

ARTŪRAS TEREŠKINAS
RŪTA VAIČIŪNIENĖ
SIMONAS NIKARTAS
LIUBOVĖ JARUTIENĖ

Moterys Lietuvos baudžiamojo
teisingumo sistemoje: nuo baudimo
praktikų iki bausmės patirčių

Artūras Tereškinas
Rūta Vaičiūnienė
Simonas Nikartas
Liubovė Jarutienė

Moterys Lietuvos baudžiamojo teisingumo sistemoje: nuo baudimo praktikų iki bausmės patirčių

Monografija

Vilnius, 2021

AUTORIAI:

Artūras Tereškinas,

Lietuvos socialinių mokslų centro Teisės institutas,
Vytauto Didžiojo universitetas

*Įvadas, 2, 3, 4 ir 5 skyriai, Išvados ir rekomendacijos,
Summary (vertimas į anglų kalbą – Artūro Tereškino)*

Rūta Vaičiūnienė

Lietuvos socialinių mokslų centro Teisės institutas

Įvadas, 1 ir 4 skyriai, Išvados ir rekomendacijos

Simonas Nikartas

Lietuvos socialinių mokslų centro Teisės institutas

Įvadas, 2 skyrius, Išvados ir rekomendacijos

Liubovė Jarutienė

Lietuvos socialinių mokslų centro Teisės institutas

Įvadas, 1 skyrius, Išvados ir rekomendacijos

RECENZENTAI:

Doc. dr. Ilona Michailovič, Vilniaus universiteto Teisės fakultetas

Doc. dr. Gintautas Sakalauskas, Vilniaus universiteto Teisės fakultetas

Dr. (HP) Alina Žvinklienė, Lietuvos socialinių mokslų centro Sociologijos institutas

Lietuvos
mokslo
taryba

Monografijos rengimui ir leidybai finansavimą skyrė Lietuvos mokslo taryba (LMTLT), sutarties Nr. S-MIP-19-39.

Kalbos redaktorė dr. Dalia Gedzevičienė

Maketuotojas Rimantas Junevičius

Viršelio autorė Fatima Dayekh

© Lietuvos socialinių mokslų centro Teisės institutas

Ankštoji g. 1 A, LT-01109 Vilnius

<https://www.teise.org>

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB)

ISBN 978-9986-34-377-6

© Artūras Tereškinas, Rūta Vaičiūnienė, Simonas Nikartas, Liubovė Jarutienė, 2021

© Lietuvos socialinių mokslų centro Teisės institutas, 2021

© Leidykla „Žara“, 2021

Turinys

Įvadas	5
1. Moterų baudimo tendencijos Lietuvoje	17
1.1. Įvadas	17
1.2. (De)feminizuota baudžiamoji politika ir praktika: teorinės pastabos.....	17
1.3. Registruotų moterų padarytų nusikalstamų veikų tendencijos ir įkalinimo apžvalga Lietuvoje	24
1.4. Moterų ir vyrų baudimo tendencijos: 2018 m. teismų nuosprendžių analizė.....	34
1.4.1. Moterims skirtos bausmės.....	35
1.4.2. Moterų ir vyrų baudimo tendencijų palyginimas.....	39
1.4.3. Bausmės trukmės palyginimas moterų ir vyrų imtyse.....	42
1.4.4. Atsakomybę lengvinančios ir sunkinančios aplinkybės.....	44
1.4.5. Bausmių skyrimo ir reikšmingų veiksnių sąsajos.....	53
1.5. Apibendrinimas	58
2. Moterų probacijos tarnybos priežiūroje ir jų bausmės atlikimo skausmai.....	61
2.1. Įvadas	61
2.2. Moterų, vykdančių probaciją ir kitas bausmes, nesusijusias su laisvės atėmimu, priežiūros ypatumai Lietuvoje.....	64
2.3. Bausmės, atliekamos laisvėje, skausmai ir socialinis kentėjimas: teorinės pastabos.....	67
2.4. Skausmingos moterų, esančių probacijos tarnybos priežiūroje, bausmės patirtys: interviu analizė	69
2.4.1. Kaip išgyventi bausmę laisvėje: suvaržymo nepatogumai, kasdieniai vargai ir gėdos bei kaltės jausmai.....	69
2.4.2. Socialinė-emocinė aplinka: santykiai su partneriais ir artimaisiais.....	82
2.5. Apibendrinimas	87
3. Kasdienės moterų patirtys kalėjimo aplinkoje	91
3.1. Įvadas	91
3.2. Įkalinimo įstaiga, karcerinė erdvė ir jos prisijaukinimo būdai.....	93
3.2.1. Įkalinimų moterų diferencijavimas ir kasdienybė	93
3.2.2. Karcerinis kolektyvizmas, individualizmas ir įkalinimo kančios	97
3.2.3. Įkalinimo įstaiga ir nužmoginimas.....	103
3.2.4. Socialinės hierarchijos pataisos namuose.....	105
3.3. Apibendrinimas	108

4. Moteriškumo kaip kultūrinio ir socialinio kapitalo dilemos Panevėžio pataisos namuose	111
4.1. Įvadas.....	111
4.2. Moteriškumas kaip kultūrinis kapitalas ir socialinė investicija.....	113
4.3. Moterys ir jų moteriškumas įkalinimo įstaigoje.....	115
4.3.1. Moteriškumo ir moteriškos išvaizdos paradoksai.....	115
4.3.2. Moteriškumas ir (ne)tinkamas elgesys.....	122
4.3.3. Moteriškumas ir motinystė.....	125
4.4. Apibendrinimas.....	130
5. Emocinės geografijos, jausminės taisyklės ir emocinis darbas moterų įkalinimo įstaigoje	133
5.1. Įvadas.....	133
5.2. Emocijos, emocinės geografijos ir emocinis darbas: teorinės pastabos	135
5.3. Emocijų archyvai įkalinimo įstaigoje.....	138
5.3.1. Vyraujančios emocijos.....	138
5.3.2. Emocijų valdysena.....	142
5.4. Apibendrinimas.....	151
İšvados ir rekomendacijos	153
Summary.....	167
Literatūra	177

Teisės pažeidėjų moterų nusikalstama veika, sudarydama dešimtąją dalį visų nusikaltimų statistikos, ilgą laiką buvo ir mokslinių tyrimų, ir baudžiamosios politikos užribyje. Moterų nusikaltimai tiek Lietuvos, tiek ir užsienio mokslinių tyrimų interesų lauke gana ilgai nesulaukė tokio susidomėjimo kaip vyrų teisės pažeidimai ir į juos nukreipta baudžiamoji politika. Viena vertus, nesulaukė dėl to, kad nusikalstamo elgesio statistikoje tarp vyrų ir moterų egzistuoja ryškios disproporcijos, nors nesunkūs nusikaltimai dominuoja tiek moterų, tiek vyrų nusikaltimų struktūroje, moterų nusikaltimai laikomi mažiau pavojingais bei atnesančiais mažiau žalos visuomenei. Kita vertus, į nusikaltimus ir baudimą orientuotas mokslinių tyrimų laukas ilgą laiką buvo išimtinai vyriškoje dispozicijoje, tai yra vyrai formavo vyrams skirtą baudžiamąją politiką ir priemones, lygiai taip pat išimtinai vyrai formavo mokslinį nusikaltimų ir nusikalstamo elgesio tyrimų diskursą (Brennan et al., 2018; Carlen, 2013).

Vienas iš svarbiausių impulsų, paskatinsiu kryptingai peržvelgti moterų nusikalstamą elgesį bei moterų atžvilgiu vykdomą socialinę kontrolę, tapo feministinės minties, kuri atkreipė dėmesį į neatskleistą ir ignoruotą moterų vaidmenį nusikaltimų ir baudžiamosios justicijos tyrimuose, raida (Chesney-Lind, 2006). Kartu su pirmosiomis moterų baudimo praktikas apžvelgiančiomis publikacijomis, tokiomis kaip Carol Smart *Moteris, nusikaltimas ir kriminologija* (1976 m.), pradėta klausti, kodėl tiek daug moterų įkalinama už nesunkius nusikaltimus ir kaip atsakas į moterų nusikaltimus yra susijęs su moterų socialiniu vaidmeniu ir jo kontrole visuomenėje. Šie klausimai plėsti kvestionuojant nusistovėjusius stereotipus ir socialines normas, svarstant, kaip socialinius lūkesčius, susijusius su moters vaidmeniu, palaiko neformalios ir formalios kontrolės, baudimo, įkalinimo, institucionalizuotos socialinės gerovės palaikymo bei medikalizavimo priemonės (Gelsthorpe, 2018). Taigi generalizuotu nusikalstamo elgesio aiškinimu suabejojusi feministinė tradicija padėjo pamatus moterų padėties baudžiamojoje sistemoje analizei (Beirne & Messerschmidt, 2010).

Didesnis dėmesys moterų nusikaltimams ir jų analizei buvo sąlygotas ir didesnio moterų įsitraukimo į viešąjį gyvenimą, kuris prisidėjo ir prie moterų nusi-

kaltimų tendencijų kaitos bei pokyčių moterų nusikaltimų struktūroje. Moterims siekiant lygybės, baudžiamajame procese jos taip pat pradėtos traktuoti kaip lygiavertės, todėl baudžiamasis tonas moterų atžvilgiu nebebuvo toks atlaidus (Chesney-Lind, 1987; Immarigeon & Chesney-Lind, 1992). Tačiau šiandien moksliniuose tyrimuose sutariama, kad atotrūkio tarp moterų ir vyrų nusikaltimų mažėjimas negali būti supaprastintai aiškinamas tik didesniu moterų įsitraukimu į viešąjį gyvenimą ir moterų nusikaltimų skaičiaus augimu. Didesnis moterų nusikalstamų veikų skaičius bendroje struktūroje turi būti analizuojamas kompleksškai aptariant daugybę veiksnių: nuo baudžiamosios politikos ir viešosios nuomonės apie moterų nusikaltimus pokyčių iki vyrų nusikalstamų veikų tendencijų kaitos. Mokslininkai pastebi, kad fiksuojamas vyrų nusikalstamų veikų mažėjimas prisideda ir prie mažesnio atotrūkio tarp moterų ir vyrų nusikalstamų veikų. Taigi šiandien klausimai apie moterų nusikalstamos veikos pokyčius turi būti performuluojami ne vien svarstant, ar ir kaip moterų nusikalstamas elgesys keičiasi, bet kaip keičiasi vyrų ir moterų nusikalstamas elgesys ir kaip šie pokyčiai gali būti sąlygoti tam tikrų pokyčių socialiniame visuomenės gyvenime (Estrada et al., 2016).

Vis dėlto moterų nusikaltimų skaičius Europos valstybėse pastaruosius tris dešimtmečius taip drastiškai nesikeitė, skirtingai nuo įkalintų moterų skaičiaus, kuris signalizavo apie moterų atžvilgiu griežtėjančią baudimo politiką. Amžių sandūroje skirtingose Vakarų valstybėse stebėtos moterų baudimo tendencijos pasireiškė įkalintų moterų skaičiaus augimu (Malloch & McIvor, 2013). Pavyzdžiui, paskutinio XX a. dešimtmečio pradžioje Anglijoje ir Velse įkalintų moterų skaičius padvigubėjo, o pagrindinėmis tokio šuolio priežastimis laikomi ne nusikalstamo moterų elgesio pokyčiai, bet paaštrėjusi baudžiamosios justicijos reakcija į moterų nusikaltimus (Hedderman, 2004; Hedderman & Barnes, 2015). Intensyvesnio laisvės atėmimo bausmės taikymo tendencijos matomos ir visame pasaulyje, nuo 2005 m. iki 2015 m. bendra kalinčių asmenų populiacija augo apie 20 proc., o įkalintų moterų – 50 proc. (Walmsley, 2015). 2017 metais įkalinimo bausmę visame pasaulyje atlikinėjo virš 700 tūkstančių moterų, visai įkalintų moterų populiacijai nuo 2000 metų išaugus 53,3 proc. Europoje įkalintų moterų skaičius 2000–2017 metų laikotarpiu augo 3,5 proc., jis beveik nesiskyrė nuo bendro įkalintų asmenų populiacijos augimo, kuris minėtu laikotarpiu sudarė 3,7 proc. (Walmsley, 2017).

Įkalintų moterų skaičiaus pokyčiai paskatino mokslo bendruomenę ir politikos formuotojus teoriškai ir empiriškai vertinti įkalinimo pasekmes moterims ir jų artimiesiems. Įvairiuose tyrimuose sutarta, kad moterų nusikaltimai ne tokie sunkūs ir pavojingi, tačiau socialinė kalnimo žala yra kur kas didesnė, ypač ji išauga moterų, auginančių vaikus, atveju (Gelsthorpe & Sharpe, 2015; Carlen, 2013). Kartu detalesnės moterų nusikalstamo elgesio analizės parodė, kad griežtas baudžiamosios justicijos tonas buvo ir yra nukreiptas į tas moteris, kurios matomos kaip negebančios išpildyti moterų atžvilgiu nusistovėjusių visuomenės lūkesčių. Įvairūs tyrimai tik patvirtina, kad dažniausiai kriminalizuojamos labiausiai pažeidžiamos moterys, kurios iškrenta iš gerovės valstybės paslaugų tinklo ar dėl savo gyvenimo būdo, kuris laikomas „chaotišku“, nesugeba juo pasinaudoti. Tokiu būdu socialinių paslaugų neprieinamumas ar negebėjimas atliepti skirtingų moterų poreikių maskuojamas baudžiamosios politikos priemonėmis (Malloch & McIvor, 2013). Kaip pastebi Jungtinių Tautų Narkotikų ir nusikaltamumo biuras, pagrindinė, nors galbūt ne visada tiesioginė, moterų įkalinimo priežastis yra skurdas, kurio moterims nepavyksta įveikti. Finansinių išteklių bei įgūdžių, kaip su jais tvarkytis, trūkumą pagilina fizinės ir psichikos sveikatos problemos, priklausomybės ar traumuojančios viktimizacijos patirtys, neretai susijusios su fiziniu, psichologiniu ar seksualiniu smurtu ir išnaudojimu (UNODC, 2008, p. 3). Moterų nusikaltimai dažnai yra veikiami trečiųjų asmenų, ypač tų, su kuriais moteris sieja smurtiniai santykiai (UNODC, 2014). Tyrimuose pabrėžiama, kad baudžiamosiomis priemonėmis sprendžiamos socialinės ir struktūrinės moterų problemos, o baudimas naudojamas skurstančių moterų kontrolei. Didelė dalis nusikaltimais įtariamų moterų yra socialiai pažeidžiamos, joms trūksta darbinių įgūdžių, finansinio stabilumo, šios moterys neretai jaučiasi nesaugios ir pažeidžiamos dėl dažniausiai joms vienoms tenkančios vaikų priežiūros ir nestabilių šeiminių santykių (Gelsthorpe & Morris, 2002; Gelsthorpe & Wright, 2015). Išvardintos struktūrinės priežastys ir įtampos verčia gilintis į baudžiamuosius mechanizmus, kurie atitiktų teisės pažeidėjų moterų poreikius, orientuojantis ne į represyvumo didinimą, bet į baudžiamų moterų integracijos ir resocializacijos procesus. Remiantis šiuo požiūriu galima teigti, kad įkalinimas moterų problemų neišsprendžia, atvirkščiai – jas pagilina ir išplečia, kartu moterų reintegravimas tampa ypač komplikuoatas, o kartais ir sunkiai įgyvendinamas uždavinys.

Apžvelgiant moterų nusikalstamų veikų kaitos tendencijas Lietuvoje galima pastebėti, kad užregistruotų įtariamų nusikalstamų veikų padarymu moterų dalis per pastaruosius dešimt metų kito nežymiai – nuo 12,64 proc. 2010 metais iki 10,93 proc. 2019 metais. Panašiai mažėjo ir absoliutus įtariamų moterų skaičius, 2011–2015 metų laikotarpiu vidutiniškai per metus buvo užregistruotos 3584 įtariamąsios, o 2015–2020 metų laikotarpiu – 2764 moterys. 2015–2020 metais daugiausia moterų (664) buvo įtariamoms dėl nusikalstamų veikų nuosavybei (Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau –BK) 178–189 str.) ir žmogaus sveikatai (BK 135–140 str.) – vidutiniškai 776 per metus. Moterys, įtariamoms padariusios šias nusikalstamas veikas, iš viso sudarė daugiau nei pusę visų įtariamų moterų 2015–2020 m. laikotarpiu. Pastarąjį dešimtmetį mažėjo moterų, įtariamų nusikalstamomis veikomis nuosavybei, turtinėms teisėms ir turtiniams interesams, taip pat pastarąjį penkmetį mažėjo moterų, įtariamų nusikalstamomis veikomis, susijusiomis su narkotikais, dalis. Tačiau didėjo tiek absoliutus įtariamų moterų skaičius, tiek ir procentinė įtariamų nusikalstamomis veikomis žmogaus sveikatai moterų dalis. Nors ir pastebima, kad vis daugiau moterų padaro smurtinius nusikaltimus (Michailovič, 2014), svarbu pažymėti, kad apie 90 proc. moterų yra įtariamoms nežymiu sveikatos sutrikdymu ir fizinio skausmo sukėlimu (BK 140 str.) ir kad procentinė vyrų dalis sveikatos sutrikdymų (BK XVIII skyrius) struktūroje yra dvigubai didesnė nei moterų, atitinkamai 20 proc. ir 10 proc. (Informatikos ir ryšių departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos statistika).

Kalbant apie moterų įkalinimą svarbu paminėti, kad 2004–2012 metų laikotarpiu įkalinėtų moterų dalis Lietuvoje augo beveik dvigubai, kiek daugiau nei 40 procentų, tačiau nuo 2012 m. su tam tikrais svyravimais šis skaičius mažėjo. Įkalinėtų moterų dalis augo nuo 3,2 procento 2004 metais iki 5 procentų 2017 metais. Nors pastaruosius dešimt metų bendras įkalinėtų asmenų skaičius mažėjo 34,23 procento, įkalinėtų moterų dalis išliko gana stabili. Įkalinėtų moterų dalies vidurkis sudarė 4,6 procento ir jis yra labai artimas Europos vidurkiui, kuris 2020 metais sudarė 4,7 procento visų įkalinėtųjų.

Nors moterys Lietuvoje ir sudaro ne daugiau kaip 5 procentus visų kalinčiųjų, tačiau tyrimuose pažymima, kad moterys šią bausmę išgyvena itin skausmingai. 2016 m. Lietuvos įkalinimo įstaigose atlikto kiekybinio tyrimo duomenys atskleidžia, kad ketvirtadalis Panevėžio pataisos namuose kalinčiųjų moterų

įkalinimo sąlygas laikė blogomis, o beveik pusė (47,7 proc.) teigė, kad sąlygos bausmės atlikimo metu blogėjo. 69,7 proc. tyrime dalyvavusių moterų prisipažino, kad joms nepakanka vietos gyvenamojoje patalpoje. Šio tyrimo duomenys taip pat atskleidė, kad laisvės atėmimo bausmę atliekančios moterys statistiškai reikšmingai dažniau nei vyrai yra bandžiusios pasitraukti iš gyvenimo. Kiek daugiau nei 10 proc. tyrime dalyvavusių moterų prisipažino tai dariusios bausmės, kurią dabar atlieka, metu. Taip pat kiek daugiau nei 26 proc. moterų pripažino, kad praeityje yra bandžiusios susižaloti, nenorėdamos nusižudyti (Sakalauskas et al., 2020). Būtent šie duomenys pagrindžia poreikį klausti, kaip moterys patiria, išgyvena įkalinimo bausmę ir kokį poveikį bausmė gali turėti moterų psichikos sveikatai, socialinei aplinkai, grįžimui į visuomenę ir tolimesniam buvimui joje.

Ši monografija – pirmas tokio pobūdžio darbas, siekiantis atskleisti ir įgarsinti įkalinimų moterų ir moterų, esančių probacijos priežiūroje, patirtis. Remiantis teismų nuosprendžių analize, joje taip pat mėginama apčiuopti moterų ir vyrų baudimo tendencijų panašumus ir skirtumus. Moterų nusikalstamo elgesio ir baudimo problematika Lietuvoje tyrinėta itin negausiai (Dünkel et al., 2005; Michailovič, 2014; Sakalauskas et al., 2020; Subačiūtė ir Gedaminskaitė, 2018), o kokybine metodologija paremti įkalinimo įstaigų tyrimai Lietuvoje daugiausia koncentruojasi ties vyrų kalėjimais (Petkevičiūtė, 2010 ir 2015; Vaičiūnienė & Tereškina, 2017; Slade & Vaičiūnienė, 2018). Todėl šis darbas, viena vertus, vertingas dėl to, kad siekia conceptualizuoti ir reflektuoti tarptautinėje mokslo bendruomenėje keliamus klausimus dėl lyties požiūriu diferencijuoto baudimo, bausmių individualizavimo ir alternatyvių laisvės atėmimui bausmių taikymo bei plėtimo. Kita vertus, jame susistemintas empirinių duomenų, rinktų ir analizuotų remiantis kiekybine ir kokybine metodologinėmis priemonėmis, masyvas gali būti naudingas tolimesnėms diskusijoms siekiant suprasti moterų nusikalstamo elgesio trajektorijas bei baudimo už moterų nusikalstamas veikas tendencijas ir prisidėti formuluojant moterų teisės pažeidėjų atžvilgiu progresyvią, jautrią, jų padėtį atspindinčią baudimo politiką.

Tyrimo metodologija

Šioje monografijoje empiriniai duomenys rinkti ir analizuoti naudojant kiekybinių ir kokybinių tyrimų metodologines priemones. Kiekybinio tyrimo tikslas – ap-

žvelgti ir identifikuoti tam tikras moterų baudimo tendencijas lyginant jas su vyrų baudimu: čia keliami klausimai apie tai, kaip moterys ir vyrai yra baudžiami už tas pačias nusikalstamas veikas, kokie veiksniai gali būti susiję su vyrams ir moterims paskirta baudžiamąja atsakomybe ir ar galima identifikuoti tam tikrus bausmių taikymo panašumus ir skirtumus. Skirtingai nei kiekybiniame tyrime, kokybiniame tyrime išimtinai susitelkiama į moterų baudimą, tai yra gilnamasi į įkalintų ir probuojamų moterų bausmės atlikimo patirtis, klausiant, kaip moterys subjektyviai vertina joms paskirtą bausmę, su kokiais sunkumais susiduria ją atlikdamos, kaip juos išgyvena ir su jais susigyvena.

Kiekybinio tyrimo pagrindą sudaro teismų nuosprendžių ir baudžiamųjų įsakymų, kurie buvo priimti dėl pilnamečių moterų ir vyrų nusikalstamų veikų, lyginamoji analizė. Lyginamoji moterų ir vyrų nuosprendžių analizė būtina siekiant atsakyti į mokslinėje literatūroje keliamus klausimus, susijusius su lyties nulemtomis baudimo tendencijomis. Vadovaujantis reprezentatyvių apklausų atlikimo principais buvo pasirinktas tam tikras nuosprendžių skaičius, pakankamas reprezentuoti visą moterų ir vyrų nuosprendžių imtį pagal tam tikrus nusikaltimus. Pagal tai nuosprendžių analizei atrinkti 239 teismų nuosprendžiai ir baudžiamieji įsakymai, 2018 metais priimti dėl pilnamečių moterų, ir 1035 – dėl pilnamečių vyrų.

Nuosprendžių, kurie priimti dėl kaltinamųjų moterų, tyrimui pasirinktos penkios nusikalstamų veikų rūšys. Atrenkant tam tikras tyrimui reikšmingiausias nusikalstamas veikas buvo remiamasi tiek pastarųjų dešimtmečių įtariamų moterų ir vyrų nusikalstamų veikų tendencijomis Lietuvoje, tiek ir kitų empirinių tyrimų patirtimi. Pavyzdžiui, Carol Hedderman ir Loraine Gelsthorpe atliktame tyrime pabrėžiama, kad įprastai didžiausią dalį moterų ir vyrų nusikalstamų veikų struktūroje sudaro turiniai nusikaltimai, iš jų didžioji dalis – vagystės. Ne mažiau viešojoje erdvėje eskaluojami ir abiejų lyčių atžvilgiu aktualūs yra nusikaltimai, susiję su disponavimu narkotinėmis medžiagomis ir jų platinimu. Galiausiai prasminga analizuoti sunkesnius smurtinius moterų nusikaltimus, nes šių nusikaltimų aplinkybės neretai reikšmingai skiriasi nuo vyrų smurtinių nusikalstamų veikų (Hedderman & Gelsthorpe, 1997).

Taigi teismų sprendimų dėl kaltinamųjų moterų tyrimui atrinkti 239 nuosprendžiai ir baudžiamieji įsakymai, kurie dėl pilnamečių moterų teismų priimti vienu metu laikotarpiu (2018 m.). Šis laikotarpis pasirinktas dėl to, kad, pradėjus

tyrimą, ne visi 2019 metų duomenys buvo prieinami. Tyrimo imtis pasirinkta ir apskaičiuota siekiant reprezentatyvumo kiekvienoje iš nusikalstamų veikų rūšių kategorijoje. Kaip jau minėta, tyrimui atrinktas reprezentyvus nuosprendžių, priimtų dėl kiekvienos iš pasirinktų nusikalstamų veikų, skaičius. Tyrimui atrinkta:

- 13 nuosprendžių dėl nužudymo (BK 129 str.) nuteistų moterų;
- 29 nuosprendžiai dėl nesunkaus sveikatos sutrikdymo (BK 138 str.) nuteistų moterų;
- 23 nuosprendžiai dėl sunkaus sveikatos sutrikdymo (BK 135 str.)¹ nuteistų moterų;
- 47 nuosprendžiai dėl neteisėto disponavimo narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis turint tikslą jas platinti arba neteisėto disponavimo labai dideliu narkotinių ar psichotropinių medžiagų kiekiu (BK 260 str.) nuteistų moterų;
- 90 nuosprendžių ir 37 baudžiamieji įsakymai dėl vagystės (BK 178 str.) nuteistų moterų.

Teismų sprendimų dėl nuteistų vyrų tyrimui atrinkti 1035 nuosprendžiai ir baudžiamieji įsakymai, kurie buvo priimti dėl pilnamečių vyrų vienerių metų laikotarpiu (2018 m.). Tyrimo imtis pasirinkta ir apskaičiuota taip, kad atitiktų reprezentatyvumo principus kiekvienoje nusikalstamų veikų rūšių kategorijoje. Tyrimui atrinkta:

- 57 nuosprendžiai dėl nužudymo (BK 129 str.) nuteistų vyrų;
- 213 nuosprendžių ir 64 baudžiamieji įsakymai dėl nesunkaus sveikatos sutrikdymo (BK 138 str.) nuteistų vyrų;
- 83 nuosprendžiai dėl sunkaus sveikatos sutrikdymo (BK 135 str.) nuteistų vyrų;
- 146 nuosprendžiai dėl neteisėto disponavimo narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis turint tikslą jas platinti arba neteisėto disponavimo labai dideliu narkotinių ar psichotropinių medžiagų kiekiu (BK 260 str.) nuteistų vyrų;
- 285 nuosprendžiai ir 187 baudžiamieji įsakymai dėl vagystės (BK 178 str.) nuteistų vyrų.

¹ Visame tyrime analizuojami tik tyčiniai sunkūs sveikatos sutrikdymai (BK 35 str.).

Tyrimo duomenų paieškai buvo naudojama atviros prieigos duomenų bazė LITEKO, kurioje saugomi nuasmeninti įvairaus pobūdžio teismo sprendimai. Atrinkus tyrimui aktualius teismo sprendimus, kiekvienas sprendimas buvo koduojamas, naudojantis nuosprendžių tyrimui sukurta anketa ir jos pildymo instrukcija. Tyrimo anketos klausimai apėmė septynis skirtingus blokus, kuriuos sudarė bylos duomenys, sociodemografiniai duomenys, duomenys apie ankstesnę kriminalinę istoriją, duomenys apie dabartines nusikalstamas veikas, nusikalstamos veikos aukos charakteristikos, duomenys apie atsakomybę lengvinančias ir sunkinančias aplinkybes bei kitas reikšmingas aplinkybes, duomenys apie bausmės skyrimą.

Apžvelgiant tyrimo ribotumus svarbu pažymėti, kad dėl laiko imlios detalios ir projekto rėmuose apribotos teismų nuosprendžių analizės pasirinktas tik tam tikras reprezentatyvus 2018 m. priimtų nuosprendžių skaičius. Sudaryta nuosprendžių imtis leido atlikti tik tam tikrą statistinę analizę, keliant kai kuriuos analizės klausimus ir esant nedidelei imčiai ne visi kintamieji buvo kontroliuojami. Todėl kiekybinio tyrimo išvadas būtina vertinti atsižvelgiant į išvardytus tyrimo ribotumus.

Į „Microsoft Excel“ programą suvesti nuosprendžių duomenys vėliau konvertuoti ir analizuoti pasitelkus „IBM SPSS Statistics 21“ programą. Analizuojant tyrimo duomenis, taikyta aprašomoji statistika (dažnių ir vidurkių skaičiavimas), tarpgrupiniai palyginimai (chi kvadratu nepriklausomumo kriterijus), vidurkių palyginimai (Stjudento t kriterijus) bei koreliacinė analizė (Pearson'o koreliacija).

Kokybinis tyrimas atliktas keliais etapais. Pirmiausia atlikti 15 interviu su probacijos priežiūroje (Lietuvos probacijos tarnybos Vilniaus regiono skyriuje, Klaipėdos apygardos probacijos tarnyboje ir Panevėžio apygardos probacijos tarnyboje) esančiomis moterimis. Interviu vyko 2020 m. vasario–birželio mėnesiais. Interviu su probacijoje esančiomis moterimis gaires sudarė keturi klausimų blokai: teismo procesas/bausmė; gyvenimas iki nusikaltimo ir po jo; probacijos patirtys ir moterims skirtas priežiūros planas; fizinė bei emocinė būsena probacijos metu. Šių interviu trukmė buvo nuo 20 min. iki 1,5 valandos. Vidutinė interviu trukmė – 1 valanda. Nors tyrimo imtis nedidelė, į ją pateko moterys, teistos už įvairius nusikaltimus: už nužudymą, fizinio skausmo sukėlimą ar nežymų sveikatos sutrikdymą ir nesunkų sveikatos sutrikdymą, tyčinį sunkų sveikatos sutrikdymą, plėšimą, vagystes, narkotikų platinimą, naminės degtinės gamybą ir platinimą.

Atlikusi interviu su probacijos priežiūroje esančiomis moterimis, 2020 m. rugpjūčio mėnesį tyrėjų komanda atliko 20 interviu su moterimis, laisvės atėmimo bausmę atliekančiomis Panevėžio pataisos namuose. Šio kokybinio tyrimo interviu gaires sudarė devyni klausimų blokai, kuriuose buvo klausama apie teismo procesą ir bausmę; gyvenimą iki nusikaltimo ir po jo; kasdienybę įkalinimo įstaigoje; užimtumą; prisitaikymą prie kalėjimo aplinkos; santykius su kitomis moterimis, darbuotojais ir artimaisiais; moterišką tapatumą ir išvaizdą; emocijas, emocinę pagalbą, emocinį išgyvenimą; ir ateities perspektyvas. Interviu truko nuo 16 min. iki 1,34 valandos. Vidutinė interviu trukmė – 48 min. Tyrimo imtį sudarė už įvairius nusikaltimus įkalinintos moterys: narkotikų platinimą, vagystes, sveikatos sutrikdymą, smurtą, sukčiavimą, plėšimą ir dokumentų klastojimą. Daugiausia moterų, dalyvavusių interviu, buvo teistos už disponavimą narkotikais ir jų platinimą (net 11). Visi interviu, tiek su probuojamomis moterimis, tiek su Panevėžio pataisos namuose bausmę atliekančiomis įkalinčiosiomis, buvo įrašomi, transkribuojami, vėliau tematiškai analizuojami su „Maxqda“ programine įranga.

Formuluojant kokybinio tyrimo instrumento – pusiau struktūruoto interviu gaires, buvo remiamasi tyrimo vykdytojų ankstesnių tyrimų patirtimi įkalinimo įstaigose (Petkevičiūtė, 2015; Vaičiūnienė & Tereškinas, 2017; Slade & Vaičiūnienė, 2018; Vaičiūnienė ir Viršilas, 2018; Sakalauskas et al., 2020), taip pat užsienio tyrėjų metodologinėmis priegomis ir gairėmis (Crewe, 2009 ir 2011; Liebling, 2004; Jalili Idrissi, 2020; Jewkes, 2005 ir 2012). Tyrime vartojamos plačiai kokybiniuose kalėjimų tyrimuose konceptualizuotos sąvokos, tokios kaip įkalinimo skausmai, prisitaikymas prie kalėjimo aplinkos ar autonomijos ir individualumo praradimas (Sykes, 1958; Goffman, 1961; Crewe, 2009 ir 2011; Shammas, 2017).

Kokybiniame tyrime laikytasi prielaidos, kad interpretuojant probuojamų ir įkalinčių moterų istorijas visada egzistuoja tam tikras tyrėjų ir tyrimo dalyvių emocinis turinys (Reiter, 2014; Jewkes, 2012 ir 2014), todėl svarbu turėti omenyje ir tyrėjų nerimą bei kitus jausmus, kurie galėjo paveikti įkalinčiųjų ir probuojamų moterų pasakojimų interpretacijas (Phillips & Earle, 2010, p. 5). Paminėtina ir tai, kad dalį interviu su tyrimo dalyvėmis atliko tyrėjas vyras, o tai galėjo būti kliūtis atviresniems pokalbiams, nes moterys ne visada buvo linkusios atskleisti tyrėjui savo asmeninio gyvenimo detales. Tačiau stengdamiesi būti jautrūs įkalinčiųjų kriminalinėms biografijoms, tyrėjai siekė prisitaikyti prie tam tikros in-

terviu situacijos ir atliepti moterų emocinę būseną.

Nors COVID-19 pandemija sutrukdė atlikti platesnės apimties etnografinį tyrimą, 20 pusiau struktūruotų interviu su moterimis, įkalintomis Panevėžio pataisos namuose, leido nubrėžti pagrindines jų bausmių ir įkalinimo išgyvenimo gaires. Kita vertus, pusiau struktūruoti interviu su moterimis buvo atliekami pasibaigus pirmajam karantinui, todėl moterys buvo išsiilgusios sąlyčio su išoriniu pasauliu (kelis mėnesius niekam iš išorės, išskyrus administraciją, nebuvo galima patekti į pataisos namus). Tyrėjai taip pat turėjo galimybę ir labai trumpai apžiūrėti pataisos namų aplinką, kambarius, kuriuose įkalintosios gyvena, ir kitas patalpas.

Nepaisant kokybinio tyrimo ribotumų ir pripažįstant, kad šis tyrimas negali pretenduoti į išsamią kalėjimo etnografiją, jis išsiskiria tiesioginio kontakto su įkalintomis moterimis dėmeniu. Knygoje vadovaujantis etnografinio tyrimo prieiga, vengiama itin griežto moterų patirčių kategorizavimo bei abstrahavimo bei siekiama kuo gyviau perteikti moterų išgyvenimus, leidžiant skaitytojui pačiam patirti įkalinimo kasdienybę. Todėl galima sakyti, kad šioje monografijoje pateikiama glausta, tačiau tiršta moterų kalėjimo patirčių santrauka, kurią tyrėjai interpretavo atsižvelgdami į tiriamųjų nuomones, paaiškinimus, abejones, tikėjimus. Kokybinę mūsų tyrimo dalį galima priskirti kultūrinei kriminologijai, kadangi daugiausia dėmesio joje kreipiamas į tai, kaip įkalintos ir probuojamos moterys suvokia savo padėtį, konstruoja savo padėties reikšmes. Kaip ir kultūrinėje kriminologijoje, atvirumas ir dialektinis lankstumas (Hayward, 2016, p. 298) buvo svarbiausi mūsų tyrimo strategijos bruožai, nes jo metu siekėme atsiverti radikaliai skirtingoms patirtims, peržengti savo suvokimo ribas ir kartu pastebėti tyrimo lauke vykstančias galios bei skirtingų reikšmių konstravimo kovas.

Knygos struktūra

Kaip jau minėta, šios monografijos tikslas, viena vertus, pristatyti bendras moterų baudimo tendencijas, antra vertus, išanalizuoti pačių moterų baudimo patirtis, atsakant į klausimus, kaip moterys išgyvena ir susitaiko su griežčiausiomis joms skirtomis bausmėmis – probacijos priežiūra ir įkalinimu. Taigi šią knygą galima suskirstyti į kelias pagrindines struktūrinės dalis: pirmoji apima bendrą baudimo tendencijų apžvalgą, antroji susikoncentruoja į moterų patiriamus

skausmus tomis baudimo sąlygomis ir priemonėmis, kurios jas paveikia labiausiai, tai yra probacijos ir įkalinimo sąlygomis. Pačiame pirmame monografijos skyriuje „Moterų baudimo tendencijos Lietuvoje“ kompleksiskai pristatomas moterims skiriamų bausmių klausimas. Pirmiausia, apžvelgiant aktualius mokslinius debatus bei moterų baudimo tendencijų ir praktikų tyrimus, konceptualizuojamas ir svarstomas lyties požiūriu diferencijuoto baudimo poreikis. Antra, remiantis Informatikos ir ryšių departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos statistika, pristatomos tam tikros moterų nusikalstamų veikų ir baudimo už jas tendencijos. Skyrius užbaigiamas analizuojant 2018 metais Lietuvos teismų priimtų nuosprendžių tyrimo duomenis, kuriuose bandoma apčiuopti moterų ir vyrų baudimo tendencijų panašumus ir skirtumus, identifikuoti skirtingus veiksnius, galinčius sąlygoti tam tikras baudimo praktikas.

Antrasis monografijos skyrius yra skirtas probuojamų moterų analizei. Šią dalį sudarančiame itin išsamiam skyriuje „Moterys probacijos tarnybos priežiūroje ir jų bausmės atlikimo skausmai“ analizuojamos moterų, esančių probacijos tarnybos priežiūroje, bausmių, nesusijusių su laisvės atėmimu, patirtys, moterų patiriami probacijos skausmai ir jų požiūris į probaciją. Analizuojant probacijos skausmus, skyriuje naudojamos 15 pusiau struktūruotų interviu su moterimis, esančiomis probacijos tarnybos priežiūroje.

Likę trys monografijos skyriai skirti analizuoti, kaip moterys išgyvena ir kaip tvarkosi su pačia griežčiausia – laisvės atėmimo bausme. Šiuose skyriuose naudojami 20 pusiau struktūruotų interviu su Panevėžio pataisos namuose įkalintomis moterimis. Pirmajame skyriuje „Kasdienės moterų patirtys kalėjimo aplinkoje“ aptariami Panevėžio kalėjimo erdvės bruožai, karcerinio kolektyvizmo ir individualizmo santykis, analizuojamos įkalinimo kančios ir apibūdinamos neformalios hierarchinės struktūros arba kastų sistema. Antrajame skyriuje, pavadintame „Moteriškumo kaip kultūrinio ir socialinio kapitalo dilemos Panevėžio pataisos namuose“, pataisos namai analizuojami kaip lyties pagrindu diferencijuota institucija. Skyriuje gilinamasi į moteriškumo standartus, vyraujančius Panevėžio pataisos namuose; čia siekiama atsakyti į klausimus, koku mastu moterys investuoja į moteriškumą, kaip kūnas išnaudojamas kaip pasipriešinimo kalėjimo aplinkai įrankis ir kokia simbolinė vertė suteikiama moteriškumui ir moteriškam kūnui kaip specifinėms kultūrinio kapitalo formoms. Taip pat šiame

skyriuje aptariamas moteriškumo ir motinystės santykis. Trečiasis šios dalies skyrius „Emocinės geografijos, jausminės taisyklės ir emocinis darbas įkalinimo įstaigoje“ skirtas analizuoti įkalintų moterų emocines kompetencijas, kurios ne tik padeda kurti ir palaikyti tarpusavio santykius, bet ir išreiškia jų požiūrį į vertybes ir išgyvenamą tikrovę įkalinimo įstaigoje. Šiame skyriuje klausiama apie tai, kokius jausmus kelia buvimas įkalinimo įstaigoje, kokias emocijas galima atvirai reikšti ir kokių geriau nerodyti, kaip tvarkomasi su neigiamomis emocijomis, kas moterims kelia didžiausią stresą ir džiaugsmą įkalinimo įstaigoje, iš ko labiausiai sulaukiama emocinės pagalbos. Analizuojant emocinius įkalintų moterų patyrimus ir emocinį darbą siekiama atverti visiškai naujo žinojimo apie moterų įkalinimo įstaigas ir emocijų valdymo strategijas jose aspektus.

Baigiant būtina dar kartą pabrėžti, kad Lietuvoje lyties ir bausmės sąveikos empiriškai tyrinėtoms nedaug, o teisės pažeidėjų moterų padėties baudžiamojoje sistemoje analizių itin trūksta. Todėl šioje monografijoje pateikiama analizė ne tik aiškiau apibrėžia moterų nusikalstamo elgesio problematiką Lietuvoje, bet ir leidžia įsilieti į globalų moterų nusikalstamo elgesio aiškinimo bei konceptualizavimo kontekstą. Kartu monografijoje pateikti tyrimai gali padėti brėžti moterų atžvilgiu jautrios baudžiamosios politikos gaires, vengiant perteklinio ir integraciją komplikuojančio represyvių baudimo formų naudojimo. Apskritai išsamesni moterų nusikalstamumo tyrimai leistų geriau suvokti, koku mastu lyčių nelygybė reiškiasi baudžiamojo teisingumo sistemoje ir kokie lyties santykio su nusikalstamumu ypatumai vyrauja (Gelsthorpe, 2010). Šia monografija, kurioje ypač svarbūs pačių įkalintų moterų ir probacijos tarnybos priežiūroje esančių moterų liudijimai, atskleidžiantys baudžiamosios sistemos „moterišką“ pusę, ir siekiama atkurti lyčių pusiausvyrą tiriant moterų nusikalstamumą.

1

Moterų baudimo tendencijos Lietuvoje

1.1. Įvadas

Siekiant apčiuopti tam tikrus moterų baudimo bruožus Lietuvoje, šiame skyriuje pirmiausia remiantis teorinėmis priegomis ir empiriniais užsienio tyrimais bandomas konceptualizuoti lyties požiūriu diferencijuotos baudimo politikos poreikis. Paliečiami ne tik aktualūs moterų baudimo klausimai, bet ir pristatoma glausta moterų nusikalstamo elgesio tyrimų retrospekcija, aptariamoms struktūrinėms moterų baudimo priežastys, galiausiai svarstoma, ką šiandieniniame kontekste galėtų reikšti diferencijuotas ar individualizuotas baudimas. Pereinant prie moterų baudimo Lietuvoje klausimo apžvelgiamos pastarojo dešimtmečio registruotų moterų nusikalstamų veikų tendencijos ir pateikiama moterų įkalinimo apžvalga Lietuvoje, visa tai palyginama su registruotais vyrų nusikalstamų veikų ir įkalinimo rodikliais. Skyrius užbaigiamas 2018 m. priimtų teismų nuosprendžių analize, siekiant identifikuoti tam tikrus moterų baudimo bruožus bei moterų ir vyrų baudimo skirtumus, darant prielaidas apie galimas šių skirtumų priežastis.

1.2. (De)feminizuota baudžiamoji politika ir praktika: teorinės pastabos

Kaip jau minėta, generalizuotu nusikalstamo elgesio aiškinimu suabejojusi feministinė tradicija padėjo pamatus moterų padėties baudžiamojoje sistemoje analizei (Beirne & Messerschmidt, 2010). Formuojantis kritiniam lyties ir nusikalstamo elgesio ryšio vertinimui kriminologinėje literatūroje performuluoti klausimai, susiję tiek su moteriškumu, tiek su vyriškumu. Pradėta kalbėti apie vyriškumo įgyvendinimą ir išpildymą, pasitelkiant nusikalstamą elgesį (Messerschmidt, 1993), taip pat apie vyrų nusikaltimus hipervyriškumo ir protesto vyriškumo kontekste (Rios, 2009; Sanders, 2011). Panašiai lyties arba „moteriškumo“ įgyvendini-

mo“ sąvoka pradėta taikyti ir moterims. Tačiau čia kyla problemų dėl to, kad moterų nusikaltimai yra suvokiami kaip „dvigubai deviantiški“ – tiek kaip kriminalinis nusižengimas, tiek kaip lyties normų pažeidimas. Dėl šios priežasties mokslininkai pabrėžia normatyvinio moteriškumo variacijas skirtinguose kontekstuose. Kai kurie nusikaltimai, pavyzdžiui, moterų dalyvavimas gaujų smurte ar narkotikų vartojimas, gali būti panaudojami atgaminti „blogos merginos“ moteriškumą arba kaip būdas pasipriešinti nusistovėjusioms normoms (Messerschmidt, 2002).

Tačiau toks vyriškumo ir moteriškumo įgyvendinimo įvykdant nusikaltimą aiškinimas yra gana ribotas pirmiausia dėl to, kad remiasi lyčių dualizmu. Be to, per daug pabrėžiamas normatyvinės lyties konstravimas. Moteriškumo ir vyriškumo konstruktai nėra simetriški, kadangi jie remiasi vyrišku pranašumu, todėl tas pats lyties konstravimo mechanizmas nebūtinai paaiškina moterų ir vyrų nusikalstamą elgesį (Miller, 2014, p. 25). Tendencija laikyti moterų ir vyrų veiksmus moteriškumo ir vyriškumo artikuliacija nepaisant jų elgesio panašumų ir skirtumų ne visada paaiškina nusikalstamą moterų elgesį. Todėl šiuolaikinėje kriminologijoje siūloma analizuoti tai, kaip moterys ir vyrai naudojami lyties pagrindu diferencijuoto elgesio schemomis ištraukdami į socialinę veiksmą; siūloma ypač atkreipti dėmesį į nesuderinamas ir prieštaringas schemas, kurios gali padėti suvokti lyčių įgyvendinimo nusikaltimo priemonėmis sudėtingumą (Miller, 2011). Tam būtinos detalios empirinės studijos, kurios atsižvelgtų ir į lyties normatyvinius aspektus, ir į kasdienes moterų praktikas. Jose daugiau dėmesio turi būti skiriama klausimams apie tai, kokiomis socialinėmis sąlygomis lytis svarbi ir kokiomis sąlygomis jos svarba sumažėja.

Kriminologinėje literatūroje, analizuojančioje moterų nusikalstamas veikas ir moterų baudimo tendencijas, pažymima, kad egzistuoja keletas moterų nusikalstamo elgesio aiškinimo krypčių. Viena vertus, atotrūkio tarp vyrų ir moterų nusikaltimų statistikoje skaičiaus mažėjimas aiškinamas didesniu moterų išitraukimu į viešąjį gyvenimą. Taip pat teigiama, kad lyčių lygybė išivyrauja ir baudžiamajame sistemoje – moterys traktuojamos kaip lygiavertės baudžiamajame procese, todėl baudžiamasis tonas moterų atžvilgiu griežtesnis (Chesney-Lind, 1987; Immarigeon & Chesney-Lind, 1992). Kita vertus, kai kurie tyrimai demonstruoja, kad moterims ir šiandien skiriamos švelnesnės bausmės, todėl griežtesnis moterų baudimas negali būti aiškinamas moterų atžvilgiu griežtesniais baudi mo politika (Gelsthorpe & Morris, 2002; Steffensmeier, Kramer & Streifel, 1993).

Paternalistinės, arba riteriškumo, teorijos (angl. *Paternalistic or Chivalry theory*), atsiradusios XX a. aštuntajame dešimtmetyje, atstovų požiūriu, teismų praktikoje moterys traktuojamos atlaidžiau todėl, kad jos laikomos ne tokiomis grėsmingomis, pavojingomis ir kaltomis kaip vyrai (Fernando Rodriguez, Curry & Lee, 2006, p. 320). Taip pat manoma, kad moterų nusikalstamumas dažnai yra jų viktimizacijos, pavyzdžiui, destruktivaus santykio su vyrais ar narkotikų vartojimo, pasekmė. Be to, teisėjai yra įsitikinę, kad socialiniai moterų įkalinimo kaštai yra didesni nei vyrų, nes jos turi išpareigojimų vaikams ir jų sveikatos ar psichikos problemos negali būti tinkamai gydomos kalėjimo aplinkoje. Tikima, kad moterys yra linkusios palaikyti bendruomeninius ryšius labiau nei vyrai ir yra labiau prisirišusios prie konvencinių socialinių institucijų, kurios gali sumažinti tikimybę, kad jos nusikals ateityje (Steffensmeier & Demuth, 2006, p. 246).

Paternalistinės, arba riteriškumo, teorijos požiūriu, įstatymo pažeidėjai skirtingai traktuojami teisiniame procese dėl tradicinių šeiminių vaidmenų suvokimo. Motinoms skiriamos švelnesnės bausmės negu vyrams ir moterims, neturinčioms vaikų, dėl vaikų priežiūros svarbos ir manymo, kad motiniški išpareigojimai sumažina pakartotinio nusikaltimo riziką. Teisėjai dažnai yra jautrūs socialinei šeimų suardymo kainai (Cho & Tasca, 2019; taip pat Pierce, 2013). Jie dažnai atsižvelgia į tai, kokias pasekmes moterų įkalinimas turės jų vaikams ir kokias išlaidas dėl to patirs valstybė (Blackwell, Holleran & Finn, 2008; Mustard, 2001). Jau atliktų tyrimų duomenimis, mažiau tikėtina, kad motinoms bus skiriama įkalinimo bausmė; joms paprastai skiriamas trumpesnis įkalinimo laikas lyginant su kaltinamosiomis, neturinčiomis vaikų (Koons-Witt, 2002; Spohn & Beichner, 2000). Tačiau yra tyrimų, rodančių, kad santykis tarp motinystės ir teismų nuosprendžių yra labiau niuansuotas: ne viskas priklauso nuo to, ar įstatymo pažeidėja yra motina ar ne (Freiburger, 2010; Pierce & Freiburger, 2011). Tai reiškia, kad ne visos motinos traktuojamos palankiau, bet tik tos, kurios atlieka savo motinystės išpareigojimus socialiai priimtinais būdais (Cho & Tasca, 2019).

Šiuolaikinės teorijos, naudojamos teismų nuosprendžiams analizuoti, labiau atsižvelgia į kitus lyčių aspektus. Sufokusuoto rūpesčio teorija (angl. *Focal concern theory* arba *focal concerns perspective*) remiasi idėja, kad santykis tarp lyties ir nuosprendžio yra žmogiškos klaidos, pasireiškiančios teisinėmis pasekmėmis, šalutinis produktas (Steffensmeier, Ulmer & Kramer, 1998; Ulmer, 1997; Ulmer & Johnson, 2004). Teisėjai ir kiti teismuose veikiantys asmenys vadovaujasi tri-

mis esminiais dalykais skirdami bausmes įvertindami kaltumą, bendruomenės apsaugojimą ir praktinius suvaržymus. Kaltumas siejamas su baudžiamąja atsakomybe, kuri atitiktų nusikaltimą. Bendruomenės apsaugojimas atsižvelgia į būsimą kaltinamosios elgesį, jo pavojų ar recidyvizmą. Praktiniai suvaržymai reiškia, kad atsižvelgiama į organizacinius kaštus, kuriuos patirs baudžiamojo teisingumo sistema, kaltinamosios ryšius su vaikais ir kitais šeimos nariais (Steffensmeier & Demuth, 2006, p. 245). Įvertindami šiuos veiksnius, teisėjai daro situacinius sprendimus apie būsimą kaltinamosios elgesį.

Laiko, kurį teisėjai praleidžia nagrinėdami bylas, apribojimai ir kiti veiksniai reiškia, kad teisėjai gauna ne visą informaciją apie kaltinamąsias ir jų bylas. Todėl nuosprendžiai gali būti paveikti asmeninių šališkumų ir pernelyg plačių apibendrinimų. Dėl to tam tikros savybės gali būti priskiriamos kaltinamiesiems priklausomai nuo jų lyties. Moterys, kaltinamos nusikalstamomis veikomis, gali būti traktuojamos kaip mažiau pavojingos bendruomenei ar mažiau linkusios nusikalsti, o vyrai – kaip kaltesni ir labiau atsakingi už padarytus nusikaltimus (Baumer, Messner & Felson, 2000). Taigi priimdami sprendimus teisėjai gali remtis dviprasmiškumais. Dėl to mažiau tikėtina, kad moterys bus įkalintos, o jei tai įvyks, joms bus skirtas trumpesnis įkalinimo laikas (Fernando Rodriguez, Curry & Lee, 2006, p. 321). Nors teigiama, kad šie sufokusuoti rūpesčiai yra universalūs, gali būti, kad kaltinamojo pozicija socialinėje struktūroje, pavyzdžiui, jo lytis ir dėmesys nusikaltimų kontrolei ir bendruomenės saugumui, lemia teismo sprendimus.

Nusikaltimo ir bausmės demografija kelia iššūkių ir feministinei, ir nefeministinei kriminologijai. Feministinės kriminologijos atstovai turi paaiškinti, kodėl vyrai, turėdami daugiau galios nei moterys, patiria didesnę riziką patekti į baudžiamosios teisėsaugos akiratį. Nefeministinės kriminologijos uždavinys – empiriniais duomenimis pagrįsti, kodėl moterys yra mažiau paveiktos baudžiamosios teisingumo sistemos nei vyrai nepaisant to, kad moterys yra labiau deprivuota socialinė grupė (Daly & Tonry, 1997, p. 203). Todėl analizuojant moterų nusikaltimus svarbu atsižvelgti ne tik į lyties, bet ir į moterų struktūrinę padėtį visuomenėje, kadangi dauguma pažeidusiųjų įstatymą patiria finansinių sunkumų, smurtą artimoje aplinkoje, turi viktimizacijos patirčių, be to, yra atsakingos už savo vaikų priežiūrą. Tokiu atveju moterų nusikalstamumo aiškinimas yra susijęs su plataus masto socialinėmis ir struktūrinėmis problemomis, su kurio-

mis susiduria moterys ir kurios yra tiesiogiai susijusios su kriminogeniniais veiksniais (Gelsthorpe & Morris, 2002, p. 287).

Įkalinimų moterų skaičiaus augimas ir įkalinimo pasekmių moterims ir jų artimiesiems įvertinimas sustiprino abejones tokio baudimo efektyvumu ir pasakotino susirūpinimą įkalinimo daroma žala. Įvertinant ir konstatuojant įkalinimo žalą ne tik konkrečiai moterų grupei, bet ir visai moterų socialinei aplinkai, tarptautinėje mokslinėje bendruomenėje ir nacionalinėse darbotvarkėse pradėta diskutuoti apie alternatyvių įkalinimui bausmių taikymą. Įvairiose iniciatyvose svarstyta apie bausmių, nesusijusių su laisvės atėmimu, išplėtimą, kurios galėtų tapti pagrindu efektyvesniam atsakui į moterų nusikaltimus. Tačiau vis dar labai mažai žinoma apie skirtingų alternatyvių įkalinimui sankcijų įvairovę ir jų poveikį moterims (Malloch & McIvor, 2013). Pavyzdžiui, tyrimai Anglijoje ir Velse rodo, kad nuo 2003 metų pradėtas taikyti laisvės atėmimo bausmės vykdymo atidėjimas (angl. *suspended sentence order*) neturėjo laukiamo efekto, galinčio prisidėti prie įkalinimo bausmių taikymo mažėjimo. Pastebėtas atvirkštinis, nei tikėtasi, efektas, kai su laisvės atėmimu nesusijusios bausmės tapo pirminiu, pereinamuoju etapu, vedančiu į laisvės atėmimą (Hedderman & Barnes, 2015; Carlen, 2013). Su laisvės atėmimu nesusijusių bausmių sąlygų pažeidimai moterims reiškė įkalinimo bausmę. Nors statistikos ir tyrimų, atskleidžiančių, kokias moterų daliai pažeidimų atveju skiriama laisvės atėmimo bausmė, trūksta, tačiau pagrindinis abejoti šių priemonių veiksmingumu pakanka. Su laisvės atėmimu nesusijusių bausmių įpareigojimai neretai yra sunkiai įveikiami toms moterims, kurioms trūksta įgūdžių ir socialinių resursų tokių sąlygų laikytis, pavyzdžiui, dalyvauti įvairiose įgūdžius lavinančiose programose ar priklausomybių gydymo priemonėse. Neretai įsitraukimas į tokias programas moterims dėl savo socialinės padėties ir šeiminių atsakomybių yra neįmanomas, kitaip tariant, tokie įpareigojimai užprogramuoja, kad moteriai nepavyks jų laikytis, o pažeidimus lydės laisvės atėmimas (Hedderman & Barnes, 2015). Todėl galima teigti, kad alternatyvių įkalinimui bausmių įvairovė ar jų prieinamumas neužtikrina, kad moterų baudimo praktikos keistųsi, būtinas tokių priemonių individualizavimas ir tinkamas jų parinkimas. Šiuo požiūriu ypač svarbus tampa teisėjų ar kitų proceso dalyvių apmokymas, tinkamas ir išsamus duomenų apie kaltinamąjį surinkimas ar socialinio tyrimo išvadų pateikimas. Neabejotina, kad moterų atveju itin svar-

bu bausmės sąlygas individualizuoti taip, kad jos turėtų kuo mažesnės nepataisomos žalos vaikams ir jų interesams. Tačiau pagrindinis klausimas yra tai, kokios su laisvės atėmimu nesusijusios bausmės yra tinkamiausios moterims, kuo remdamiesi sprendimų priėmėjai nusprendžia, kaip bausmės sąlygos turi būti individualizuojamos ir kaip šie sprendimai yra sąlygoti su lytimi susijusių skirtumų (Gelsthorpe & Sharpe, 2015).

Vis dėlto klausimas, ar lyties pagrindu diferencijuotas baudimas gali padėti atliepti moterų poreikius, išlieka atviras ir diskusinis. Atsakant į jį neišvengiamai tenka sugrįžti prie esminio klausimo, ar moterys yra ir ar gali būti baudžiamos švelniau. Įvairūs tyrimai, kuriuose teigiama, kad moterys baudžiamos švelniau, ir tie, kuriuose teigiama, kad baudžiamos griežčiau, tik patvirtina, kad tam tikros išvados apie moterų baudimo politiką ir praktiką gali būti daromos tik kontekstualiai ir kad jos priklauso nuo vertinimo kriterijų ar skirtingų metodikų pasirinkimo (Carlen, 2016; Gelsthorpe & Sharpe, 2015). Kai kurių autorių teigimu, švelnesnio ar griežtesnio baudimo įvertinimas ir palyginimas yra empiriškai neįveikiamas uždavinys, nes neįmanoma kontroliuoti visų kriterijų, galinčių paveikti sprendimus, susijusius su baudimu (Sanchez & Harris, 2020).

Taigi, viena vertus, empiriniai duomenys ir tyrimai rodo, kad moterys yra baudžiamos švelniau (Hedderman & Gelsthorpe, 1997; Curry et al., 2004; Chatsverykova, 2017), juose pažymima, kad mažiau tikėtina, kad moterims bus skiriamos lyginant su vyrais ilgesnės laisvės atėmimo bausmės (Chatsverykova, 2017; Nowacki, 2020; Freiburger & Hilinski, 2013; Koons-Witt et al., 2014). Moterų atžvilgiu švelnesnė baudžiamoji politika yra grindžiama padaryto nusikaltimo sudėtimi ir sunkumu, sunkinančių aplinkybių skaičiumi ir pobūdžiu (Doerner & Demuth, 2014, p. 244; taip pat žr.: Griffin & Wooldredge, 2006; Cho & Tasca, 2019). Pavyzdžiui, tyrimai Anglijoje atskleidė, kad švelniau baudžiamos moterys, nuteistos už vagystes iš parduotuvių, tačiau už nusikaltimus, susijusius su narkotikais, moterų ir vyrų bausmės nesiskyrė, taip pat moterims dažniau buvo skiriamos bausmės, nesusijusios su laisvės atėmimu, tačiau vyrams dažniau buvo skiriamos finansinės baudos (Hedderman & Gelsthorpe, 1997). Švelnesniam moterų baudimui įtakos taip pat gali turėti ir sociodemografiniai ar kiti socialiniai veiksniai tokie kaip vaikų turėjimas, šeiminis statusas ar finansinė padėtis (Tillyer et al., 2015; Chatsverykova, 2017).

Kita vertus, nors moterys už tam tikrus nusikaltimus ir yra baudžiamos švelniau, nenuginčytina, kad tam tikrais atvejais atskiros moterų grupės gali būti baudžiamos griežčiau nei vyrai, ypač tais atvejais, kai moterims nepavyksta išpildyti visuomenės numatytų socialinių normų ir lūkesčių. Tyrėjai pastebi, kad į moteriškais laikomus nusikaltimus, tokius kaip vagystės iš parduotuvių, neretai žvelgiama atlaidžiau negu į tuos, kurie daugiau siejami su vyrų nusikalstamu elgesiu (Birkett, 2016; Spohn, 1999; Bontrager et al., 2013). Taigi moterų, kurios nepaklūsta neformaliai kontrolei, pasireiškiančiai šeimoje, socialiniuose santykiuose ar socialinę gerovę siekiančiose užtikrinti institucijose, atžvilgiu baudimo tonas griežtėja, jos baudžiamos ir už padarytą teisės pažeidimą, ir už socialiai nepageidaujamą elgesį (Carlen, 2013).

Vardijant priežastis, dėl kurių turėtų būti taikomas lyties požiūriu diferencijuotas baudimas, imama klausti, ar vienodos baudmės abiem lytims turi vienodą poveikį ir pasekmes. Šiame kontekste argumentuojama, kad, pavyzdžiui, įkalnimo bausmė vyrus ir moteris paliečia skirtingai, padarydama kur kas didesnės žalos moterims ir jų socialinei aplinkai. Nors tarptautinės rekomendacijos, tokios kaip Jungtinių Tautų Bankoko taisyklės (2010), ir rekomenduoja, kad kalnimo sąlygos turi būti pritaikytos moterų poreikiams, tokiems kaip tam tikrų higienos palaikymo sąlygų užtikrinimas ar pasimatymų su vaikais aplinkos pritaikymas, tačiau praktikoje rekomendacijų įgyvendinimas išlieka komplikuotas. Argumentai, pasisakantys už lyties požiūriu diferencijuotą baudimą, taip pat sustiprinami teigiant, kad moterų padaromi teisės pažeidimai savo pavojingumu, o neretai ir aplinkybėmis skiriasi nuo vyrų, o moterų nusikalstamas elgesys yra sąlygotas viktimizacijos patirčių bei ekonominės ir socialinės deprivacijos. Tačiau vyrų nusikalstamo elgesio atveju taip pat gali būti išvelgiamos analogiškos tendencijos, kai neproporcingai didelę dalį teisės pažeidėjų vyrų sudaro etninių mažumų, tam tikros rasės ir žemesnės socialinės klasės vyrai. Vyrų reabilitacijos bei reintegracijos poreikiai taip pat negali būti laikomi mažiau reikšmingais. Tiek moterims, tiek vyrams priemonės ir programos, padedančios spręsti socialines problemas, yra būtinos. Šiuo požiūriu vyrų ir moterų baudymo lygybė turi būti užtikrinama. Tačiau lygybė neturi reikšti visų vienodo baudimo, veikiau lygybė – tai visų traktavimas kaip lygiaverčių ir nusipelnančių kiekvieno poreikius atitinkančio baudimo (Gelsthorpe & Sharpe, 2015). Vadinasi, lygybė nereiškia

vienodo baudimo ir vienodų priemonių taikymo, ji veikiau reiškia, kad visi traktuojami vienodai, tačiau nusipelno diferencijuotų baudimo priemonių, kurių parinkimą gali užtikrinti profesionalūs ir apmokyti specialistai, gebantys numatyti tinkamiausias priemones konkrečiu teisės pažeidimo ir pažeidėjo atveju.

Vis dėlto taikant aptartą lygybės principą moterys vis dar išlieka subordinuotoje pozicijoje todėl, kad daugelis baudimo priemonių ir programų suformuluotos ir pritaikytos teisės pažeidėjams vyrams. Tačiau tyrimai rodo, kad tai, kas tinka vyrams, nebūtinai tinka ir moterims. Todėl tam, kad būtų galima individualizuoti bausmę, reikalingas ypatingas dėmesys, užtikrinantis priemonių, tinkamų moterims, įvairovę. Tačiau šiandien moterų poreikiai vis dar sunkiai įžvelgiami sistemoje, kuri buvo kuriama ir yra skirta bausti vyrams (Gelsthorpe, 2013).

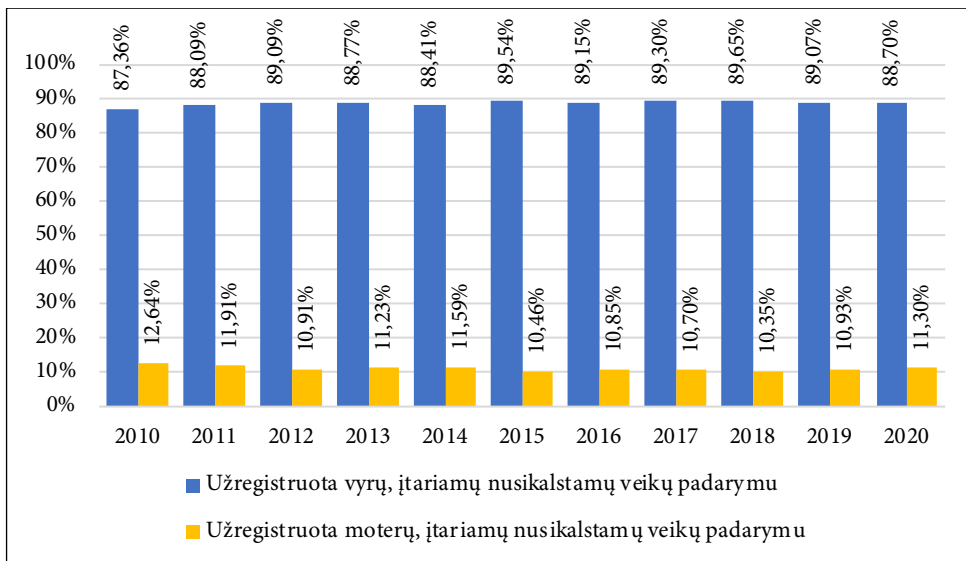
Registruotų moterų padarytų nusikalstamų veikų tendencijos

1.3. ir įkalinimo apžvalga Lietuvoje

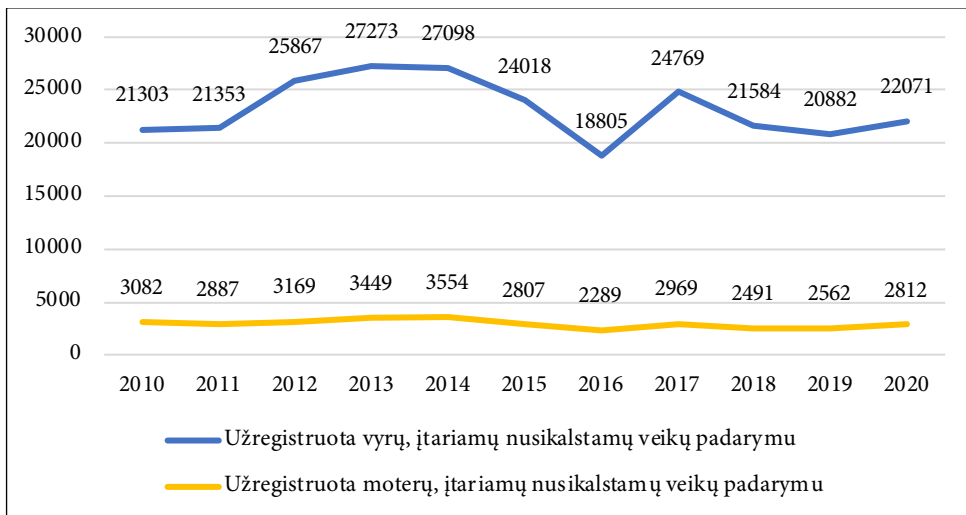
Remiantis Informatikos ir ryšių departamento Nusikalstamų veikų žinybinio registro duomenimis, šiame poskyryje aptariami moterų ir vyrų, įtariamų nusikalstamų veikų padarymu, registruotų 2011–2020 metų laikotarpiu² Lietuvoje, duomenys. Užregistruotų įtariamų nusikalstamų veikų padarymu moterų dalis per pastaruosius dešimt metų kito nežymiai – nuo 12,64 proc. 2010 metais iki 11,30 proc. 2020 metais (žr. 1 pav.).

Panašiai pastaruosius dešimt metų mažėjo ir absoliutus įtariamų moterų skaičius, 2011–2015 metų laikotarpiu vidutiniškai per metus buvo užregistruotos 3132 įtariamąsios, o 2015–2020 metų laikotarpiu – vidutiniškai 2624 moterys (žr. 2 pav.).

² Kai kurie duomenys šiame poskyryje analizuojami 2010–2019 metų laikotarpiu, kadangi Informatikos ir ryšių departamentas tyrėjų užklauso apie 2020 m. duomenis tyrimo atlikimo metu negalėjo patenkinti, nes 2020 m. duomenų dar neturėjo.

1 pav. Vyrų ir moterų, įtariamų nusikalstamų veikų padarymu 2010–2020 m., procentinė dalis

2 pav. Vyrų ir moterų, įtariamų nusikalstamų veikų padarymu 2010–2020 m., absoliutus skaičius

Žemiau esančioje 1 lentelėje pateikiami 2011–2020 metų duomenys, apžvelgiantys, kaip per pastarąjį dešimtmetį kito įtariamų (kaltinamų) moterų ir vyrų skaičius ir dalis pagal tam tikras nusikalstamų veikų rūšis.

1 lentelė. Įtariamai (kaltinami) nusikalstamomis veikomis Lietuvoje asmenys pagal lytį ir atskiras nusikalstamų veikų rūšis 2011–2020 m.³

Nusikalstamos veikos	Iš viso	Vyrai		Moterys		Iš viso	Vyrai		Moterys	
		Sk.	%	Sk.	%		Sk.	%	Sk.	%
	2011					2012				
Žmogaus gyvybei	279	253	90,7	25	9,0	237	215	90,7	22	9,3
Žmogaus sveikatai	2492	2275	91,3	217	8,7	7758	7272	93,7	486	6,3
Pavojingos žmogaus sveikatai ir gyvybei	358	337	94,1	21	5,9	1199	1162	96,9	37	3,1
Žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui	376	370	98,4	6	1,6	255	251	98,4	4	1,6
Vaikui ir šeimai	520	483	92,9	37	7,1	574	535	93,2	39	6,8
Nuosavybei, turtinėms teisėms ir turtiniams interesams	13601	12078	89	1473	11	12033	10637	88,5	1374	11,5
Ekonomikai ir verslo tvarkai	1107	864	78,1	229	21	992	794	80,1	190	19,2
Finansų sistemai	2173	1598	73,5	502	23,1	1823	1341	73,6	445	24,4
Valstybės tarnybai ir viešiesiems interesams	661	569	86,1	88	13,3	863	757	87,7	106	12,3
Teisingumui	638	493	77,3	145	22,7	701	525	75,1	174	24,8
Susijusios su narkotikais	1538	1382	90	156	10	1580	1399	88,5	181	11,5
Transporto eismo saugumui	984	815	82,8	169	17,2	1046	825	78,9	221	21,1
Valdymo tvarkai, susijusios su dokumentų ar matavimo priemonių klastojimu	1288	972	75,5	274	21,3	1202	954	80	233	20
	2013					2014				
Žmogaus gyvybei	222	196	88,3	26	11,7	234	209	89,3	24	10,3
Žmogaus sveikatai	9502	8879	93,4	623	6,6	9355	8685	92,8	670	7,2
Pavojingos žmogaus sveikatai ir gyvybei	1138	1093	96	45	4	1081	1019	94,3	62	5,7
Žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui	221	213	96,4	8	3,6	271	266	98,2	5	1,8
Vaikui ir šeimai	535	508	95	27	5	424	392	92,5	32	7,5
Nuosavybei, turtinėms teisėms ir turtiniams interesams	11818	10356	87,6	1433	12,4	11791	10165	86,2	1608	13,6
Ekonomikai ir verslo tvarkai	1070	849	79,4	214	20,6	1120	908	81,1	209	18,7
Finansų sistemai	2308	1783	77,3	483	21	2337	1763	75,4	555	23,7
Valstybės tarnybai ir viešiesiems interesams	1143	996	88	137	12	1216	1082	89,0	131	10,8
Teisingumui	824	625	76	196	24	761	532	69,9	227	29,8
Susijusios su narkotikais	1540	1336	86,7	204	13,3	1881	1675	89,0	206	11,0
Transporto eismo saugumui	987	793	80,3	194	19,7	967	766	79,2	201	20,8
Valdymo tvarkai, susijusios su dokumentų ar matavimo priemonių klastojimu	1199	945	78,8	236	20	1120	906	80,9	196	17,5

³ Informatikos ir ryšių departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos statistika. Duomenys apie įtariamus (kaltinamus) ir nukentėjusius asmenis Lietuvos Respublikoje (Forma_1G-A).

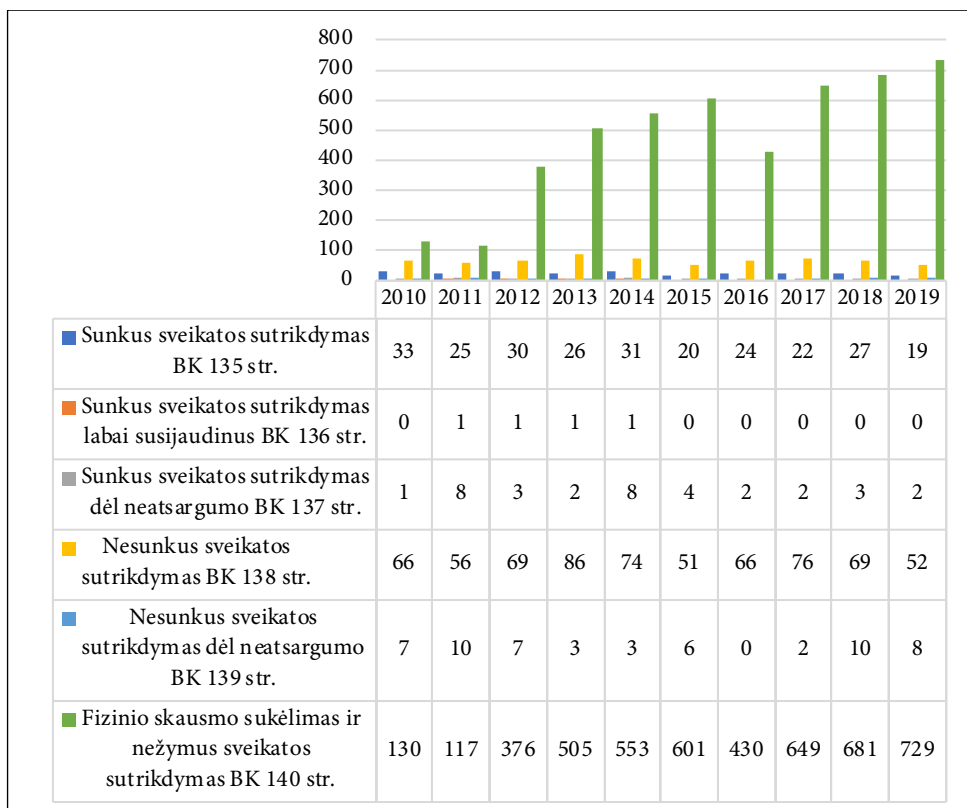
1 lentelės tęsinys. Įtariamai (kaltinami) nusikalstamomis veikomis Lietuvoje asmenys pagal lytį ir atskiras nusikalstamų veikų rūšis 2011–2020 m.

Nusikalstamos veikos	Iš viso	Vyrų		Moterys		Iš viso	Vyrų		Moterys	
		Sk.	%	Sk.	%		Sk.	%	Sk.	%
	2015					2016				
Žmogaus gyvybei	174	154	88,5	19	10,9	183	162	88,5	21	11,5
Žmogaus sveikatai	9116	8434	92,5	682	7,5	6769	6246	92,3	522	7,7
Pavojingos žmogaus sveikatai ir gyvybei	954	906	95,0	48	5,0	653	646	98,9	23	3,5
Žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui	255	249	97,6	6	2,4	204	201	98,5	3	1,5
Vaikui ir šeimai	211	196	92,9	15	7,1	150	135	90,0	15	10,0
Nuosavybei, turtinėms teisėms ir turtiniams interesams	8659	7733	89,3	906	10,5	6272	5534	88,2	727	11,6
Ekonomikai ir verslo tvarkai	893	740	82,9	150	16,8	655	552	84,3	101	15,4
Finansų sistemai	1944	1485	76,4	436	22,4	1486	1158	77,9	292	19,7
Valstybės tarnybai ir viešiesiems interesams	1029	944	91,7	83	8,1	568	503	88,6	64	11,3
Teisingumui	716	508	70,9	207	28,9	467	319	68,3	148	31,7
Susijusios su narkotikais	1804	1634	90,6	170	9,4	1527	1360	89,1	167	10,9
Transporto eismo saugumui	1001	783	78,2	218	21,8	633	515	81,4	118	18,6
Valdymo tvarkai, susijusios su dokumentų ar matavimo priemonių klastojimu	1009	823	81,6	175	17,3	871	687	78,9	171	19,6
	2017					2018				
Žmogaus gyvybei	224	193	86,2	31	13,8	122	108	88,5	14	11,5
Žmogaus sveikatai	8322	7570	91,0	751	9,0	8057	7267	90,2	790	9,8
Pavojingos žmogaus sveikatai ir gyvybei	849	808	95,2	41	4,8	602	560	93,0	42	7,0
Žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui	289	282	97,6	7	2,4	231	224	97,0	7	3,0
Vaikui ir šeimai	286	252	88,1	34	11,9	140	116	82,9	24	17,1
Nuosavybei, turtinėms teisėms ir turtiniams interesams	7581	6630	87,5	936	12,3	5438	4853	89,2	572	10,5
Ekonomikai ir verslo tvarkai	819	723	88,3	90	11,0	676	612	90,5	63	9,3
Finansų sistemai	1606	1211	75,4	337	21,0	995	784	78,8	181	18,2
Valstybės tarnybai ir viešiesiems interesams	581	524	90,2	55	9,5	402	316	78,6	77	19,2
Teisingumui	560	382	68,2	177	31,6	635	506	79,7	129	20,3
Susijusios su narkotikais	2442	2199	90,0	243	10,0	2344	2151	91,8	193	8,2
Transporto eismo saugumui	4378	4015	91,7	363	8,3	4787	4391	91,7	396	8,3
Valdymo tvarkai, susijusios su dokumentų ar matavimo priemonių klastojimu	994	820	82,5	155	15,6	656	544	82,9	105	16,0

1 lentelės tęsinys. Įtariamai (kaltinami) nusikalstamomis veikomis Lietuvoje asmenys pagal lytį ir atskiras nusikalstamų veikų rūšis 2011–2020 m.

Nusikalstamos veikos	Iš viso	Vyrų		Moterys		Iš viso	Vyrų		Moterys	
		Sk.	%	Sk.	%		Sk.	%	Sk.	%
	2019					2020				
Žmogaus gyvybei	110	99	90,0	11	10,0	115	93	80,9	22	19,1
Žmogaus sveikatai	7831	7021	89,7	810	10,3	8971	7963	88,8	1008	11,2
Pavojingos žmogaus sveikatai ir gyvybei	484	463	95,7	21	4,3	399	369	92,5	30	7,5
Žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui	214	208	97,2	6	2,8	178	174	97,8	4	2,2
Vaikui ir šeimai	101	74	73,3	27	26,7	100	86	86,0	14	14,0
Nuosavybei, turtinėms teisėms ir turtiniams interesams	5015	4413	88,0	580	11,6	4991	4473	89,6	507	10,2
Ekonomikai ir verslo tvarkai	656	579	88,3	75	11,4	631	560	88,7	68	10,8
Finansų sistemai	1052	843	80,1	180	17,1	1193	888	74,4	243	20,4
Valstybės tarnybai ir viešiesiems interesams	341	274	80,4	60	17,6	284	231	81,3	47	16,5
Teisingumui	649	493	76,0	155	23,9	682	534	78,3	148	21,7
Susijusios su narkotikais	2495	2278	91,3	217	8,7	2211	2029	91,8	181	8,2
Transporto eismo saugumui	4812	4342	90,2	470	9,8	5161	4581	88,8	580	11,2
Valdymo tvarkai, susijusios su dokumentų ar matavimo priemonių klastojimu	643	531	82,6	91	14,2	657	566	86,1	84	12,8

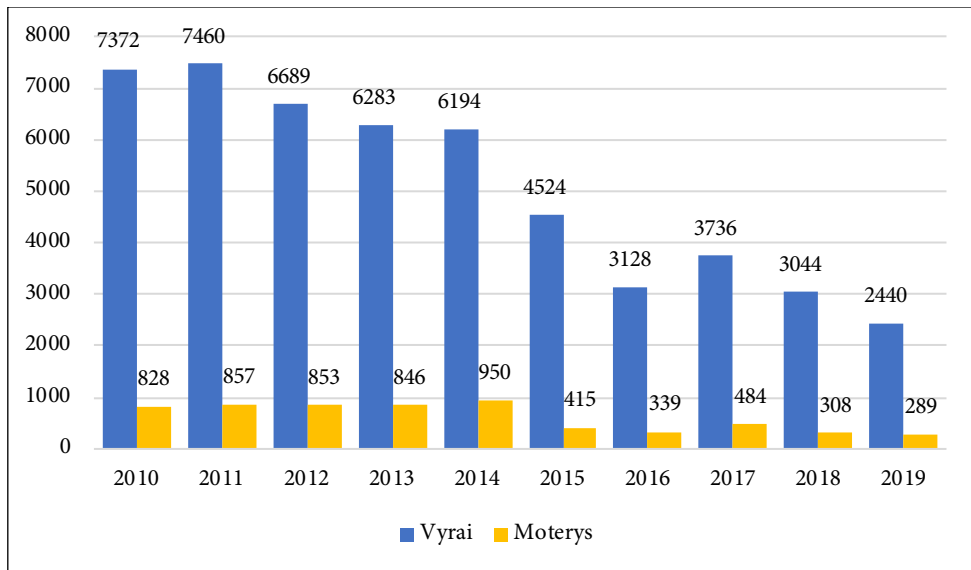
Apžvelgiant 1 lentelėje pristatytus duomenis, atspindinčius moterų registruotų nusikalstamų veikų kaitos tendencijas Lietuvoje, galima pastebėti, kad moterų, kaltinamų nusikalstamomis veikomis žmogaus sveikatai (BK 135–140 str.), skaičius pastarąjį dešimtmetį augo, pastaruosius penkerius metus nusikalstamų veikų žmogaus sveikatai moterys padarydavo daugiausia, vidutiniškai 776 per metus. Statistiniai duomenys rodo (žr. 1 lentelę), kad 2012 m. nusikalstamomis veikomis žmogaus sveikatai įtariamoms moterys sudarė 6,3 proc. visų įtariamųjų, o 2020 m. – 11,2 proc., absoliutus įtariamų moterų skaičius per šį laikotarpį taip pat padvigubėjo. Tiesa, kalbant apie tyčinius sveikatos sutrikdymus, svarbu pažymėti, kad apie 90 proc. moterų buvo įtariamoms nežymiu sveikatos sutrikdymu ir fizinio skausmo sukėlimu (BK 140 str.). Pažymėtina, kad vyrų, įtariamų padarius sunkesnius smurtinius nusikaltimus (BK 135, 138 str.), procentinė dalis sveikatos sutrikdymų (BK XVIII skyrius) struktūroje yra didesnė nei moterų (atitinkamai 18 ir 12 proc.). Nusikalstamos veikos žmogaus sveikatai detalizuojamos žemiau esančiame 3 pav.

3 pav. 2010–2019 m. moterų padarytos nusikalstamos veikos.
Nusikaltimai žmogaus sveikatai (BK 135–140 str.)

Vertinant nusikalstamas veikas žmogaus gyvybei (į kurias įeina nužudymai (BK 129 str.)) analogiškos tendencijos, kuri matyti nusikalstamų veikų žmogaus sveikatai atveju, nepastebėta. Nuo 2011 m. iki 2019 m. įtariamų moterų dalis varijavo nuo 9 proc. iki 13,8 proc., tačiau 2020 m. pasiekė 19,1 proc. Visų įtariamųjų dėl nusikalstamų veikų žmogaus gyvybei skaičius per pastaruosius trejus metus mažėjo beveik perpus, tad didelė moterų dalis lyginant su vyrais 2020 m. verčia svarstyti apie tokio padidėjimo priežastis. Viena vertus, nusikalstamų veikų žmogaus gyvybei skaičiai yra nedideli, todėl ir nedidelis skaičiaus pokytis gali virsti gana ryškia procentine išraiška. Kita vertus, galima svarstyti ir apie COVID-19 pandemijos pasekmes bei taikytą karantiną, kuris galėjo turėti įtakos nusikalstamoms veikoms artimoje aplinkoje; vadovaujantis tuo pačiu argumentu gali būti aiškinamas ir nusikalstamų veikų žmogaus sveikatai 2020 m. padidėjimas.

Antroji pagal gausumą veika, kuria moterys taip pat buvo dažnai kaltinamos – tai nusikalstamos veikos nuosavybei (BK 178–189 str.): paskutinius penkerius metus dėl šių nusikalstamų veikų vidutiniškai per metus buvo įtariamoms 664 moterys. Analizuojant nusikalstamas veikas nuosavybei, turinėms teisėms ir turtiniams interesams matyti, kad bendras absoliutus įtariamų vyrų ir moterų skaičius nuo 2011 metų mažėjo, moterų atveju šis skaičius sumažėjo tris kartus. Kadangi mažėjo tiek įtariamų moterų, tiek vyrų, moterų procentinė dalis kito nežymiai ir vidutiniškai sudarė 11,5 proc. Tiek vyrų, tiek moterų imtyje mažėjimas matyti ir vagysčių atveju (BK 178 str.), kurių absoliutus skaičius per dešimtmetį mažėjo beveik trečdaliu (žr. 4 pav.).

4 pav. Įtariamai (kaltinami) vagysčių (BK 178 str.) padarymu vyrai ir moterys 2010–2019 m.

Per paskutinius penkerius metus palyginti didelis skaičius įtariamų moterų buvo užregistruotas dėl tokių nusikalstamų veikų rūšių, kaip nusikalstamos veikos transporto eismo saugumui (BK 278–282 str.) – vidutiniškai 385 per metus. Nors absoliutus dėl šių veikų įtariamų moterų skaičius augo, procentinė dalis per paskutinius metus mažėjo. Taip pat vienos iš gausiausių nusikalstamų veikų pastarąjį dešimtmetį tarp moterų buvo ir veikos finansų sistemai (BK XXXII skyrius) bei nusikalstamos veikos, susijusios su disponavimu narkotinėmis ir psi-

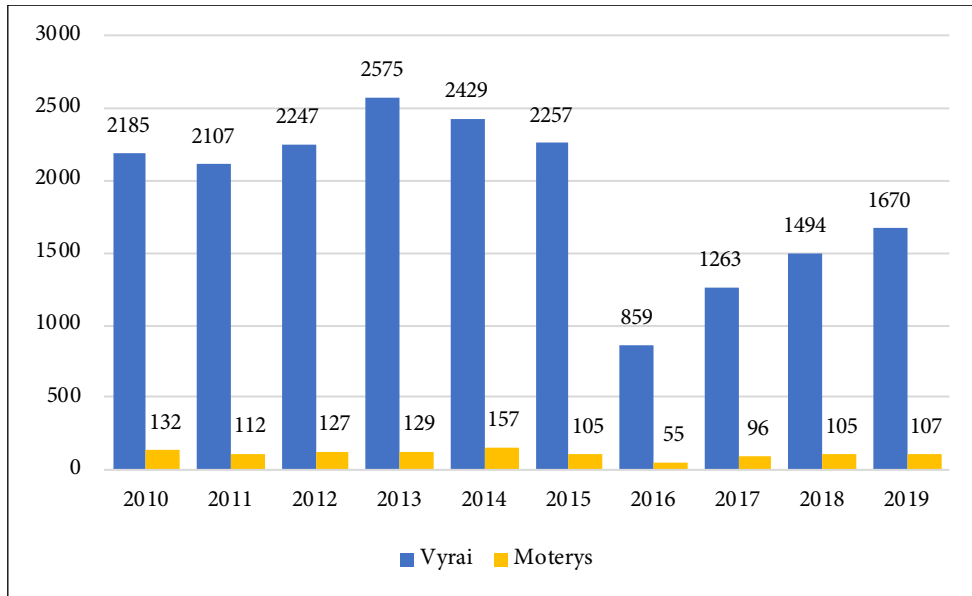
chotropinėmis medžiagomis (BK 259, 260, 261, 264 str.). Nors absoliutus įtariamųjų dėl nusikalstamų veikų finansų sistemai skaičius mažėjo perpus, procentinė moterų dalis išliko viena didžiausių (lyginant su kitomis nusikalstamomis veikomis) ir sudarė apie 20 proc. Vertinant nusikalstamas veikas, susijusias su narkotikais, matyti, kad įtariamų moterų skaičius keitėsi nežymiai, tačiau moterų dalis nuo visų įtariamųjų pastaruosius penkerius metus mažėjo nuo 10,9 proc. iki 8,2 proc. Taigi absoliutūs šia veika įtariamų asmenų skaičiai augo tik tarp vyrų, todėl mažėjo įtariamų moterų procentinė dalis.

Vis dėlto pagal moterų skaičiaus lyginamąją dalį procentais daugiausia moterų įtariamųjų (lyginant su visu įtariamųjų skaičiumi) 2015–2019 m. laikotarpiu buvo registruota dėl tokių nusikalstamų veikų:

- piktnaudžiavimas tėvų, globėjo ar rūpintojo arba kitų teisėtų vaiko atstovų teisėmis ar pareigomis (BK 163 str.) – 60 proc.;
- melagingas įskundimas ar pranešimas apie nebūtą nusikaltimą (236 str.) – 58 proc.;
- melagingas skundas, pareiškimas, pranešimas, parodymai, išvados ir vertimas (BK 235 str.) – 45 proc.;
- apgaulingas ir aplaidus apskaitos tvarkymas (BK 222 str. ir 223 str.) – atitinkamai 23 ir 26 proc.;
- neteisėtas naminių stiprių alkoholinių gėrimų, nedenatūruoto ar denatūruoto etilo alkoholio, jų skiedinių (mišinių) ir aparatų jiems gaminti gaminimas, laikymas, gabenimas ar realizavimas (BK 201 str.) – 22 proc.

Moterų registruotoms nusikalstamoms veikoms mažai būdingi seksualiniai nusikaltimai (2–3 proc.), kontrabanda (4–5 proc.), vengimas atlikti bausmę arba baudžiamojo poveikio priemonę (BK 242, 243 str.) (1–3 proc.). Taip pat pažymėtina, kad įtariamoms moterims rečiau nei vyrai nusikalstamos veikos padarymo metu būna apsvaigusios (22,9 proc. moterų ir 36,3 proc. vyrų). Pastebėta ir tai, kad moterims kur kas rečiau nei vyrai registruojamos nusikaltusios pakartotina (žr. 5 pav.): jos sudaro 3,6 proc. visų įtariamųjų, o vyrai sudaro 6,9 proc.

Vertinant moterų ir vyrų įtariamųjų sociodemografines charakteristikas, didžiausi skirtumai išryškėja žvelgiant į išsilavinimo rodiklius, pavyzdžiui, kur kas daugiau moterų įtariamųjų, 2015–2019 m. duomenimis, turėjo aukštąjį išsilavinimą (14,7 proc. lyginant su vyrų 6,3 proc.), taip pat kiek daugiau moterų, lyginant su vyrais, buvo įgijusios aukštesnįjį išsilavinimą (atitinkamai 7,8 ir

5 pav. Registruoti asmenys pakartotinai padarė nusikalstamas veikas 2010–2019 m. (abs. sk.)

4,7 proc.). Tokią tendenciją galima sieti su moterų nusikalstamų veikų struktūros specifika: kaip minėta, moterims būdingos finansinio pobūdžio ir kitos nusikalstamos veikos, kurios gali būti susijusios su tam tikrų pareigų, kurioms reikalingas pakankamai aukšto lygio išsilavinimas, atlikimu. Kita vertus, moterų įtariamųjų struktūroje didesnė dalis nebuvo įgijusios jokie išsilavinimo (moterų – 1,8 proc., vyrų – 0,6 proc.). Vertinant amžiaus rodiklius, pažymėtina, kad palyginti su vyrais moterų įtariamųjų buvo daugiau užregistruota 40–59 metų (34,42 proc. moterų ir 28,26 proc. vyrų) ir 60 metų ir vyresnių (7,09 proc. moterų ir 4,61 proc. vyrų) amžiaus grupėse.

Apibendrinant moterų registruotų nusikalstamų veikų duomenis, galima daryti išvadą, kad, nepaisant tam tikrų panašių tendencijų (sveikatos sutrikdymų ir nusikaltimų turtinei nuosavybei dominavimo), moterų ir vyrų nusikalstamų veikų struktūra pasižymi tam tikrais skirtumais, kuriuos galima sieti su lytimi. Pirma, moterų imtyje, palyginti su vyrais, yra mažiau registruojama smurtinių, pavojingų nusikaltimų. Antra, moterys, lyginant su vyrais, kur kas dažniau įtariamoms padariusios nusikaltimus, kuriuos galima sieti su moters socialiniais vaidmenimis ar padėtimi (pvz., piktnaudžiavimas tėvų, globėjo ar rūpintojo arba kitų

teisėtų vaiko atstovų teisėmis ar pareigomis, apgaulingas buhalterinės apskaitos tvarkymas, neteisėta alkoholinių gėrimų gamyba). Taip pat tikslinga nuodugniau paanalizuoti priežastis, kodėl santykinai didelė dalis moterų yra įtariamoms dėl tokių nusikaltimų, kaip melagingi pranešimai apie nusikalstamas veikas arba melagingų parodymų ar skundų davimas. Galima kelti prielaidą, kad šios nusikalstamos veikos taip pat yra susijusios su moterų socialiniais vaidmenimis ir santykiais, pavyzdžiui, smurto artimoje aplinkoje atvejais moterys neretai baudžiamos už melagingus pranešimus, kai jos keičia parodymus ar ima neigti smurto artimoje aplinkoje faktą.

Kaip jau minėta šio skyriaus teorinėje dalyje, dėmesys ir susirūpinimas moterų baudimu kilo Vakarų šalyse augant įkalintų moterų skaičiui ir pradėjus svarstyti apie tokio augimo pasekmes. Todėl svarbu analizuoti ne tik kaip keitėsi moterų nusikalstamų veikų tendencijos, bet ir kaip kito moterų įkalinimo rodikliai (lyginant su vyrų įkalinimo rodikliais). Įkalintų moterų ir vyrų skaičius kiekvienų metų pabaigoje pristatomas žemiau esančioje 2 lentelėje.

2 lentelė. Įkalintų vyrų ir moterų skaičius metų pabaigoje (apimantis suimtuosius (laukančius teismo nuosprendžio) ir nuteistuosius)

Metai	Įkalintieji (absolūtus skaičius ir procentinė dalis nuo visų įkalintųjų)				
	Vyrai ir moterys (abs. sk.)	Vyrai (abs. sk.)	Vyrai (proc.)	Moterys (abs. sk.)	Moterys (proc.)
2020	5320	5068	95,3	252	4,7
2019	6138	5850	95,3	288	4,7
2018	6485	6181	95,3	304	4,7
2017	6599	6268	95,0	331	5,0
2016	6815	6493	95,3	322	4,7
2015	7355	7059	96,0	296	4,0
2014	8636	8256	95,6	380	4,4
2013	9261	8831	95,4	430	4,6
2012	9729	9287	95,5	442	4,5
2011	9920	9498	95,7	422	4,3
2010	9139	8718	95,4	421	4,6
2009	8655	8283	95,7	372	4,3
2008	8000	7642	95,5	358	4,5
2007	7866	7523	95,6	343	4,4
2006	8079	7758	96,0	321	4,0
2005	8137	7827	96,2	310	3,8
2004	8125	7863	96,8	262	3,2

Bendrai įkalintų asmenų skaičiaus mažėjimas Lietuvoje matyti nuo 2012 metų, iki 2020 metų šis skaičius mažėjo 34,23 proc. (Aebi & Tiago, 2020). Tačiau, kaip matome iš aukščiau esančios lentelės, nuosekliai mažėjo tik įkalintų vyrų skaičius, toks nuoseklus mažėjimas neatsispindi moterų imtyje. Nuoseklus absoliutaus įkalintų moterų skaičiaus mažėjimas pastebimas tik pastaruosius ketverius metus. Analizuojant įkalintų moterų procentą matyti, kad įkalintų moterų dalis nuo 2004 metų augo, mažiausia įkalintų moterų, skaičiuojant nuo visų įkalintųjų, dalis buvo 2004 m. ir siekė 3,2 proc., didžiausia ši dalis buvo 2017 m. ir sudarė 5 proc. Tačiau vertinant bendrai matyti, kad įkalintų moterų procentas išlieka gana stabilus, pastarųjų 10 metų vidurkis sudaro 4,6 proc. ir jis yra labai artimas Europos vidurkiui, kuris 2020 metais sudarė 4,7 proc. visų įkalintųjų.

Apibendrinant įkalinimo ir nusikalstamų registruotų veikų rodiklius, galima teigti, kad moterų nusikalstamų veikų sudėties tendencijos pastarąjį dešimtmetį viena ar kita kryptimi keitėsi: mažėjo nusikalstamų veikų nuosavybei, turtinėms teisėms ir turtiniams interesams, finansinei sistemai. Taip pat per pastaruosius penkerius metus mažėjo moterų dalis nuo visų įtariamųjų dėl nusikalstamų veikų, susijusių su narkotikais, nors absoliutus vyrų skaičius augo itin ryškiai. Tačiau pažymėtina, kad didėjo tiek absoliutus įtariamų moterų skaičius, tiek ir procentinė dalis dėl nusikalstamų veikų žmogaus sveikatai, nors didžiausią šių nusikalstamų veikų dalį sudarė nežymus sveikatos sutrikdymas ar fizinio skausmo sukėlimas. Taip pat verta pažymėti, kad per pastaruosius metus absoliutus įkalintų moterų skaičius mažėjo, nors įkalintų moterų dalis nuo visų įkalintųjų skaičiaus išliko gana stabili.

Moterų ir vyrų baudimo tendencijos: 2018 m. teismų nuosprendžių

1.4. analizė

Šiame poskyryje remiantis atlikta 2018 metais priimtų teismų nuosprendžių analizė aptariamos moterų baudimo tendencijos, taip pat šios tendencijos palyginamos su vyrams skirtomis bausmėmis. Kaip jau minėta monografijos įvadinėje dalyje, formuluojant tyrimo metodologiją pasirinktos kelios gausiausios nusikalstamų rūšys, už kurias baudžiami tiek vyrai, tiek moterys, taip pat kad vadovau-

jantis reprezentatyvių apklausų atlikimo principais buvo pasirinktas tam tikras nuosprendžių skaičius, todėl nuosprendžių analizei atrinkti 239 teismų nuosprendžiai ir baudžiamieji įsakymai, 2018 metais priimti dėl pilnamečių moterų, ir 1035 – dėl pilnamečių vyrų⁴.

1.4.1. Moterims skirtos bausmės

Žemiau esančioje lentelėje pristatomos už nagrinėtas registruotas nusikalstamas veikas (šiose skyriuose nagrinėjamos tik šios konkrečios nusikalstamos veikos) moterims skirtos bausmės (žr. 3 lentelę).

3 lentelė. Moterims skirtos bausmės ir kitos reagavimo į nusikalstamas veikas priemonės (N = 239)

	Vagystė (BK 178 str.) proc. (N)	Narkotikų platinimas (BK 260 str.) proc. (N)	Nesunkus sveikatos sutrikdymas (BK 138 str.) proc. (N)	Sunkus tyčinis sveikatos sutrikdymas (BK 135 str.) proc. (N)
Terminuotas laisvės atėmimas	25,2 (32)	55,3 (26)	3,7 (1)	56,5 (13)
Bausmės vykdymo atidėjimas ⁵	7,1 (9)	27,7 (13)	33,3 (9)	8,7 (2)
Laisvės apribojimas ⁶	33,9 (43)	6,4 (3)	51,9 (14)	34,8 (8)

⁴ Plačiau apie tyrimo metodologiją žr. įvadinę dalį.

⁵ Bausmės vykdymo atidėjimas yra probacijos forma, kai teismas paskiria bausmę, numatydamas konkrečią jos trukmę, tačiau atideda jos vykdymą skirdamas nuteistajam probacijos įpareigojimus (pvz., dalyvauti korekcijos programose, nevartoti psichiką veikiančių medžiagų, gydytis nuo priklausomybių, atlyginti žalą nukentėjusiajam ir pan.). Asmenims, kuriems bausmės vykdymas atidėtas, yra taikoma intensyvi priežiūra. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas numato tris bausmės vykdymo atidėjimo formas: visišką terminuoto laisvės atėmimo bausmės vykdymo atidėjimą (BK 75 str. 2 d.), arešto bausmės atidėjimą (BK 75 str. 1 d.) ir dalinį bausmės vykdymo atidėjimą (BK 75 str.). Pastarosios dvi bausmės vykdymo atidėjimo formos įsigaliojo 2019 m. birželio 27 dieną. Todėl į mūsų tyrimo imtį buvo įtraukti tik visiško bausmės vykdymo atidėjimo atvejai (BK 75 str. 2 d.). Visiškas laisvės atėmimo bausmės vykdymo atidėjimas gali būti skiriamas terminui nuo vienerių iki trejų metų asmenims, kurie nuteisti laisvės atėmimu ne daugiau kaip šešeriams metams už dėl neatsargumo padarytus nusikaltimus arba ne daugiau kaip ketveriems metams už vieną ar kelis nesunkius ar apysunkius tyčinius nusikaltimus (BK 75 str. 2 d.).

⁶ Pagal BK 48 str. skirdamas laisvės apribojimo bausmę, teismas paprastai paskiria nuteistajam intensyvią priežiūrą – nuteistojo buvimo vietos pagal nustatytą laiką kontrolę elektroninio stebėjimo priemonėmis. Kartu su intensyvia priežiūra arba vietoj jos teismas gali paskirti tam tikrus įpareigojimus. Laisvės apribojimo bausmė gali būti skiriama nuo trijų mėnesių iki dvejų metų.

3 lentelės tęsinys. Moterims skirtos bausmės ir kitos reagavimo į nusikalstamas veikas priemonės (N = 239)

	Vagystė (BK 178 str.) proc. (N)	Narkotikų platinimas (BK 260 str.) proc. (N)	Nesunkus sveikatos sutrikdymas (BK 138 str.) proc. (N)	Sunkus tyčinis sveikatos sutrikdymas (BK 135 str.) proc. (N)
Areštas	14,2 (18)	-	3,7 (1)	-
Viešieji darbai	7,1 (9)	-	-	-
Bauda	6,3 (8)	2,1 (1)	-	-
Atleista nuo baudž. atsakomybės	3,9 (5)	-	7,4 (2)	-
Išteisinta	2,4 (2)	8,5 (4)	-	-

Kaip matyti iš aukščiau pristatytų duomenų, vagysčių bylose moterims dažniausiai buvo skiriamas laisvės apribojimas, kiek rečiau – terminuotas laisvės atėmimas arba areštas (žr. 3 lentelę). Pažymėtina, kad vagysčių bylose vienokiu ar kitokiu dažnumu buvo skiriamos beveik visų kategorijų bausmės. Tokia tendencija veikiausiai matyti dėl to, kad BK 178 str. sankcijoje yra numatytos beveik visų kategorijų bausmės. Ganėtinai dažnas laisvės atėmimo bausmės skyrimas gali būti siejamas su tuo, kad dauguma dėl vagysčių teistų moterų praieityje jau buvo bent kartą teistos. Vagysčių bylose skirtos laisvės apribojimo bausmės vidurkis yra 8,53 mėn., o laisvės atėmimo bausmės vidurkis – 12,72 mėn.

Narkotikų platinimo bylose moterims dažniausiai buvo skiriamas laisvės atėmimas arba laisvės atėmimo bausmės vykdymo atidėjimas. Tokią tendenciją galima paaiškinti tuo, kad BK 260 str. sankcijoje yra numatyta išimtinai laisvės atėmimo bausmė. Be to, dauguma dėl narkotikų platinimo teisiamų moterų praieityje jau buvo teistos, o tai galėjo paskatinti teismą dažniau skirti būtent tokias bausmes. Vis dėlto duomenys rodo, kad keliose bylose moterims buvo skirta laisvės apribojimo bausmė, o vienu atveju – bauda. Tokie atvejai teismų praktikoje atsirado dėl to, kad, remiantis BK 54 str. 3 d., kai kuriose bylose teismas nusprendavo taikyti švelnesnę bausmę, nei numatyta Baudžiamajame kodekse, kadangi, teismo manymu, sankcijoje nustatytos bausmės skyrimas aiškiai prieštarautų teisingumo principui. Pažymėtina, kad, remiantis BK 54 str. 3 d., teisiamam asmeniui gali būti skirta tiek švelnesnė bausmės rūšis, tiek mažesnės trukmės bausmė.

Narkotikų platinimo bylose skirtos laisvės atėmimo bausmės vidurkis yra 59,27 mėn. Kaip ir numanyta, laisvės atėmimo bausmės vidurkis, minimali ir

maksimali bausmės trukmė narkotikų platinimo bylose yra kur kas didesnė nei bylose dėl vagysčių. Tokia tendencija greičiausiai yra dėl to, kad BK numatyta maksimali laisvės atėmimo bausmė už vagystę siekia 8 metus, o maksimali bausmė už narkotikų platinimą siekia net 15 metų. Taip pat galima kelti prielaidą, kad moterų vykdomos vagystės teismo yra traktuojamos kaip mažesnį pavojingumą visuomenei keliančios nusikalstamos veikos, lyginant jas su narkotikų platinimu.

Bylose dėl nesunkių sveikatos sutrikdymų teismas moterims dažniausiai skirdavo laisvės apribojimo bausmę arba laisvės atėmimo bausmės vykdymo atidėjimą. Tuo tarpu laisvės atėmimo bausmė buvo skiriama itin retai. Tokia teismų praktika galėjo formuotis dėl to, kad dauguma dėl nesunkių sveikatos sutrikdymų teisiamų moterų neturėjo ankstesnės kriminalinės istorijos, tad teismas jas galėjo vertinti atlaidžiau. Analizuojant nesunkių sveikatos sutrikdymų bylose moterims skirtos laisvės apribojimo bausmės vidurkį, galima matyti, kad jis buvo kiek didesnis nei bylose dėl vagysčių – 12,6 mėn. Svarbu pažymėti, kad BK 48 str. yra numatyta, jog laisvės apribojimo bausmės trukmė gali svyruoti nuo 3 mėn. iki 2 metų, tačiau prie atskirų BK straipsnių specialiojoje dalyje nėra nurodyta, kokia laisvės apribojimo bausmė skirtina kiekvienos nusikalstamos veikos atveju. Tad teismui yra suteikta tam tikra diskrecija, nustatant laisvės apribojimo bausmės trukmę. Todėl galima kelti prielaidą, kad moterų padaryti nesunkūs sveikatos sutrikdymai teismo kai kuriais atvejais buvo traktuojami kaip griežtesnės bausmės nusipelnantys nusikaltimai nei moterų įvykdytos vagystės.

Lyginant bausmės vykdymo atidėjimo vidurkius bylose dėl nesunkių sveikatos sutrikdymų ir bylose dėl narkotikų platinimo, galima pastebėti, kad pirmosiose moterys buvo nuteisiamos trumpesnėmis laisvės atėmimo bausmėmis ir jos buvo atidedamos trumpesniajam laikotarpiui nei bylose dėl narkotikų platinimo. Nesunkaus sveikatos sutrikdymo atveju skirtos laisvės atėmimo bausmės, kai jos vykdymas atidėtas, vidurkis yra 19 mėn., o pati bausmė vidutiniškai buvo atidėta 16,33 mėn., narkotikų platinimo atveju laisvės atėmimo bausmės, kai jos vykdymas atidėtas, vidurkis yra 28,46 mėn., o pati bausmė vidutiniškai buvo atidėta 25,38 mėn. Taigi teismai galimai griežčiau vertindavo dėl narkotikų platinimo teisiamas moteris ir buvo linkę joms skirti ilgesnius „bandomuosius laikotarpius“, lyginant su moterimis, nuteistomis dėl nesunkių smurtinių nusikaltimų.

Bylose dėl sunkių tyčinių sveikatos sutrikdymų moterims dažniausiai buvo skiriamas terminuotas laisvės atėmimas arba laisvės apribojimas. Iš dalies tokią tendenciją galima aiškinti tuo, kad BK už sunkų sveikatos sutrikdymą yra nustatyta išskirtinai laisvės atėmimo bausmė. Taip pat tokiai bausmių skyrimo tendencijai įtakos galėjo turėti BK 54 str. 3 d. taikymas (34,8 proc. BK 54 str. 3 d. taikytas, 65,2 proc. netaikytas), kadangi taikant šį straipsnį galėjo būti skiriama BK 135 str. sankcijoje nenumatyta bausmė, t. y. laisvės apribojimas. Pažymėtina, kad sunkių sveikatos sutrikdymų bylose net trys ketvirtadaliai kaltinamų moterų anksčiau nebuvo teistos, o tai ir galėjo paskatinti teismą kai kuriais atvejais taikyti BK 54 str. 3 d.

Bylose dėl sunkių sveikatos sutrikdymų skirtos laisvės atėmimo bausmės vidurkis yra 25,6 mėn., o skirtos laisvės apribojimo bausmės vidurkis – 19,5 mėn. Pažymėtina, kad vidutinė laisvės apribojimo bausmė šiuo atveju buvo ilgesnė nei nesunkių sveikatos sutrikdymų bylose ir daug ilgesnė nei vagysčių bylose. Tokia tendencija galimai išryškėjo dėl to, kad skiriasi išvardytų nusikaltimų sunkumas ir atitinkamai už sunkesnius nusikaltimus moterims skiriamas ilgesnis laisvės apribojimas. Be to, moterų vykdomi smurtiniai nusikaltimai teismo gali būti vertinami griežčiau nei turtiniai.

Laisvės atėmimo bausmės vidurkis šiuo atveju buvo didesnis nei vagysčių bylose ir kur kas mažesnis nei narkotikų platinimo bylose. Tai patvirtina prielaidą, kad moterų įvykdyti smurtiniai nusikaltimai teismo vertinami griežčiau nei turtiniai; kita vertus, tai rodo, kad narkotikų platinimas teisme yra vertinamas kaip dar pavojingesnis nusikaltimas nei sunkus sveikatos sutrikdymas.

Nužudymų bylose moterims buvo skiriama išimtinai laisvės atėmimo bausmė, kaip ir numatyta BK 129 str. Natūralu, kad šis nusikaltimas teisme yra vertinamas griežčiausiai, todėl ir laisvės atėmimo bausmės vidurkis už nužudymus buvo didžiausias iš visų – 123 mėn.

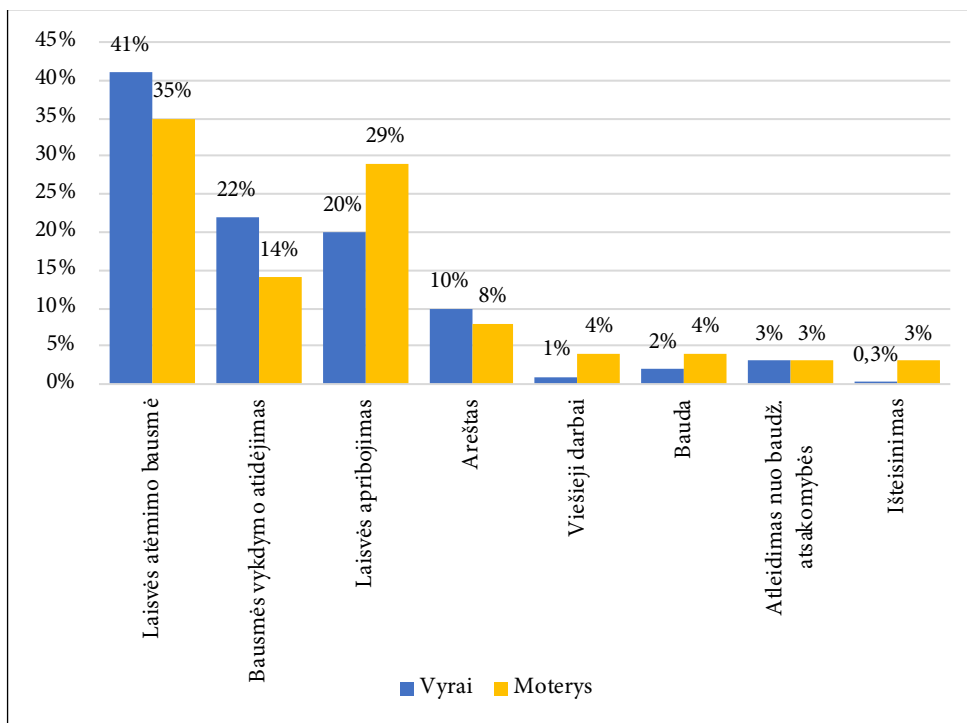
Taigi tyrimo duomenys rodo, kad, kaip ir tikėtasi, griežčiausiai moterys buvo baudžiamos už nužudymus, tačiau lygiai taip pat ganėtinai griežtai – už narkotikų platinimą. Vis dėlto narkotikų platinimo bylose, kaip ir bylose dėl sunkių sveikatos sutrikdymų, bausmė kartais buvo švelninama, remiantis BK 54 str. 3 d. Švelnesnės bausmės moterims buvo skiriamos už nesunkius sveikatos sutrikdymus, o švelniausiai jos buvo baudžiamos už vagystes. Bausmių skyrimo tendencijoms įtakos gali turėti ankstesnė moters kriminalinė istorija, ankstesni teistu-

mai, tačiau didžiausią įtaką neabejotinai daro BK numatytos bausmių kategorijos ir ten pat nustatyta jų galima trukmė.

Apžvelgus moterų nusikalstamų veikų sudėties ir baudimo už tam tikras nusikalstamas veikas tendencijas ir keliant hipotezes apie švelnesnę ar griežtesnę moterų baudimą būtina jas palyginti su vyrų baudimo tendencijomis.

1.4.2. Moterų ir vyrų baudimo tendencijų palyginimas

Pradedant detalesnę moterų ir vyrų baudimo analizę žemiau esančiame paveiksle (žr. 6 pav.) apibendrintai pristatomos dažniausiai 2018 metais teismų vyrams ir moterims skirtos bausmės pagal tyrime analizuojamus atrinktus nuosprendžius.

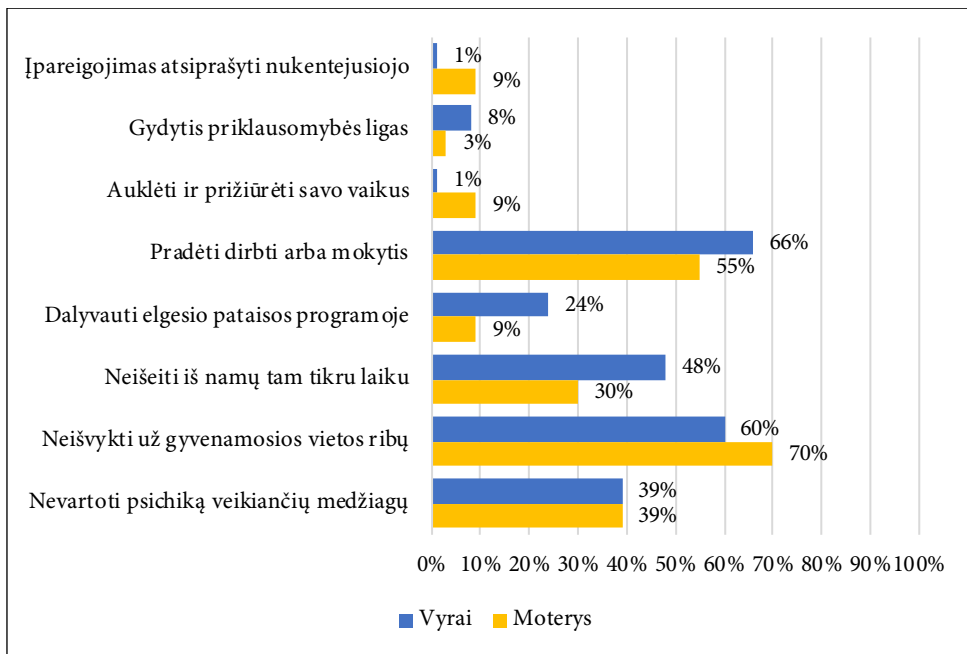
6 pav. 2018 m. teismų vyrams ir moterims skirtos bausmės ar kitos reagavimo priemonės pagal tyrime analizuojamus nuosprendžius

Dažniausiai nuteistiesiems vyrams už (teismų nuosprendžių analizėje nagrinėtas) nusikalstamas veikas buvo skiriamos laisvės atėmimo, bausmės vykdy-

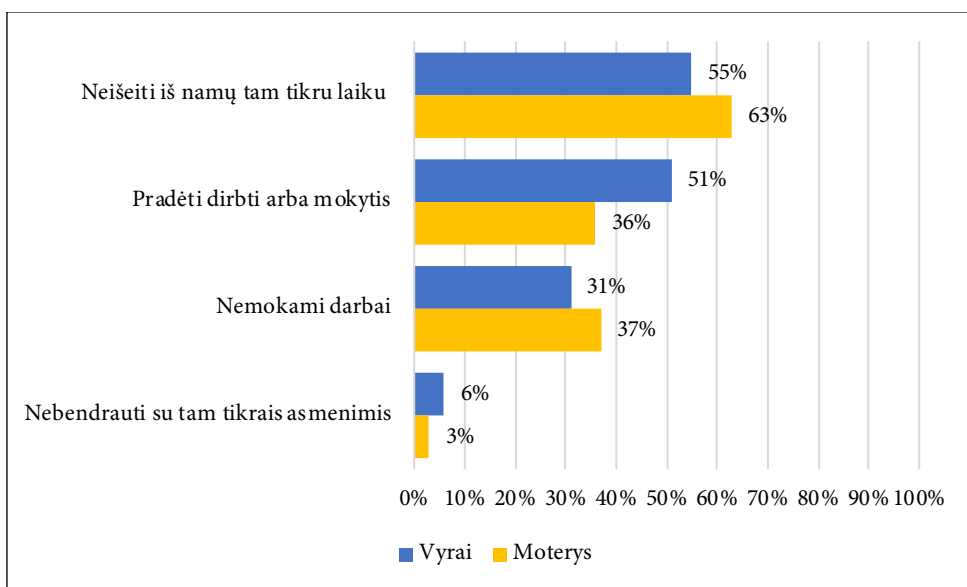
mo atidėjimo ir arešto bausmės. Moterų imtyje dažniau negu vyrams buvo skiriamas laisvės apribojimas, viešieji darbai arba bauda, taip pat moterys dažniau negu vyrai buvo išteisinamos. Nors baudimo tendencijos tarp vyrų ir moterų šiek tiek skyrėsi, tačiau šie skirtumai nebuvo statistiškai reikšmingi. Kadangi abiejose imtyse dažniausiai taikytos trys bausmės rūšys – laisvės atėmimo bausmė, bausmės vykdymo atidėjimas bei laisvės apribojimas – tolimesnė analizė daugiausia susitelkia būtent ties šių bausmių taikymu.

Analizuojant bausmės vykdymo atidėjimo ir laisvės apribojimo bausmių laikotarpiu skirtus įpareigojimus, tarp moterims ir vyrams skirtų įpareigojimų pastebėti keli statistiškai reikšmingi skirtumai: moterims dažniau nei vyrams buvo skiriamas įpareigojimas atsiprašyti nukentėjusio asmens ($\chi^2 = 5$, $p = 0,03$), taip pat įpareigojimas auklėti ir prižiūrėti savo nepilnamečius vaikus ($\chi^2 = 6$, $p = 0,01$). Taip pat pastebėta ir daugiau tendencijų: vyrams dažniau nei moterims buvo skiriamas įpareigojimas gydytis priklausomybės ligas, dalyvauti elgesio pataisos programoje, pradėti dirbti arba mokytis, o moterims dažniau buvo skiriamas įpareigojimas neišvykti už gyvenamosios vietos ribų (žr. 7 pav.). Taigi bausmės vykdymo atidėjimo laikotarpiu moterims teismai dažniau skirdavo į santykių su aplinkiniais atkūrimą bei stiprinimą nukreiptus įpareigojimus, o vyrams – į specifinius kriminogeninių poreikių valdymą orientuotus įpareigojimus. Šio tyrimo metu atskleistos tendencijos rodo, kad vyrams skiriami įpareigojimai gali būti labiau nukreipti į jų patiriamų sunkumų įveikimą ir netinkamo elgesio korekciją, o tai galimai rodo nepakankamą dėmesį moterų resocializacijai ir nusikalstamo elgesio korekcijai. Šie rezultatai gali būti siejami ir su tuo, kad bausmių vykdymo sistemoje šiuo metu moterims skirtoms intervencinėms priemonėms nėra teikiamas deramas dėmesys.

Lyginant vyrams ir moterims laisvės apribojimo laikotarpiu skirtus įpareigojimus, tyrimo rezultatai rodo, kad laisvės apribojimo bausme nuteistiems vyrams reikšmingai dažniau nei moterims buvo skiriamas įpareigojimas pradėti dirbti arba mokytis ($\chi^2 = 4$, $p = 0,03$). Be to, tyrimo rezultatai rodo, kad laisvės apribojimo bausme nuteistoms moterims dažniau nei vyrams buvo skiriamas įpareigojimas tam tikru metu neišeiti iš namų, taip pat ir nemokami darbai. O vyrams šiek tiek dažniau nei moterims buvo skiriamas įpareigojimas nebendrauti su tam tikrais asmenimis (žr. 8 pav.).

7 pav. Moterims ir vyrams bausmės vykdymo atidėjimo laikotarpiu teismo skirtų įpareigojimų palyginimas

8 pav. Laisvės apribojimo bausmė nuteistiems vyrams ir moterims teismo skirtų įpareigojimų palyginimas

Bendrai skirtų įpareigojimų analizė leidžia kelti prielaidas apie skirtų įpareigojimų sąsajas su socialiniais moterų ir vyrų vaidmenimis visuomenėje. Įpareigojimuose tarsi užkoduojama moters ir vyro sėkmingo funkcionavimo visuomenėje vizija. Vienas iš svarbiausių būdų užkirsti kelią moterų nusikalstamam elgesiui – ryšio su artimaisiais ir šeiminių atsakomybių stiprinimas, o vyrų – darbiniai išipareigojimai bei polinkio į nusikalstamą elgesį neutralizavimas.

1.4.3. Bausmės trukmės palyginimas moterų ir vyrų imtyse

Moterų ir vyrų laisvės atėmimo bausmės palyginimas atskleidžia, kad nepriklausomai nuo nusikaltimo vyrams paskirta vidutinė laisvės atėmimo bausmės trukmė (mėnesiais) buvo ilgesnė negu paskirta moterims. Tačiau, kaip matyti iš žemiau pateiktos 4 lentelės, statistiškai reikšmingai bausmės trukmė skyrėsi tik už nusikalstamas veikas dėl sunkaus sveikatos sutrikdymo ir narkotikų platinimo.

4 lentelė. Vyrams ir moterims paskirtos laisvės atėmimo bausmės trukmė

	M vyrai (mėn.)	M moterys (mėn.)	T	df	P
Sunkus sveikatos sutrikdymas	46	25	3,8	34	<0,001
Narkotikų platinimas	86	59	3,2	62	0,002
Nužudymas	131	123	0,8	66	0,43
Nesunkus sveikatos sutrikdymas	15	6	1,4	56	0,18
Vagystė	15	13	1,3	217	0,19

Bausmės trukmė statistiškai reikšmingai nesiskyrė lyginant moterų ir vyrų bausmės vykdymo atidėjimo trukmę bei laisvės apribojimo trukmę.

Analizuojant bausmės trukmę keltas klausimas, ar egzistuoja ryšys tarp bausmės trukmės ir ankstesnių teistumų, darant prielaidą, kad ankstesni teistumai gali prisidėti prie ilgesnės bausmės skyrimo. Minėtas ryšys nustatytas tik vyrų imtyje baudžiant laisvės atėmimo bausme už tam tikras nusikalstamas veikas. Nužudymų atveju kuo daugiau kartų įtariamasis buvo teistas, tuo paskirta laisvės atėmimo bausmė buvo ilgesnė. Narkotikų platinimo atveju didesnis teistumų skaičius reiškė trumpesnę laisvės atėmimo bausmę (žr. 5 lentelę). Galbūt tokie rezultatai gali būti aiškinami tuo, kad didelis teistumų skaičius narkotikų platinimo byloje buvo siejamas su priklausomybėmis, todėl galima kelti prielaidą, kad

būtent dėl to daug kartų teistiems buvo skiriamos trumpesnės bausmės. Vertinant teistumų skaičiaus ir bausmės vykdymo atidėjimo bei laisvės apribojimo trukmę ryšys nebuvo statistiškai reikšmingas.

5 lentelė. Nuteistų už nužudymus ir narkotikų platinimą vyrų ankstesnių teistumų skaičiaus ir laisvės atėmimo bausmės ryšys

	Laisvės atėmimo bausmės trukmė		
	Nužudymas	Narkotikų platinimas	
Ankstesnių teistumų skaičius	r	0,318	-0,276
	p	0,017	0,027

Moterų ir vyrų laisvės atėmimo bausmės ryšio su ankstesniu teistumu palyginimas atskleidė, kad anksčiau bent kartą teistiems vyrams paskiriama ilgesnė bausmė nepriklausomai nuo padarytos nusikalstamos veikos. Tačiau statistiškai reikšmingi skirtumai tarp lyčių atsiskleidė tik narkotikų platinimo ir sunkaus sveikatos sutrikdymo atveju (žr. 6 lentelę). Vadinasi, anksčiau teistiems vyrams už narkotikų platinimą ir sunkų sveikatos sutrikdymą buvo skiriamos statistiškai reikšmingai ilgesnės laisvės atėmimo bausmės negu tais pačiais nusikaltimais kaltinamoms anksčiau teistoms moterims. Statistiškai reikšmingi skirtumai tarp bausmės ir ankstesnių teistumų nepastebėti bausmės vykdymo atidėjimo ir laisvės apribojimo atveju.

Laisvės atėmimo bausmė buvo skiriama dažniausiai tiems kaltinamiesiems, kurie jau yra turėję kalinimo patirties. Vidutiniškai ilgesne laisvės atėmimo bausme buvo baudžiami anksčiau kalinti vyrai nepriklausomai nuo nusikaltimo. Tačiau statistiškai reikšmingi skirtumai tarp lyčių išryškėjo tik narkotikų platinimo atveju (žr. 6 lentelę).

Apibendrinant galima teigti, kad daugiausia statistiškai reikšmingų skirtumų tarp vyrų ir moterų baudimo atsiskleidė analizuojant būtent laisvės atėmimo bausmės trukmę. Ilgesnė laisvės atėmimo bausmė vyrams buvo skiriama sunkaus sveikatos sutrikdymo ir narkotikų platinimo atvejais. Anksčiau teisti vyrai, kaltinami minėtomis nusikalstamomis veikomis, taip pat buvo baudžiami ilgesne laisvės atėmimo bausme negu anksčiau teistos moterys. Tačiau narkotikų platinimo atveju kuo daugiau kartų vyrai buvo teisti, tuo trumpesnė laisvės atėmimo bausmė buvo skiriama. Įkalinimo patirties turintys narkotikų platinimu kaltinami vyrai buvo baudžiami ilgesnėmis įkalinimo bausmėmis nei įkalinimo pa-

tirties turinčios moterys. Taigi pagrindiniai skirtumai tarp vyrų ir moterų atsisleidžia nustatant laisvės atėmimo bausmės trukmę narkotikų platinimo byloje.

6 lentelė. Laisvės atėmimo bausmės trukmės pagal tam tikras nusikalstamas veikas ir ankstesnio teistumo bei ankstesnio kalinimo ryšys

Nusikalstama veika	Laisvės atėmimo bausmės trukmė ir ankstesnis teistumas					Laisvės atėmimo bausmės trukmė ir ankstesnis kalinimas				
	M vyrai (mėn.)	M moterys (mėn.)	T	Df	P	M vyrai (mėn.)	M moterys (mėn.)	T	Df	P
Narkotikų platinimas	78	55	2,4	58	0,02	78	54	2,2	36	0,04
Nužudymas	138	128	0,8	38	0,4	143	128	0,8	26	0,5
Sunkus sveikatos sutrikdymas	49	28	2	42	0,05	54	26	1,9	27	0,06
Nesunkus sveikatos sutrikdymas	15	6	1,3	46	0,2	15	6	1,3	35	0,2
Vagystė	15	13	1,3	216	0,2	15	12	1,3	192	0,2

1.4.4. Atsakomybę lengvinančios ir sunkinančios aplinkybės

Baudžiamasis kodeksas numato, kad taikant atsakomybę už padarytą teisės pažeidimą ar nusikaltimą turi būti atsižvelgiama į atsakomybę lengvinančias arba sunkinančias aplinkybes. Atsižvelgiant į sunkinančias (BK 60 str.) ir lengvinančias (BK 59 str.) aplinkybes, *inter alia*, nustatomas individualios bausmės dydis. Taigi didesnis sunkinančių aplinkybių skaičius gali lemti griežtesnės bausmės skyrimą ir atvirkščiai – remiantis lengvinančiomis aplinkybėmis gali būti skiriama švelnesnė bausmė. Šiame poskyryje siekiama palyginti lengvinančių ir sunkinančių aplinkybių nustatymo dažnį bei jo skirtumus vyrų ir moterų imtyse. Čia taip pat apžvelgiama, kokios iš atsakomybę lengvinančių ar sunkinančių aplinkybių teismų buvo nustatomos bei įvardijamos dažniausiai.

Iš žemiau pateiktų lentelių (žr. 7 ir 8 lenteles) matyti, kad **lengvinančių aplinkybių nustatymo faktas** moterų ir vyrų imtyse reikšmingai nesiskyrė, nors vyrams jos buvo nustatomos šiek tiek dažniau. Kitaip nei lengvinančių, sunkinančių aplinkybių vyrams buvo nustatyta statistiškai daugiau nei moterims (žr. 7 lentelę). Atitinkamai skyrėsi ir aplinkybių skaičiaus nustatymo vidurkis: lengvinančių aplinkybių atveju moterų ir vyrų aplinkybių skaičiaus vidurkis statistiškai reikšmingai nesiskyrė, o sunkinančių aplinkybių atveju skyrėsi. Verti-

nant sunkinančių aplinkybių nustatymą moterų imtyje taip pat pastebėta, kad egzistuoja statistiškai reikšminga sąsaja ($\chi^2(3, N = 239) = 9,18, p < 0,05$; FET = 9,09, $p < 0,05$) tarp moterų padarytos nusikalstamos veikos ir nustatytų sunkinančių aplinkybių fakto. Nustatytų sunkinančių aplinkybių dalis tarp moterų didėja sunkėjant nusikaltimui. Didėjant nusikalstamų veikų sunkumui, daugiausia sunkinančių aplinkybių fiksuota tarp moterų, teisiamų už nužudymą ir sunkų bei nesunkų sveikatos sutrikdymą; šis sąryšis gali būti apibūdinamas kaip silpnas ($V = 0,196, p < 0,05$).

7 lentelė. Nustatytos atsakomybę lengvinančios ir sunkinančios aplinkybės vyrų ir moterų imtyse

	Lengvinančios aplinkybės						Sunkinančios aplinkybės					
	Vyrai	Moterys	Chi-square	P	Φ	p	Vyrai	Moterys	Chi-square	P	Φ	P
Nustatyta	74 %	69 %	2,9	0,09	0,1	0,08	64 %	52 %	10	0,002	0,1	0,001
Nenustatyta	26 %	31 %					36 %	48 %				

8 lentelė. Nustatytų atsakomybę lengvinančių ir sunkinančių aplinkybių skaičiaus vidurkių palyginimas vyrų ir moterų imtyse

	Lengvinančios aplinkybės					Sunkinančios aplinkybės				
	M	STD	T	Df	P	M	STD	T	Df	P
Vyrai	0,83	0,6	1,2	338	0,2	0,82	0,7	3,5	1272	0,001
Moterys	0,78	0,6				0,64	0,7			

Palyginus atsakomybę lengvinančių ir sunkinančių aplinkybių nustatymo dažnį vyrų ir moterų imtyse, svarbu apžvelgti, kokios konkrečios aplinkybės buvo nustatomos ir kaip jų nustatymas skyrėsi vyrų ir moterų nuosprendžiuose. Žemiau pateiktoje 9 lentelėje pristatomos konkrečios dažniausiai nustatytos lengvinančios aplinkybės.

Lengvinančių aplinkybių analizė atskleidžia, kad lengvinančios aplinkybės yra retai nustatomos tiek moterų, tiek vyrų nuosprendžiuose; kaip jau minėta, jų nustatymo dažnis moterų ir vyrų imtyse nesiskyrė. Vienintelė atsakomybę lengvinanti aplinkybė, kuri buvo gana dažnai nustatoma abiejose imtyse, yra kaltinamojo prisipažinimas ir gailėjimasis. Tačiau vyrų imtyje ši aplinkybė buvo nustatoma statistiškai reikšmingai dažniau negu moterų imtyje (šis ryšys apibūdinamas kaip silpnas). Moterų imtyje taip pat pastebėta reikšminga sąsaja ($\chi^2(3, N = 239) = 8,90, p < 0,05$; FET = 8,96, $p < 0,05$) tarp minėtos lengvinančios aplinkybės (prisipa-

žinimo ir gailėjimosi) ir nusikalstamos veikos. Prisipažinusių moterų dalis mažėja nusikalstamosioms veikoms sunkėjant (mažiausiai prisipažino už nužudymą nubaustos ir daugiausia už vagystę nubaustos moterys). Minėtas sąryšis gali būti apibūdinamas kaip silpnas ($V = 0,193, p < 0,05$).

9 lentelė. Konkrečių lengvinančių aplinkybių nustatymo dažnumas vyrų ir moterų imtyse

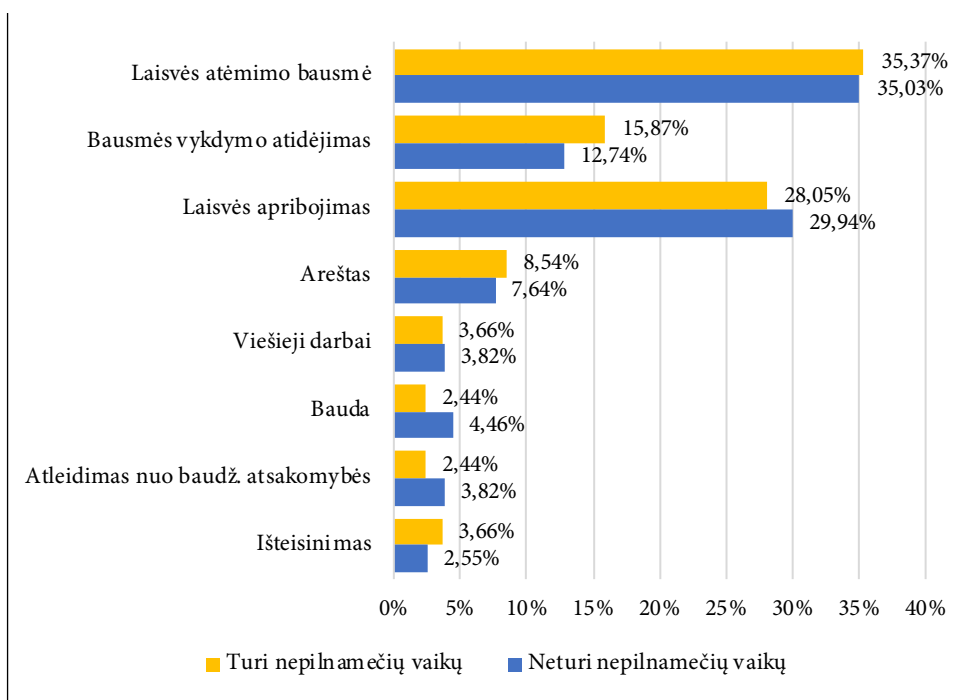
	Vyrai	Moterys	Chi-square	P	Φ	P
Kaltininkas suteikė nukentėjusiam asmeniui pagalbą arba kitais aktyviais veiksmais išvengė ar bandė išvengti sunkesnių padarinių	1 %	1 %	< 0,001	1	-0,007	0,8
Kaltininkas prisipažino padaręs baudžiamojo įstatymo numatytą veiką ir nuoširdžiai gailisi arba padėjo išaiškinti šią veiką ar joje dalyvavusius asmenis	72 %	65 %	4,2	0,04	0,1	0,03
Kaltininkas savo noru atlygino ar pašalino padarytą žalą	7%	6%	0,001	0,9	0,01	0,9
Veikos padarymui įtakos turėjo provokuojantis ar rizikingas nukentėjusio asmens elgesys	2%	5%	3,8	0,05	-0,1	0,03

Kita aplinkybė, kurios nustatymas vyrų ir moterų nuosprendžiuose reikšmingai skyrėsi (nustatytas silpnas ryšys) – veikos padarymui įtakos turėjęs provokuojantis ar rizikingas nukentėjusio asmens elgesys (žr. 9 lentelę). Ši aplinkybė buvo dažniau nustatoma moterų nuosprendžiuose ir leidžia kelti prielaidą, kad moterų nusikalstama veika dažniau negu vyrų yra naudojama kaip atsakas į pavojų keliančias situacijas.

Atlikta analizė taip pat leidžia kelti prielaidas, kad pavojų keliančios situacijos priklausomai nuo nusikaltimo sunkumo yra susijusios su artima moterų aplinka, t. y. kuo nusikaltimas sunkesnis, tuo auka, nukentėjusi nuo moters nusikalstamos veikos, yra artimesnė. Tyrimo duomenys rodo, kad nužudymo atvejais 72,9 karto labiau tikėtina lyginant su vyrais, jog moterų aukos – artimi giminiai, tai yra sutuoktiniai, sugyventiniai, vaikai, tėvai ($\chi^2(1) = 32,612, p < 0,001$, remiantis Nagelkerke $R^2 = 0,576$ reikšme, modelis paaiškina 91,4 % atvejų, $N = 70$). Moterys, nubaustos už tyčinį sveikatos sutrikdymą, 3,6 karto labiau tikėtina, sutrikdys(ė) sveikatą artimam giminaičiui, negu vyrai (šio modelio prognostinės galimybės kiek silpnesnės nei pirmojo) ($\chi^2(1) = 15,775, p < 0,001$, remiantis Nagelkerke $R^2 = 0,058$ reikšme, modelis paaiškina 78,0 % atvejų, $N = 70$). Tačiau va-

gysčių atveju prognostinių asociacijų su lytimi nepastebėta. Taigi šie duomenys rodo, kad smurtinių nusikaltimų (nužudymo, tyčinio sveikatos sutrikdymo) atveju moterų aukomis kur kas dažniau negu vyrų tampa artimiausi joms žmonės, taip pat kad moterų nusikaltimams dažniau negu vyrų įtakos gali turėti provokuojantis ar rizikingas nukentėjusio asmens elgesys.

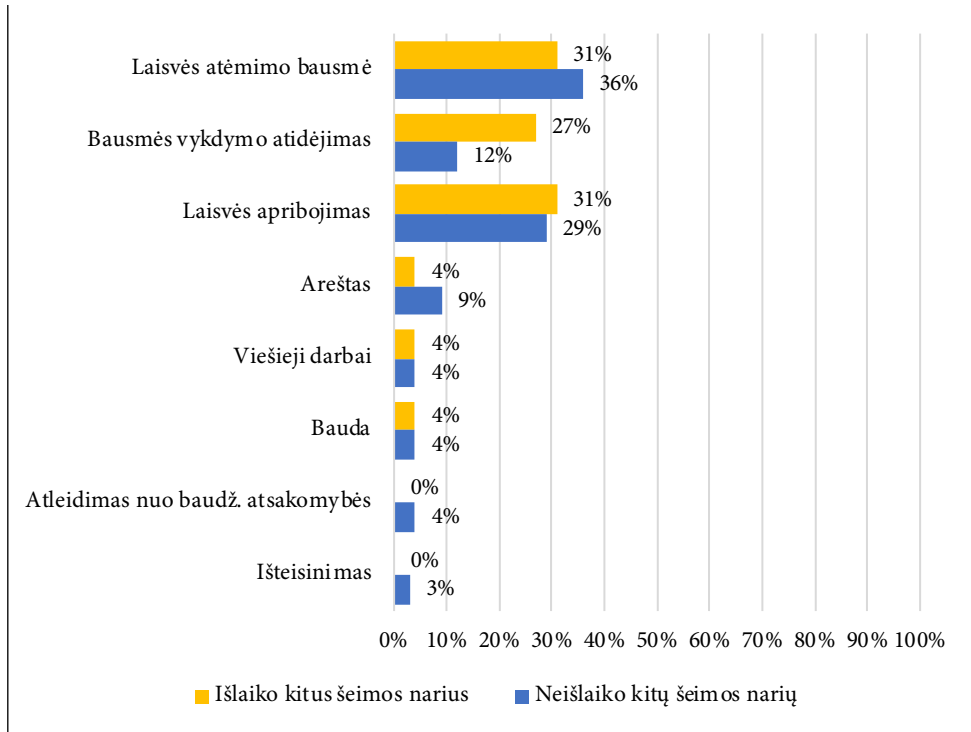
Mokslinėje literatūroje (Gelsthorpe & Sharpe, 2015) pabrėžiama, kad vienas iš pagrindinių veiksnių, į kuriuos gali atsižvelgti sprendimų priėmėjai, yra moterų šeiminės atsakomybės ir nepilnamečių vaikų priežiūra. Šis veiksnys gali veikti kaip svarbus faktorius, galintis prisidėti prie baudžiamosios atsakomybės švelninimo (Chatsverkykova, 2017). Tačiau, kaip matyti iš žemiau pateikto 9 pav., lyginant bausmes, skirtas moterims, turinčioms ir neturinčioms vaikų, reikšmingų skirtumų nebuvo nustatyta ($\chi^2(7, N = 239) = 1,622, p > 0,05; FET = 1,73, p > 0,05$).

9 pav. Moterims skirtų bausmių ar kitų reagavimo priemonių palyginimas turinčių ir neturinčių vaikų moterų imtyje

Kalbant apie moterų šeiminės atsakomybės, tyrimo metu analizuotas ir toks veiksnys kaip šeimos narių materialinis išlaikymas. Nors statistiškai reikšmingų

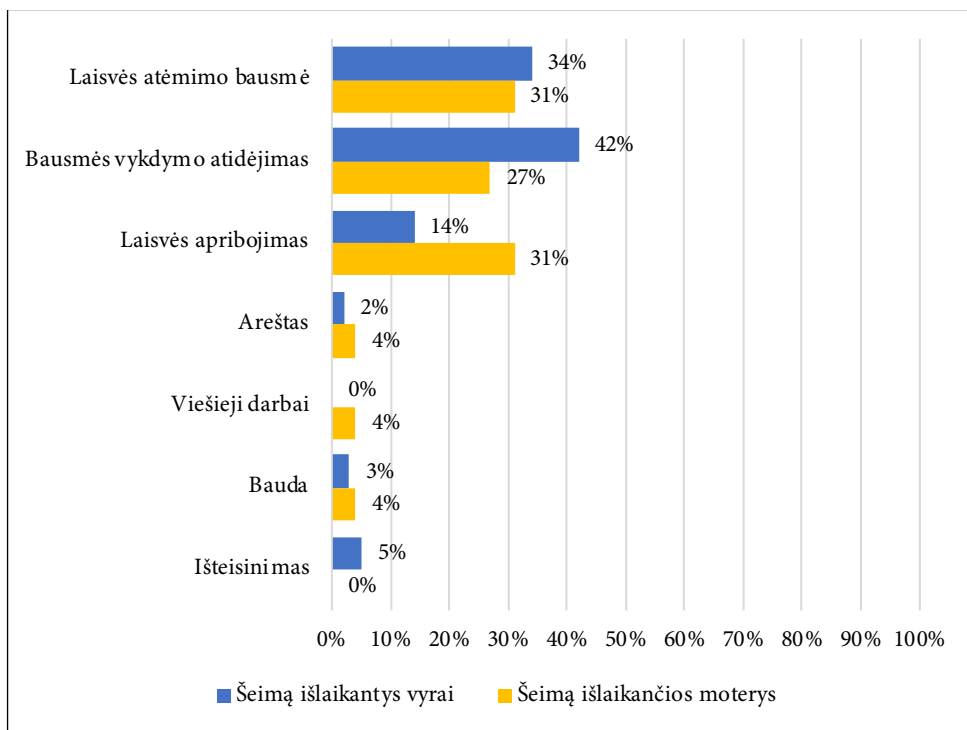
skirtumų nenustatyta, rezultatai rodo, kad savo šeimos narius išlaikančios moterys rečiau baustos laisvės atėmimu nei šeimos neišlaikančios. Be to, šeimos narius išlaikančioms moterims teisme dažniau buvo skiriamas bausmės vykdymo atidėjimas ir šiek tiek dažniau – laisvės apribojimas (žr. 10 pav.). Tokie tyrimo rezultatai leidžia kelti prielaidą apie šiek tiek atlaidesnę teismų poziciją savo šeimos narius išlaikančių moterų atžvilgiu.

10 pav. Šeimos narius išlaikančioms ir jų neišlaikančioms moterims skirtų bausmių ar kitų reagavimo priemonių palyginimas

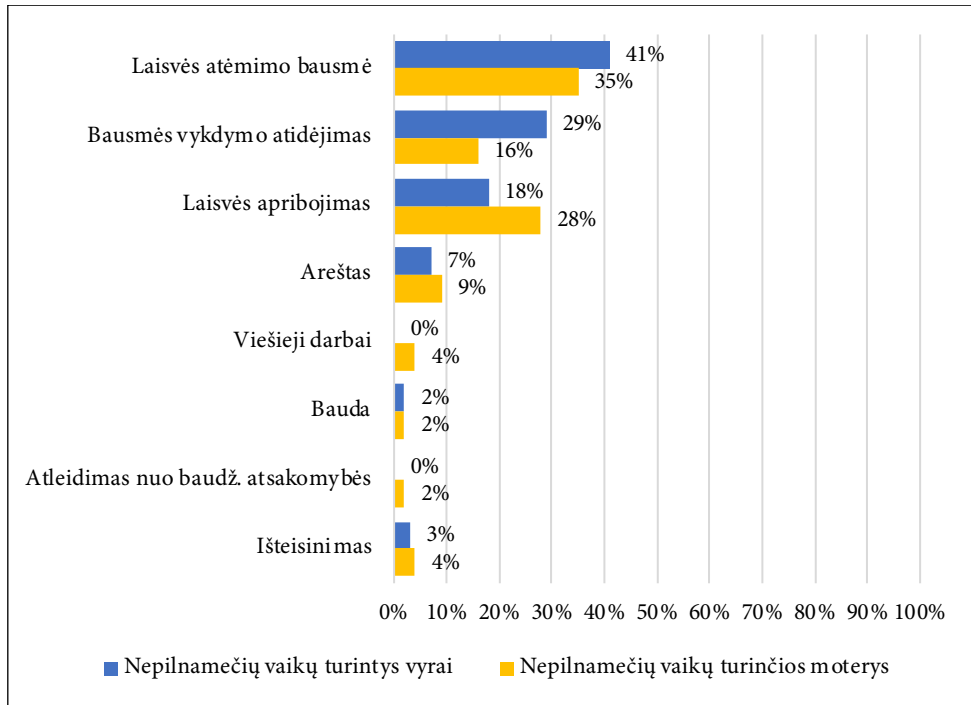
Palyginus savo šeimos narius išlaikantiems vyrams ir moterims skirtas bausmes, statistiškai reikšmingų skirtumų nenustatyta. Visgi galima pastebėti keletą tendencijų: nors savo šeimos narius išlaikantiems vyrams dažniau nei moterims atidėtas bausmės vykdymas, šeimą išlaikančioms moterims dažniau buvo skiriama švelnesnė bausmė – laisvės apribojimas. Pažymėtina, kad, kita vertus, šeimą išlaikantys vyrai buvo šiek tiek dažniau išteisinami nei šeimą išlaikančios moterys (žr. 11 pav.). Tad tyrimo rezultatai neleidžia daryti vienareikšmių išvadų dėl

to, ar šeimos išlaikymo faktas skirtingai vertinamas teisme skiriant bausmę vyrams ir moterims.

11 pav. Šeimą išlaikantiems vyrams ir moterims skirtų bausmių ar kitų reagavimo priemonių palyginimas

Lyginant nepilnamečių vaikų turintiems vyrams ir jų turinčioms moterims skirtas bausmes, galima pastebėti statistiškai reikšmingus skirtumus ($\chi^2(N=236)=17, p=0,02$). Vaikų turintiems vyrams reikšmingai dažniau nei moterims buvo skiriamas laisvės atėmimas ir bausmės vykdymo atidėjimas, o vaikų turinčioms moterims teismas reikšmingai dažniau skirdavo laisvės apribojimo bausmę ir šiek tiek dažniau – viešuosius darbus, areštą, atleidimą nuo baudžiamosios atsakomybės (žr. 12 pav.). Visgi pažymėtina, kad, analizuojant visos tyrimo imties duomenis, išryškėjo panašios vyrų ir moterų baudimo tendencijos (vyrų dažniau baudžiami laisvės atėmimu ar bausmės vykdymą atidedant, moterys – laisvės apribojimo bausme). Todėl nepilnamečių vaikų turėjimo faktas nebūtinai turėtų būti siejamas su bausmės skyrimu vyrų ir moterų imtyse.

12 pav. Nepilnamečių vaikų turintiems vyrams ir moterims skirtos bausmės ar kitos reagavimo priemonės

Vertinant konkrečių **sunkinančių aplinkybių nustatymo skirtumus**, matyti, kad dažniausiai nustatyta sunkinanti aplinkybė – veikos padarymas apsvaigus nuo alkoholio, narkotikų, psichotropinių ar kitų psichiką veikiančių medžiagų. Ši aplinkybė statistiškai reikšmingai skyrėsi moterų ir vyrų imtyse, tai yra vyrams ši aplinkybė buvo kur kas dažniau nustatoma nei moterims.

10 lentelė. Konkrečių sunkinančių aplinkybių nustatymo dažnumas vyrų ir moterų imtyse

	Vyrai	Moterys	Chi-square	P	Φ	P
Veiką padarė asmuo, apsvaigęs nuo alkoholio, narkotinių, psichotropinių ar kitų psichiką veikiančių medžiagų, jeigu šios aplinkybės turėjo įtakos nusikalstamos veikos padarymui	36 %	23 %	15	> 0,001	0,1	>0 ,001
Veiką padarė bendrininkų grupė	20 %	23 %	1,2	0,3	-0,03	0,2
Veiką padarė organizuota grupė	3 %	0,4 %	3,1	0,08	0,1	0,04
Veiką padarė recidyvistas	22 %	16 %	3,8	0,05	0,1	0,04

Moterų imtyje taip pat buvo pastebėta, kad egzistuoja statistiškai reikšminga sąsaja ($\chi^2(3, N = 239) = 78,50, p < 0,001; FET = 72,96, p < 0,001$) tarp moterų padarytos registruotos nusikalstamos veikos ir fakto, ar veika padaryta apsvaigusio kaltinamo asmens. Sunkėjant moterų nusikalstamoms veikoms didėja moterų, kurioms buvo nustatytas veikos padarymas apsvaigus nuo alkoholio, narkotikų, psichotropinių ar kitų psichiką veikiančių medžiagų, dalis. Didžiausia dalis apsvaigusių moterų fiksuota nužudymo ir sunkaus tyčinio bei nesunkaus sveikatos sutrikdymo atvejais, mažiausia dalis – teisiams už narkotikų platinimą (žr. 11 lentelę). Šis sąryšis gali būti apibūdinamas kaip stiprus ($V = 0,573, p < 0,001$).

11 lentelė. Nusikalstama veika ir veikos padarymas apsvaigus moterų imtyje

	Veiką padarė asmuo, apsvaigęs nuo alkoholio, narkotinių, psichotropinių ar kitų psichiką veikiančių medžiagų, jeigu šios aplinkybės turėjo įtakos nusikalstamos veikos padarymui			χ^2 ; FET; Cramerio V koef.
	Taip	Ne	Iš viso	
Nužudymas (129 str.)	76,9 %	23,1 %	100 % (13)	$\chi^2(3) = 78,50,$ $p < 0,001;$ $FET = 72,96,$ $p < 0,001;$ $V = 0,573,$ $p < 0,0001$
Nesunkus ir sunkus sveikatos sutrikdymas (138 ir 135 str.)	57,7 %	42,3 %	100 % (52)	
Narkotikų platinimas (260 str.)	2,1 %	97,9 %	100 % (47)	
Vagystė (178 str.)	11,0 %	89,0 %	100 % (127)	

Kalbant konkrečiau apie apsvaigimą nuo alkoholio ir apsvaigimą nuo narkotikų, psichotropinių ar kitų psichiką veikiančių medžiagų moterų ir vyrų imtyse matyti, kad apsvaigimas nuo alkoholio kur kas dažnesnis tiek tarp moterų, tiek tarp vyrų. Taip pat matyti, kad vyrai statistiškai reikšmingai dažniau negu moterys buvo apsvaigę tiek nuo alkoholio, tiek ir nuo narkotikų, psichotropinių ar kitų psichiką veikiančių medžiagų (žr. 12 lentelę).

12 lentelė. Veikos padarymas apsvaigus vyrų ir moterų imtyse

Kaltininkas padarė nusikalstamą veiką apsvaigęs nuo alkoholio				
Vyrai	43,4 %	56,6 %	100 % (1035)	$\chi^2(1) = 18,99, p < 0,001;$ $FET: p < 0,001;$ $\phi = 0,122, p < 0,001$
Moterys	28,0 %	72,0 %	100 % (239)	
Kaltininkas padarė nusikalstamą veiką apsvaigęs nuo narkotikų, psichotropinių ar kitų psichiką veikiančių medžiagų				
Vyrai	3,5 %	96,5 %	100 % (1035)	$\chi^2(1) = 6,45, p = 0,011;$ $FET: p = 0,009;$ $\phi = 0,071, p = 0,011$
Moterys	0,4 %	99,6 %	100 % (239)	

Tyrimo duomenys atskleidžia, kad veikos padarymas apsvaigus nuo alkoholio yra susijęs ir su laisvės atėmimo bausmės trukme. Iš žemiau pateiktų duomenų (žr. 13 lentelę) matyti, kad vyrams ir moterims, kurie veiką padarė apsvaigę nuo alkoholio, buvo skirta ilgesnė laisvės atėmimo bausmė.

13 lentelė. Veikos padarymas apsvaigus nuo alkoholio ir laisvės atėmimo bausmės trukmė mėnesiais

	M vyrai (mėn.)	T	df	P	M moterys (mėn.)	T	df	P
Apsvaigęs (-usi)	63	3,2	130	0,001	62	2,2	3,7	0,03
Neapsvaigęs (-usi)	43				37			

Tačiau tarp vyrų ir moterų, kurie veiką padarė apsvaigę nuo alkoholio, laisvės atėmimo bausmės trukmė statistiškai reikšmingai skyrėsi tik sunkaus sveikatos sutrikdymo atveju (žr. 14 lentelę). Kitų bausmių (bausmės vykdymo atidėjimo ir laisvės apribojimo) trukmė, lyginant apsvaigusius ir neapsvaigusius nuo alkoholio vyrus ir moteris, nesiskyrė.

14 lentelė. Veikos padarymas apsvaigus nuo alkoholio ir laisvės atėmimo bausmės trukmės mėnesiais palyginimas vyrų ir moterų imtyse

	M vyrai (mėn.)	M moterys (mėn.)	T	Df	P
Sunkus sveikatos sutrikdymas	49	29	3	27	0,005
Nužudymas	139	119	1,9	41	0,06
Nesunkus sveikatos sutrikdymas	16	6	1,3	19	0,2
Narkotikų platinimas	48	60	-0,3	1	0,8
Vagystė	16	9	0,7	23	0,5

Grįžtant prie kitų sunkinančių aplinkybių (žr. 10 lentelę) svarbu pažymėti, kad kiek daugiau nei penktadaliui teisiamų moterų sunkinančia aplinkybe pripažintas veikos padarymas bendrininkų grupėje. Nustatyta statistiškai reikšminga sąsaja ($\chi^2(3, N = 239) = 78,50, p < 0,001$; FET = 72,96, $p < 0,001$) tarp moterų padarytos tam tikros nusikalstamos veikos ir fakto, ar veika padaryta bendrininkų grupės, t. y. moterys kur kas dažniau bendrininkavo narkotikų platinimo (29,8 proc.) ir vagysčių (28,3 proc.) atvejais nei nužudymų (15,4 proc.) bei sunkių ir nesunkių sveikatos sutrikdymų (7,7 proc.) atvejais.

Kaip matyti iš aukščiau esančios 10 lentelės, statistiškai reikšmingai daugiau vyrų negu moterų veikė organizuotoje grupėje, taip pat dažniau sunkinančia ap-

linkybe laikytas teisiamojo pripažinimas recidyvistu. Tačiau šie statistiniai skirtumai atskleidžia ypač silpną minėtų sunkinančių aplinkybių ir lyties ryšį.

Apibendrinant galima teigti, kad lengvinančių aplinkybių nustatymo dažnis statistiškai nesiskyrė moterų ir vyrų imtyse, o bausmės skyrimui didesnę reikšmę galėjo turėti tik kaltės pripažinimas. Tiek vyrai, tiek moterys gana dažnai pripažino kaltę, vyrai tai darė šiek tiek dažniau nei moterys. Nors teismas dažniau moterų negu vyrų atveju konstatavo, kad moterų veikai įtakos turėjo provokuojantis ar rizikingas nukentėjusio asmens elgesys, vis dėlto ši aplinkybė buvo nustatoma itin retai.

Kur kas didesnė reikšmingų aplinkybių nustatymo įvairovė matoma vertinant atsakomybę sunkinančias aplinkybes. Apskritai sunkinančių aplinkybių vyrams buvo nustatyta statistiškai daugiau nei moterims. Dažniausiai nustatyta sunkinanti aplinkybė – veikos padarymas, apsvaigus nuo alkoholio, narkotinių, psichotropinių ar kitų psichiką veikiančių medžiagų, – vyrams taip pat buvo nustatoma statistiškai reikšmingai dažniau negu moterims. Nusikalstamos veikos padarymas apsvaigus nuo alkoholio buvo reikšmingai susijęs ir su laisvės atėmimo bausmės trukme, tai yra tiek vyrams, tiek moterims, apsvaigusiems nuo alkoholio, buvo skiriama ilgesnė laisvės atėmimo bausmė. Moterys dažniau negu vyrai bendrininkavo, ypač vagysčių ir narkotikų platinimo atvejais, o vyrai daugiau veikė organizuotoje grupėje bei dažniau buvo teismo pripažinti recidyvistais, recidyvizmą laikant atsakomybę sunkinančiu požymiu.

1.4.5. Bausmių skyrimo ir reikšmingų veiksnių sąsajos

Aukščiau esančiuose poskyriuose aptarus, kokie reikšmingi veiksniai (kriminalinės istorijos) gali turėti įtakos moterų ir vyrų bausmės trukmei bei kokios lengvinančios ir sunkinančios aplinkybės nustatomos baudžiant vyrus ir moteris, svarbu ieškoti sąsajų tarp skirtingų veiksnių ir konkrečių bausmių, skiriamų vyrams ir moterims. Todėl šiame poskyryje analizuojamos trys pagrindinės vyrams ir moterims pagal tyrime analizuotus nusikaltimus ir nuosprendžius dažniausiai skiriamos bausmės (realus laisvės atėmimas, bausmės vykdymo atidėjimas, laisvės apribojimas), nagrinėjant sąsajas tarp šių bausmių ir skirtingų veiksnių, kurių reikšmingumas identifikuotas ankstesniuose poskyriuose. Keliamas klausimas,

kurie iš veiksnių (ankstesnis teistumas, ankstesnė laisvės atėmimo bausmės trukmė, asmens traukimas baudžiamojon atsakomybėn pagal kitus straipsnius, bendrininkavimas ar veikos padarymas, apsvaigus nuo alkoholio, narkotinių, psichotropinių ar kitų psichiką veikiančių medžiagų) gali būti siejami su tam tikra bausme vyrų ir moterų atveju.

Iš žemiau esančioje 15 lentelėje pateiktų duomenų matyti, kad griežčiausia laisvės atėmimo bausmė dažniau buvo skiriama anksčiau neteistiems vyrams negu neteistoms moterims. Tačiau moterims, kurios anksčiau buvo teistos laisvės atėmimo bausme, įkalinimo bausmė buvo skiriama dažniau negu vyrams (anksčiau taip pat teistiems laisvės atėmimo bausme). Šie duomenys leidžia daryti prielaidą, kad anksčiau teisti vyrai baudžiami griežčiau negu anksčiau teistos moterys, tačiau įkalinimo patirties turinčios moterys baudžiamos griežčiau negu įkalinimo patirties turintys vyrai.

15 lentelė. Laisvės atėmimo bausmės palyginimas moterų ir vyrų imtyse priklausomai nuo ankstesnio teistumo, įkalinimo, kitų straipsnių įtraukimo, bendrininkavimo ir veikos padarymo apsvaigus

		Laisvės atėmimo bausmė			
		Vyrai		Moterys	
Ankstesnis teistumas		Taip	Ne	Taip	Ne
	Taip	50 %	50 %	53 %	47 %
	Ne	20 %	80 %	14 %	86 %
Chi-square; ϕ		Chi-square = 79,5; $p < 0,001$; $\phi = 0,28$; $p < 0,001$		Chi-square = 37,4; $p < 0,001$; $\phi = 0,4$; $p < 0,001$	
Ankstesnis teistumas laisvės atėmimo bausme		Taip	Ne	Taip	Ne
	Taip	63 %	37 %	71 %	29 %
	Ne	22 %	78 %	20 %	80 %
Chi-square; ϕ		Chi-square = 179,5; $p < 0,001$; $\phi = 0,42$; $p < 0,001$		Chi-square = 55,4; $p < 0,001$; $\phi = 0,49$; $p < 0,001$	
Traukimas baudžiamojon atsakomybėn pagal kitus straipsnius		Taip	Ne	Taip	Ne
	Taip	52 %	48 %	38 %	62 %
	Ne	36 %	64 %	34 %	66 %
Chi-square; ϕ		Chi-square = 23,7; $p < 0,001$; $\phi = 0,15$; $p < 0,001$		Chi-square = 0,2; $p = 0,68$; $\phi = 0,03$; $p = 0,68$	
Veika padaryta bendrininkaujant		Taip	Ne	Taip	Ne
	Taip	47 %	53 %	35 %	65 %
	Ne	40 %	60 %	35 %	65 %
Chi-square; ϕ		Chi-square = 4,5; $p = 0,04$; $\phi = 0,1$; $p = 0,04$		Chi-square = 0,002; $p = 0,96$; $\phi = 0,03$; $p = 0,96$	

15 lentelės tęsinys. Laisvės atėmimo baudmės palyginimas moterų ir vyrų imtyse priklausomai nuo ankstesnio teistumo, įkalinimo, kitų straipsnių įtraukimo, bendrininkavimo ir veikos padarymo apsvaigus

		Laisvės atėmimo baudmė			
		Vyrai		Moterys	
Veika padaryta apsvaigus		Taip	Ne	Taip	Ne
	Taip	42 %	58 %	49 %	51 %
	Ne	41 %	59 %	31 %	69 %
Chi-square; ϕ		Chi-square = ,01; p = 0,9; $\phi = 0,06$; p = 0,86		Chi-square = 5,3; p = 0,02; $\phi = 0,16$; p = 0,01	

Iš aukščiau pateiktų duomenų taip pat matyti, kad pagal kitus straipsnius baudžiamojon atsakomybėn patraukti bei bendrininkų grupėje veikas padarę vyrai buvo dažniau baudžiami laisvės atėmimo bausme negu moterys. Tačiau kiek daugiau moterų negu vyrų, veiką padariusių apsvaigus, buvo dažniau baudžiama laisvės atėmimo bausme.

Analizuojant baudmės vykdymo atidėjimą (žr. 16 lentelę) pastebėta, kad ankstesnis teistumas ar patraukimas baudžiamojon atsakomybėn pagal kitus straipsnius nėra tie veiksniai, kuriais remiantis galima būtų prognozuoti baudmės vykdymo atidėjimo skyrimą. Nors vyrams, kurie nebuvo ankščiau teisti, neturėjo įkalinimo patirties ir nebuvo patraukti baudžiamojon atsakomybėn pagal kitus straipsnius, kiek dažniau galėjo būti skiriamas baudmės vykdymo atidėjimas negu moterims.

16 lentelė. Bausmės vykdymo atidėjimo palyginimas moterų ir vyrų imtyse priklausomai nuo ankstesnio teistumo, įkalinimo, kitų straipsnių įtraukimo, bendrininkavimo ir veikos padarymo apsvaigus

		Bausmės vykdymo atidėjimas			
		Vyrai		Moterys	
Ankstesnis teistumas		Taip	Ne	Taip	Ne
	Taip	22 %	78 %	13 %	87 %
	Ne	23 %	77 %	15 %	85 %
Chi-square; ϕ		Chi-square = 0,22; p = 0,64; $\phi = -0,01$; p = 0,64		Chi-square = 0,5; p = 0,83; $\phi = -0,03$; p = 0,68	
Ankstesnis teistumas laisvės atėmimo bausme		Taip	Ne	Taip	Ne
	Taip	16 %	84 %	8 %	92 %
	Ne	27 %	73 %	16 %	84 %
Chi-square; ϕ		Chi-square = 18,5; p < 0,001; $\phi = 0,13$; p < 0,001		Chi-square = 1,9; p = 0,16; $\phi = -0,1$; p = 0,1	

16 lentelės tęsinys. Bausmės vykdymo atidėjimo palyginimas moterų ir vyrų imtyse priklausomai nuo ankstesnio teistumo, įkalinimo, kitų straipsnių įtraukimo, bendrininkavimo ir veikos padarymo apsvaigus

		Bausmės vykdymo atidėjimas			
		Vyrai		Moterys	
Traukimas baudžiamojon atsakomybėn pagal kitus straipsnius		Taip	Ne	Taip	Ne
	Taip	22 %	78 %	27 %	73 %
	Ne	22 %	78 %	12 %	88 %
Chi-square; ϕ		Chi-square = 0,1; p = 0,8; $\phi = 0,01$; p = 0,8		Chi-square = 5,3; p = 0,02; $\phi = 0,15$; p = 0,02	
Veika padaryta bendrininkaujant		Taip	Ne	Taip	Ne
	Taip	19 %	81 %	15 %	85 %
	Ne	23 %	77 %	13 %	87 %
Chi-square; ϕ		Chi-square = 1,6; p = 0,2; $\phi = -0,04$; p = 0,2		Chi-square = 0,05; p = 0,83; $\phi = 0,03$; p = 0,66	
Veika padaryta apsvaigus		Taip	Ne	Taip	Ne
	Taip	22 %	78 %	13 %	87 %
	Ne	22 %	78 %	14 %	86 %
Chi-square; ϕ		Chi-square = 0,03; p = 0,85; $\phi = 0,08$; p = 0,79		Chi-square = 0,002; p = 0,97; $\phi = -0,017$; p = 0,79	

Skirtingai nei bausmės vykdymo atidėjimas, laisvės apribojimas (žr. 17 lentelę), arba, kitaip tariant, švelniausia iš šiame poskyryje nagrinėjamų bausmių, gali dažniau būti skiriama moterims, kurios nebuvo anksčiau teistos, neturi įkalinimo patirties ir nėra patrauktos baudžiamojon atsakomybėn už kitus straipsnius.

17 lentelė. Laisvės apribojimo palyginimas moterų ir vyrų imtyse priklausomai nuo ankstesnio teistumo, įkalinimo, kitų straipsnių įtraukimo, bendrininkavimo ir veikos padarymo apsvaigus

		Laisvės apribojimas			
		Vyrai		Moterys	
Ankstesnis teistumas		Taip	Ne	Taip	Ne
	Taip	13 %	87 %	17 %	83 %
	Ne	38 %	62 %	44 %	56 %
Chi-square; ϕ		Chi-square = 77,4; p < 0,001; $\phi = -0,28$; p < 0,001		Chi-square = 20,5; p < 0,001; $\phi = -0,3$; p < 0,001	
Ankstesnis teistumas laisvės atėmimo bausme		Taip	Ne	Taip	Ne
	Taip	7 %	93 %	6 %	94 %
	Ne	33 %	67 %	40 %	60 %
Chi-square; ϕ		Chi-square = 105,9; p < 0,001; $\phi = 0,32$; p < 0,001		Chi-square = 26,4; p < 0,001; $\phi = -0,34$; p < 0,001	

17 lentelės tęsinys. Laisvės apribojimo palyginimas moterų ir vyrų imtyse priklausomai nuo ankstesnio teistumo, įkalinimo, kitų straipsnių įtraukimo, bendrininkavimo ir veikos padarymo apsvaigus

		Laisvės apribojimas			
		Vyrai		Moterys	
Traukimas baudžiamojon atsakomybėn pagal kitus straipsnius		Taip	Ne	Taip	Ne
	Taip	16 %	84 %	21 %	79 %
	Ne	23 %	77 %	31 %	69 %
Chi-square; ϕ		Chi-square = 5,9; p = 0,01; $\phi = -0,1$; p = 0,01		Chi-square = 1; p = 0,3; $\phi = -0,1$; p = 0,2	
Veika padaryta bendrininkaujant		Taip	Ne	Taip	Ne
	Taip	16 %	84 %	28 %	72 %
	Ne	22 %	78 %	30 %	70 %
Chi-square; ϕ		Chi-square = 4,1; p = 0,04; $\phi = -0,1$; p = 0,03		Chi-square = 0,1; p = 0,74; $\phi = -0,02$; p = 0,74	
Veika padaryta apsvaigus		Taip	Ne	Taip	Ne
	Taip	25 %	75 %	31 %	69 %
	Ne	18 %	82 %	29 %	71 %
Chi-square; ϕ		Chi-square = 6,3; p = 0,01; $\phi = 0,08$; p = 0,01		Chi-square = 0,02; p = 0,8; $\phi = 0,02$; p = 0,8	

Apibendrinant šiuos duomenis galima daryti prielaidą, kad anksčiau teisti vyrai gali būti baudžiami griežčiau negu anksčiau teistos moterys, tačiau įkalinimo patirties turinčios moterys gali būti baudžiamos griežčiau negu įkalinimo patirties turintys vyrai. Taip pat pastebėta, kad esant tokiems veiksniams, kaip ankstesnis teistumas, ankstesnė laisvės atėmimo bausmė ar patraukimas baudžiamojon atsakomybėn pagal kitus straipsnius, veikos padarymas bendrininkaujant ar apsvaigus, vyrams dažniau bus skiriamas bausmės vykdymo atidėjimas, tačiau tomis pačiomis sąlygomis moterims buvo skiriama pati švelniausia (lyginant su realiu laisvės atėmimu ir bausmės vykdymo atidėjimu) bausmė – laisvės apribojimas. Šios prielaidos tik patvirtina ankstesnes kitų autorių įžvalgas, kad nors moterys už tam tikrus nusikaltimus ir yra baudžiamos švelniau, tam tikrais atvejais atskiros moterų grupės gali būti baudžiamos griežčiau nei vyrai, ypač jei moterys jau yra pradėjusios kriminalinę karjerą ir atlikusios laisvės atėmimo bausmę. Į tokias moteris, kaip rodo atlikto teismų nuosprendžių tyrimo duomenys, žiūrima ypač griežtai.

1.5. Apibendrinimas

Šiame skyriuje analizuoti statistiniai registruotų nusikalstamų veikų bei 2018 m. priimtų bei atrinktų pagal tam tikras nusikalstamas veikas teismų nuosprendžių duomenys atskleidžia, kad moterų registruotų nusikalstamų veikų struktūra skiriasi nuo vyrų, taip pat tam tikri skirtumai identifikuoti analizuojant moterų ir vyrų baudimą.

Pirma, aptarti statistiniai duomenys atskleidžia, kad nuosekliausiai ir gausiausiai augo įtariamų nusikalstamomis veikomis žmogaus sveikatai moterų procentinė dalis ir absoliutus skaičius, toks nuoseklus augimas nebūdingas vyrų imčiai. 2012 m. nusikalstamomis veikomis žmogaus sveikatai įtariamos moterys sudarė 6,3 proc. visų įtariamųjų, o 2020 m. – 11,2 proc., tačiau šį augimą daugiausia sudarė nežymūs sveikatos sutrikdymai ir fizinio skausmo sukėlimas. Taip pat per pastaruosius penkerius metus mažėjo moterų dalis nuo visų įtariamųjų dėl registruotų nusikalstamų veikų, susijusių su narkotikais, nors absoliutus vyrų skaičius augo itin ryškiai. Analizuojant moterų ir vyrų registruotų nusikaltimų skirtumus matyti, kad moterys kur kas rečiau įtariamos sunkiais ir labai sunkiais smurtiniais nusikaltimais bei kad moterų imtyje kur kas dažniau registruojami nusikaltimai, kurie gali būti siejami su moters socialiniais vaidmenimis ar padėtimi. 2018 m. teismų nuosprendžių analizė atskleidžia, kad smurtinių nusikaltimų bylose kaltinamos moterys visais atvejais pažinojo nukentėjusius asmenis. Tyrime identifikuotas ryšys tarp artimų santykių ir nusikalstamos veikos sunkumo: kuo artimesnis santykis siejo kaltinamąsias ir nukentėjusiuosius, tuo sunkesnė nusikalstama veika įvykdyta. Šie duomenys taip pat leidžia svarstyti apie moterų socialinės padėties nulemtų nusikalstamų veikų svarbą ir tendencijas.

Antra, atlikta 2018 m. teismų nuosprendžių analizė leidžia kelti prielaidas apie tam tikrus moterų ir vyrų baudimo skirtumus. Analizuojant bausmės vykdymo atidėjimo ir laisvės apribojimo bausmių laikotarpiu skirtus įpareigojimus nustatyti tam tikri reikšmingi skirtumai. Moterims dažniau nei vyrams buvo skiriamas įpareigojimas atsiprašyti nukentėjusio asmens ar įpareigojimas auklėti ir prižiūrėti savo nepilnamečius vaikus. Laisvės apribojimo bausme nuteistiems vyrams reikšmingai dažniau nei moterims buvo skiriamas įpareigojimas pradėti dirbti arba mokytis. Taigi įpareigojimuose gana aiškiai atsispindi tam tikri lūkesčiai apie moterims ir vyrams priskiriamus skirtingus socialinius vaidmenis.

Analizuojant baudimo tendencijas teismų nuosprendžiuose daugiausia statistiškai reikšmingų skirtumų tarp vyrų ir moterų atsiskleidė analizuojant laisvės atėmimo bausmę. Ilgesnė laisvės atėmimo bausmė vyrams buvo skiriama registruotais sunkaus sveikatos sutrikdymo ir narkotikų platinimo atvejais. Anksčiau teisti vyrai, kaltinami minėtomis nusikalstamomis veikomis, taip pat buvo baudžiami ilgesne laisvės atėmimo bausme negu anksčiau teistos moterys. Analizuojant baudžiamąją atsakomybę sunkinančias ir lengvinančias aplinkybes kur kas didesnė reikšmingų aplinkybių nustatymo įvairovė matoma vertinant atsakomybę sunkinančias aplinkybes tiek moterų, tiek vyrų imtyse, tačiau vyrų imtyje sunkinančių aplinkybių nustatyta reikšmingai daugiau negu moterų. Dažniausiai nustatyta sunkinanti aplinkybė – veikos padarymas, apsvaigus nuo alkoholio, narkotinių, psichotropinių ar kitų psichiką veikiančių medžiagų, – vyrams taip pat buvo nustatoma statistiškai reikšmingai dažniau negu moterims. Nors tyrimo duomenys leidžia teigti, kad vyrai už tam tikras nusikalstamas veikas yra baudžiami griežčiau negu moterys, tyrimo atveju griežtesnis baudimas stebėtas lyginant laisvės atėmimo bausmės trukmę, kuri nustatyta reikšmingai ilgesnė anksčiau teistiems vyrams – registruotais sunkiais sveikatos sutrikdymo ir narkotikų platinimo atvejais, taip pat įkalinimo patirties turintiems narkotikų platinimu kaltinamiems vyrams. Vyrų baudimas ilgesnėmis laisvės atėmimo bausmėmis gali būti aiškinamas keliant prielaidą, kad ilgesnės bausmės gali būti susijusios su nustatytu statistiškai reikšmingai didesniu sunkinančių aplinkybių skaičiumi. Tačiau atliktas tyrimas taip pat atskleidžia, kad esama įkalinimo patirtis moterų atveju gali būti vertinama kaip reikšmingesnė aplinkybė (lyginant su vyrais), galinti nulemti ir tolimesnį moterų kalinimą, todėl būtina pastebėti, kad tam tikrais atvejais moterys gali būti baudžiamos griežčiau.

2

Moterys probacijos tarnybos priežiūroje ir jų bausmės atlikimo skausmai

2.1. Įvadas

Šiame skyriuje analizuojamos moterų, esančių probacijos tarnybos priežiūroje, bausmių, nesusijusių su laisvės atėmimu, patirtys, daugiausia dėmesio skiriant vadinamiesiems bausmės skausmams arba kasdieniam moterų kentėjimui joms susiduriant su probacijos institucija ir jos pareigūnais. „Bausmės skausmų“ sąvoka čia atkartoja „įkalinimo skausmų“ terminą, kuris plačiai vartojamas kalėjimų tyrimuose.

Greshamo Sykeso (1958) idėjos, suformuotos kokybinio tyrimo Trentono maksimalaus saugumo kalėjime metu, davė didžiausią postūmį įkalinimo skausmų analizei. Sykesas „įkalinimo skausmus“ sieja su deprivacijomis ir frustracijomis, patiriamomis išgyvenant įkalinimą. Pasak Sykeso, įkalinimo skausmai yra įvairialypiai ir jų patiriama daug, tarp jų ir laisvės, emocinių ir seksualinių santykių atėmimas, statuso ir pozityvaus savęs įvaizdžio bei asmeninės autonomijos praradimas.

Sociologas Ervingas Goffmanas (1961, p. 23) pratęsė Sykeso idėjas teigdamas, kad kalėjimams ir įkalinimo įstaigoms būdingas nuolatinis stebėjimas, informacijos kontrolė ir priešiškas santykis tarp kalinių ir darbuotojų taip pat prisideda prie įkalinimo skausmų. Įeidamas į kalėjimą įkalintasis patiria nemažai pažeminimų, nuvertinimų ir paniekinių, kurie jį skaudina ir marina, bet atitinka institucinius kalėjimo tikslus palaikyti tvarką. Įkalinimo įstaigoje asmuo turi atsisakyti socialinių vaidmenų, kuriuos jis atliko laisvėje; jis yra nužmoginamas, sudaiktinamas ir yra priverstas paklusti įstaigos taisyklėms, kurios dažnai atima iš jo buvusią tapatybę bei sukuria kitą „aš“, neatitinkantį ankstesnio savęs supratimo. Visa tai kelia didžiulį psichologinį stresą ir nerimą.

Nors įkalinimo skausmai yra tapę neatskiriama kalėjimų tyrimų dalimi (Liebling, 1999; Scott & Codd, 2010), gerokai mažiau rašyta apie probacijos ir kitų laisvėje vykdomų bausmių (angl. *community sanctions*) „skausmus“ arba kentėjimą, kurį patiria asmenys, atliekantys bausmes laisvėje ne tik dėl jų priežiūrą vykdan-

čių institucijų taisyklių, bet ir dėl susiklosčiusių gyvenimo aplinkybių. Darytina prielaida, jog ilgą laiką ši tema nepatekdavo tyrėjų akiratin, kadangi probacija ir kitos baudžiamosios atsakomybės laisvėje formos tradiciškai vertinamos kaip gerokai švelnesnės nei įkalinimas. Vis dėlto, kaip atskleidžia negausūs tyrimai, asmenys, atliekantys bausmes laisvėje, patiria sunkumų, suvaržymų bei emoci- nių išgyvenimų, arba, kitaip tariant, bausmės atlikimo sukeliamų skausmų, kurie tam tikrais atvejais gali būti ne mažiau intensyvūs nei tie, kurie patiriami įkali- nimo metu. Pavyzdžiui, Benas M. Crouchas nustatė, kad beveik trečdalis jo tyri- me apklaustų kalinių teigė, jog jie rinkęsi vienų metų laisvės atėmimo bausmę vietoje trejų metų probacijos (Crouch, 1993 cit. iš Durnescu, 2010).

Pažymėtina, kad mokslininkai daugiausia dėmesio skyrė skausmų, kurie pati- riami taikant elektroninio stebėjimo priemones, tyrimams. Nustatyta, kad elektro- ninis pažeidėjų stebėjimas sukelia neigiamus padarinius kontroliuojamo asmens šeimai (apribojami šeimos socialiniai ryšiai, judėjimo galimybės), elektroninio ste- bėjimo prietaiso – apykojės nešiojimas kelia gėdos ir atitinkamai stigmatizacijos jausmus, fizinius ir estetinius nepatogumus (Payne & Gainey, 1998; Geltshorpe, 2007), o kai kuriais atvejais – pažeminimo jausmus ir kitų žmonių smurtą ir nea- pykantą (Geltshorpe, 2007). Nepatogumus ir stresą kelia techniniai elektroninio stebėjimo įrangos sutrikimai, ypač tais atvejais, kai dėl techninių priežasčių klai- dingai fiksuojami kontroliuojamų asmenų pažeidimai (Durnescu, 2010). Asmens priežiūra laisvėje taip pat siejama su kontroliuojamų asmenų jaučiama įkalinimo grėsme ir atitinkamai baime suklysti (Durnescu, 2010; Herzog-Evans, 2009).

Negausūs tyrimai atskleidžia, kad, be aukščiau minėtųjų, moterims būdin- gos skausmingos bausmės patirtys, sietinos su lyties socialinėmis, kultūrinėmis ir psichologinėmis charakteristikomis. Pavyzdžiui, nuteistoms moterims yra bū- dingas platesnis jų gyvenimo kontekstas, kurį dažnai apibūdina priklausomybės, skurdas ir socialinė atskirtis, psichikos sveikatos problemos ir palyginti dažnos fizinio, psichinio ir/ar seksualinio smurto patirtys (Bloom et al., 2003; Carlen, 2002; Cook & Davies, 1999; Corston, 2007; Hannah-Moffat, 2001; Loucks, 2004). Taip pat, lyginant su vyrais, moterys gali būti jautresnės ir imlesnės partnerio įtakai (Gilfus, 1992; Mullins & Wright, 2003), be to, jos turi poreikių, susijusių su vaikų priežiūra (Geltshorpe & Morgan, 2007; Ganem & Agnew, 2007; Gior- dano et al., 2002). Tam tikri laisvėje vykdomų bausmių turinį sudarantys suvar- žymai (pvz., elektroninis stebėjimas) moterims gali būti sunkiau įgyvendinami nei vyrams, atsižvelgiant ir į fizines moterų savybes, socialinius ir kultūrinius

vaidmenis bei skirtingą (stereotipinę ir neretai diskriminuojantį) visuomenės požiūrį į įstatymus pažeidusias moteris (pvz., moteris, dėvinti apykoję, aplinkinius gali labiau stebinti nei ją dėvintis vyras). Pažymėtina ir tai, kad, atsižvelgiant į kompleksinius poreikius, moterims baudmės atlikimo metu gali reikėti daugiau dėmesio nei vyrams; darbas su moterimis gali būti sudėtingesnis ir reikalauti daugiau resursų, todėl kai kurie tyrimai atskleidžia moterų kaip reiklų baudmės priežiūros institucijų (pvz., probacijos tarnybų) klientų paveikslą (Annison, Byng & Quinn, 2019; Malloch & McIvor, 2011).

Lietuvoje rašyta apie probacijos veiksmingumą, probacijos raidą ir jos taikymą (Sakalauskas ir Jarutienė, 2015; Nikartas, 2018 ir 2019), paliestos probacijos modelių ir turinio (Sakalauskas ir Mališauskaitė, 2001; Sakalauskas et al., 2002; Mackevičius, 2011; Sakalauskas, 2012a), savanorystės probacijoje (Sakalauskas et al., 2012), resocializacijos modelių taikymo probacijoje (Žilinskienė ir Tumilaitė, 2011), probacijos pareigūnų diskrecijos (Nikartas ir Rinkevičiūtė, 2018) ir kitos problemos. Daug mažiau dėmesio skirta asmenų, vykdančių bausmes, nesusijusias su laisvės atėmimu, patirtims ir jų požiūriui į priežiūrą. Čia paminėtinas Simono Nikarto ir Renatos Katinaitės tyrimas, kuriame, remiantis kiekybinės asmenų, esančių probacijos tarnybos priežiūroje, apklausos duomenimis, analizuojamas probacijos tarnybos klientų požiūris į probacijos pareigūnų darbą (Nikartas ir Katinaitė-Lodh, 2018). Probacijos tarnybos priežiūroje esančių asmenų baudmės patirtys kokybiniais tyrimo metodais Lietuvos mokslininkų dar nebuvo tirtos.

Šioje analizėje naudojamosi 15 pusiau struktūruotų interviu su moterimis, esančiomis probacijos tarnybos priežiūroje. Interviu daryti Lietuvos probacijos tarnybos padalinuose Vilniuje, Klaipėdoje ir Molėtuose. Interviu metu buvo siekiama ne tik išsiaiškinti moterų požiūrį į probacijos tarnybos vykdomą priežiūrą, bet ir atsižvelgti į sudėtingą nuteistų moterų gyvenimo kontekstą. Buvo klausama apie teigiamus ir neigiamus baudmės vykdymo laisvėje aspektus ir koku būdu baudmės atlikimas gali kelti nerimą ir stresą bei tapti kentėjimo šaltiniu. Kaip probacijos tarnybos vykdoma priežiūra su savo institucinėmis taisyklėmis ne tik įgalina spręsti jų gyvenimo problemas, bet ir prisideda prie jų kasdienio kentėjimo? Kaip moterys apibūdina savo santykį su probacijos tarnybos institucinėmis taisyklėmis ir joms paskirtu kontrolės režimu? Kokiais skausmais nuteistosios moterys dalijasi dažniausiai? Į šiuos klausimus siekiama atsakyti analizuojant platesnį socialinio kentėjimo ir socialinės marginalizacijos reiškinių kontekstą.

Motery, vykdančių probaciją ir kitas bausmes, nesusijusias

2.2. su laisvės atėmimu, priežiūros ypatumai Lietuvoje

Remiantis Lietuvos Respublikos probacijos įstatymu, probacija – tai sąlyginė alternatyva paskirtai arešto ar laisvės atėmimo bausmei (bausmės ar jos dalies vykdymo atidėjimas ir lygtinis paleidimas iš pataisos įstaigų), kurios metu vykdoma probuojamojo priežiūra. Tačiau svarbu atkreipti dėmesį, kad Lietuvos probacijos tarnyba taip pat yra atsakinga ir už kitas bausmes, nesusijusias su laisvės atėmimu (laisvės apribojimo ir viešųjų darbų) ir baudžiamojo bei auklėjamojo poveikio priemonių vykdymu (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, 2002). Šiame tyrime analizuojamos patirtys moterų, kurios vykdė probaciją ir laisvės apribojimo bausmę. Šių bausmių turinį sudaro teismo skiriami įpareigojimai, skirti individualizuoti bausmę atsižvelgiant į asmens nusikalstamą elgesį, asmenybę, pakartotinio nusikalstamo elgesio rizikos veiksnius ir pan. Probacijos įpareigojimų sąrašas yra pateiktas Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau – BK) 75 ir 67 str., o jei probacija skiriama nepilnamečiams – BK 82 str. Panašūs įpareigojimai numatyti BK 48 straipsnyje, kuris numato laisvės apribojimo bausmės skyrimo tvarką ir sąlygas. Galima paminėti tokius praktikoje gana dažnai taikomus įpareigojimus kaip dalyvavimas elgesio pataisos programose, draudimas vartoti psichiką veikiančias medžiagas, įpareigojimas gydytis priklausomybės ligas, atlyginti žalą nukentėjusiajam, nesilankyti tam tikrose vietose ar nebendrauti su tam tikrais asmenimis ir pan. Teismo sprendimu asmenims, kuriems paskirta probacija arba laisvės apribojimo bausmė, gali būti skiriama intensyvi priežiūra – asmens buvimo vietos kontrolė elektroninio stebėjimo priemonėmis. Svarbu paminėti, kad probacijos tarnybos vykdomos priemonės neapsiriboja tik teismų skiriamais įpareigojimais. Pavyzdžiui, remiantis Lietuvos Respublikos probacijos įstatymo 19 straipsniu, probacijos tarnyba gali tiesiogiai arba bendradarbiaudama su partneriais taikyti atkuriamojo teisingumo priemones, teikti socialinę ir psichologinę pagalbą, įgyvendinti pozityvaus užimtumo, socialinių įgūdžių ir kitų gebėjimų, svarbių asmens socialinei integracijai, ugdymą, psichoterapiją ir kitas veiklas, kurios gali padėti asmeniui socialiai integruotis. Vertinant moterų ir vyrų, esančių probacijos tarnybos priežiūroje, bausmės atlikimo charakteristikų skirtumus, pirmiausia pažymėtina, kad moterys sudaro apie 10 proc. Lietuvos probacijos tarnybos priežiūroje esančių asmenų, o moterys, atliekančios laisvės atėmimo bausmę, – apie 5 proc. (Kalėjimų depar-

tamentas, 2016–2020). Nors iš pirmo žvilgsnio šie duomenys leidžiamą prielaidą apie švelnesnę moterų baudimą, vis dėlto svarbu atkreipti dėmesį, kad, kaip minėta šios knygos įvade, lyginant su vyrais, mažiau moterų yra įtariamoms sunkių ir labai sunkių nusikaltimų, už kuriuos paprastai skiriama laisvės atėmimo bausmė, padarymu. Taigi galima teigti, kad ši tendencija atitinkamai ir lemia mažesnę moterų, kurioms taikoma laisvės atėmimo bausmė, skaičių.

Vertinant 2016–2020 m. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos statistinius duomenis apie probacijos tarnybos įgyvendinamas nuteistųjų kontrolės priemones, pastebėta, kad moterims rečiau nei vyrams yra taikomos griežtesnės, judėjimo kontrolę ribojančios priemonės. Pavyzdžiui, įpareigojimas tam tikru laiku būti namuose ar pareiga neišeiti iš namų, jei tai nesusiję su darbu ar mokymusi, buvo taikytas atitinkamai 37,8 proc. moterų ir 46 proc. vyrų, 2016–2020 m. vykdžiusių probaciją ir laisvės apribojimo bausmę. Be to, moterims, lyginant su vyrais, buvo kiek rečiau taikoma intensyvi priežiūra (atitinkamai 3,5 proc. moterų ir 4,2 proc. vyrų, 2016–2020 m. vykdžiusių probaciją ir laisvės apribojimo bausmę) ir elgesio kontrolės vykdymo stebėjimas elektroninėmis priemonėmis (atitinkamai 3,8 proc. moterų ir 4,5 proc. vyrų, 2016–2020 m. vykdžiusių probaciją ir laisvės apribojimo bausmę). Probacijos tarnybos praktikoje vienas svarbiausių probacijos priemonių individualizavimo ir planavimo bei kontrolės intensyvumo nustatymo kriterijų – probuojamųjų nusikalstamo elgesio rizikos lygis, kuris matuojamas remiantis OASYS rizikos vertinimo metodika (tiesa, nusikalstamo elgesio rizika paprastai yra vertinama tik asmenims, kurie vykdo probaciją). Čia pabrėžtina, kad didesniai skaičiui probuojamų moterų, lyginant su probuojamais vyrais, 2016–2020 m. laikotarpiu buvo nustatyta žema rizika (72,1 proc. probuojamų moterų ir 55,2 proc. probuojamų vyrų 2016–2020 m.) ir atitinkamai mažesnei moterų daliai buvo nustatyta vidutinė rizika (atitinkamai 28,6 proc. probuojamų moterų ir 40,3 proc. probuojamų vyrų tuo pat laikotarpiu).

Pastebėta, kad moterų kur kas rečiau nei vyrai dalyvauja elgesio pataisos programose (26,3 proc. moterų ir 44,1 proc. vyrų, kuriems taikyta probacija ir laisvės apribojimo bausmė 2016–2020 m.). Santykinai dar mažiau moterų dalyvavo „Intervencinėje programoje smurtaujantiems šeimoje“ (atitinkamai 1 proc. moterų ir 7 proc. vyrų, 2016–2020 m. vykdžiusių probaciją ir laisvės apribojimo bausmę). Pastarąjį skaičių galima paaiškinti tuo, kad ši programa yra skirta grupėms, o dėl nedidelio moterų, esančių probacijos tarnybos priežiūroje, skaičiaus

mažesnėse savivaldybėse sudėtinga surinkti moterų grupes. Taip pat ši programa yra orientuota į vyrų poreikius ir ne visada tinka moterims.

Taigi galima teigti, kad probacijos tarnybos priežiūra moterų atžvilgiu pasižymi mažesne intervencija. Galima daryti prielaidą, jog ne toks intensyvus kontrolės ir resocializacijos priemonių taikymas gali būti susijęs su moterims būdingu kruopštesniu bausmės vykdymu. Pavyzdžiui, statistiniai duomenys atskleidžia bendrą tendenciją, jog moterys mažiau nei vyrai yra linkusios priežiūros metu nusižengti įstatymams ir pažeisti bausmės turinį sudarančius įpareigojimus. Pavyzdžiui, remiantis 2016–2020 m. duomenimis, moterims, esančioms probacijos tarnybos priežiūroje, rečiau nei vyrams yra pradedami ikiteisminiai tyrimai (atitinkamai 3 ir 5,8 proc.), fiksuojami administraciniai nusižengimai (atitinkamai 10,7 ir 17,6 proc.) bei teikiami teikimai dėl probacijos panaikinimo arba bausmės pakeitimo griežtesne bausme (atitinkamai 21,9 ir 35,1 proc.).

Skirtingi moterų poreikiai bei elgsena bausmės atlikimo metu orientuoja į lyties pagrindu diferencijuotų priemonių taikymą. Individualizuotos baudžiamosios intervencijos moterims svarbą pabrėžia tarptautiniai dokumentai, pirmiausia – Jungtinių Tautų elgesio su įkalintomis moterimis ir moterimis, kurioms už teisės pažeidimus taikomos priemonės, nesusijusios su laisvės atėmimu, taisyklės (Bankoko taisyklės). Šiose taisyklėse pabrėžiama, kad tiek įstatymus pažeidusioms moterims, kurios yra įkalintos, tiek moterims, kurioms taikomos priemonės, nesusijusios su laisvės atėmimu, turi būti naudojamos lyties poreikius atitinkančios priemonės. Taisyklės nustato, kad, skiriant bausmes bei priimančias sprendimus dėl lygtinio paleidimo pažeidėjoms moterims, turėtų būti atsižvelgiama, *inter alia*, į moterims būdingas atsakomybes bei jų specifinę aplinką. Įgyvendinant priemones, nesusijusias su laisvės atėmimu, turi būti taikomos intervencijos, atitinkančios problemas, kurios skatina moterų kontaktą su baudžiamosios justicijos sistema. Tokios intervencijos gali apimti terapinius kursus ir konsultacijas smurto artimoje aplinkoje ir seksualinės prievartos aukoms, tinkamą gydymą moterims, turinčioms psichikos sveikatos problemų, edukacines ir mokymų programas siekiant skatinti užimtumą. Taip pat pabrėžiamas būtinumas atsižvelgti į moterims būdingus vaikų priežiūros poreikius bei vaikų interesus.

Lietuvoje probaciją ir bausmes, nesusijusias su laisvės atėmimu, reguliuojantys teisės aktai tiesiogiai nenumato į moterų poreikius orientuotų priemonių, tiesa, praktikoje, remiantis Probacijos įstatymo 29 str., moterims, kurios dėl objektyvių priežasčių (pvz., nėštumo, gimdymo, vaiko priežiūros atostogų) negali

vykdyti tam tikrų probacijos sąlygų (pvz., nemokamų darbų), teismas probacijos tarnybos teikimu gali pakeisti jas kitomis. Atitinkamai, remiantis Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 46 str., dėl panašių objektyvių priežasčių teismas gali atleisti nuo viešųjų darbų bausmės vietoje joms paskirdamas vieną ar kelias baudžiamojo (arba auklėjamojo) poveikio priemones. Bausmių vykdymo kodekso 178 str. 1 d. moters nėštumą ir gimdymo atostogas numato kaip vieną atleidimo nuo viešųjų darbų bausmės paskiriant baudžiamojo (arba auklėjamojo) poveikio priemones pagrindų. Taigi Lietuvos teisiniame reguliavime moters bausmės poreikiai yra siaurai siejami tik su nėštumo, gimdymo atostogų ir mažamečių vaikų priežiūros situacijomis.

Bausmės, atliekamos laisvėje, skausmai ir socialinis kentėjimas:

2.3. teorinės pastabos

Naujojoje penologijoje vis plačiau kalbama apie šiuolaikinio įkalinimo našta ir įkalinimo skausmus, susijusius su baudžiamosios galios kaita. Viena vertus, Crewe (2011) nuomone, kaliniai išgyvena didesnę kontrolę nei anksčiau dėl visa apimančios ir invazinės galios, reguliuojančios visus jų elgesio aspektus (Crewe, 2011 cit. iš Jalili Idrissi, 2020, p. 91). Tačiau, kita vertus, naujoji baudžiamoji galia yra tapusi „minkštesnė“, nes ji nebesiremia autoritarinėmis praktikomis ir prievarta; ji veikia permesdama atsakomybės našta įkalintiesiems ir šitaip priversdama juos paklusti. Iš įkalintųjų reikalaujama rodyti, kad jie nori pasikeisti ir tai aktyviai daro kaip partneriai dalyvaudami reabilitacijos projekte. Priešingu atveju jiems gresia sankcijos. Ši aktyvaus dalyvavimo logika reiškia, kad kaliniai yra atsakingi už savo reabilitaciją, o reabilitacijos procesas vis labiau darosi ne institucine, o individualia atsakomybe (Jalili Idrissi, 2020, p. 91–92; taip pat žr. Crewe, 2009; Kruttschnitt & Gartner, 2005; Liebling, 2011).

Nepaisant šių pokyčių, remiantis Carlen, galima teigti, kad teiginiai apie psichologinį įkalintųjų prisitaikymą, reabilitaciją, bendrą švietimą ir pan. paslepia pagrindinę baudžiamąją įkalinimo funkciją – suteikti skausmą (Carlen, 2002b, p. 116). Tą patį galima pasakyti ir apie probaciją ir kitas bausmes, nesusijusias su laisvės atėmimu (pvz., laisvės apribojimo bausmė), kurių skausmai sietini su prievartine resocializacija. Pasak Gintauto Sakalausko ir Liubovės Jarutienės, pro-

buojamo asmens „resocializacija vyksta prievartiniame kontekste, net jeigu tam tikri probuojamojo sprendimai (gydytis priklausomybes, mokytis, įsidarbinti, dalyvauti elgesio keitimo programose ir pan.) buvo priimti savanoriškai“ (Sakalauskas ir Jarutienė, 2015, p. 95).

Analizuojant bausmės skausmus, verta kalbėti ir apie platesnes skausmo ir kentėjimo struktūras, su kuriomis susiduria nuteistosios, apskritai socialinės rizikos paliesti asmenys. Šie asmenys ne tik patiria materialinę deprivaciją, bet dėl savo (kriminalinės) biografijos jaučiasi išstumti iš platesnės visuomenės. Parafrazuojant Pierre'ą Bourdieu, šių asmenų individų beviltiškumą ir desperaciją kelia kasdieniai vargai, kuriami vyraujančios socialinės sistemos. Ji paverčia individus savo aukomis, kurias supa tiek aiškiai apibrėžtos, tiek nematomos priespaudos ir marginalizavimo struktūros. Net ir tada, kai jie gyvena iš pažiūros „normalų“ gyvenimą (o tai dažniausiai nėra tiesa kalbant apie probuojamąsias moteris), jie patiria nuolatinį nerimą ir „socialiai kenčia“ dėl savo nesugebėjimo sukurti socialinės tapatybės, kurios iš jų reikalauja visuomenė (Bourdieu et al., 1999, p. 1–5).

Ši kentėjimą galima vadinti socialiniu, nes jis susideda iš susikertančių kultūrinių reikšmių, kolektyvinio elgesio ir subjektyvių reakcijų (Kleinman, 1999). Kentėdamas individas „įsirašo“ į pasyvių balsų, tampančių šiuolaikinės visuomenės Kitais arba atstumtaisiais, tarpą. Visa tai prisideda prie „esminio metafizinio vyrų ir moterų, neturinčių socialinės priežasties egzistuoti ir pasmerktų nereikšmingam buvimui, nelaimingumo“ (Bourdieu, 2000, p. 240). Neturint socialinės priežasties egzistuoti ir būti socialiai pripažintiems sunku susikurti patenkinamą gyvenimo naratyvą ir siekti savirealizacijos (Charlesworth, 2000).

Vadinasi, ne tik baudžiamoji galia ir visa apimanti kontrolė, bet ir visuomenės požiūris į marginalizuotuosius verčia juos kentėti. Kenčiama dėl to, kad viešai jie apibrėžiami kaip neegzistuojantys subjektai; jie išstumiami iš bendros viešosios erdvės, o socialinio gyvenimo taisyklės veikia prieš juos. Neatitinkantys socialinių normų gyvenimai „numarinami“ arba patiria socialinę mirtį (Butler, 2009). Tai atsitinka su skirtingomis pažeidžiamomis grupėmis, nes jų įkūniamos normos prieštarauja nuostatoms, apibūdinančioms tai, kas suvokiama kaip „normali“ žmogiška būtybė. Pasak Pierre'o Bourdieu, šie žmonės pralaimi „simbolinėje kovoje dėl atpažinimo ir žmogiškumo“ (Bourdieu, 2000, p. 242).

Viešajame diskurse kenčiantys asmenys dažniausiai atpažįstami tik kaip tie, kurie griauna socialines normas, nesugeba pasirūpinti savimi ir dėl to atsiduria už visuomenės ribų. Kaip rodo jau atlikti tyrimai apie pažeidžiamus asmenis,

dauguma iš jų sunkiai geba artikuliuoti savo padėtį, nuvertina save ir net mano neturintys teisės kalbėti (Bourdieu et al., 1999; Charlesworth, 2000). Jie nesugeba palaikyti normalių socialinių santykių ir dalyvauti veiklose, kurios prieinamos daugumai visuomenės narių. Savigarbos stoka, žemas socialinis statusas, socialinio kapitalo trūkumas ir nesugebėjimas kontroliuoti savo gyvenimo yra somatizuojami arba, kitais žodžiais, socialinio kentėjimo patirtys yra įkūnijamos (Frost, Hoggett, 2008, p. 450–452). Kentėjimas išsilieja agresija, įniršiu ir smurtu arba virsta įvairiomis priklausomybės formomis.

Visa tai leidžia teigti, kad tyrėjų užduotis yra ne tik kritiškai apmąstyti socialinę neteisybę, bet ir gilintis į pažeidžiamų asmenų kentėjimą. Socialinio kentėjimo ir kasdinių vargų, kuriuos skatina ne tik baudžiamoji galia, bet ir apskritai socialinė nelygybė ir deprivacija, istorijų analizė leidžia geriau suvokti santykį tarp sisteminių priespaudos struktūrų ir to, kaip marginalizuotieji jas išgyvena. Dažnai dėl politinių ir kultūrinių priežasčių moderniose liberaliose valstybėse stengiamasi nepastebėti šio santykio arba jį užmaskuoti. Todėl, analizuojant bausmės skausmus, kuriuos patiria moterų, esančių probacijos tarnybos priežiūroje, verta atsižvelgti į tai, kaip jos pačios apibūdina skausmo šaltinius ir socialines bei moralines jo reikšmes.

2.4. Skausmingos moterų, esančių probacijos tarnybos priežiūroje, bausmės patirtys: interviu analizė

2.4.1. Kaip išgyventi bausmę laisvėje: suvaržymo nepatogumai, kasdieniai vargai ir gėdos bei kaltės jausmai

Pasakodamos apie skausmingas baudimo patirtis, informantės akcentavo, kad sunkiausius išgyvenimus patyrė baudžiamąjo proceso metu. Moterims, kurios anksčiau nebuvo turėjusios įkalinimo patirties, ypač skausminga buvo sulaikymo (trumpalaikio įkalinimo areštinėje) patirtis. Buvimas nežinioje, atskirtis nuo artimų žmonių sukėlė neigiamas emocijas, įtampą, nerimą. Čia įkalinimos jos jautėsi nužmogintos. Pasak vienos informantės, dvi paros areštinėje buvo kaip pragaras: „[Nusijuokia] Baisiau turbūt nebūna gyvenime. <...> Viskas. Bejėgiškumą.

Tu nežinai nei kiek valandų, su tavim niekas nesikalba, tu tiesiog šiukšlė, paskutinėj vietoj. Nesi žmogus, bet kaip dabar suvokimas tas toks yra, kad tu ten suvoki savo klaidas ir visas pasekmes <...> Aišku, ten buvo jausmas toks, kad visi pasaulyje kalti, tik, aišku, ne aš“ (Irina, Klaipėda, smurtas artimoje aplinkoje prieš dukterį). Kitos informantės žodžiais, areštinėje buvo „<...> nežmoniškos sąlygos visiškai. Faktiškai aplinka baisi. Tokia kaip siaubo filmą primenanti, tarkim, taip. Morališkai tai yra labai sudėtinga ir baisu. Nu, dabar nebėra. Ji uždaryta, ta areštinė, be abejo, Kosciuškos gatvėje.“ Ši moteris pabrėžė žeminantį požiūrį į įkalinimą asmenį ir visišką jo nužmoginimą:

Požiūris į žmogų tai, nu, jie net nežino, kad žmogus kaltas/nekaltas, niekas neišsiaiškines, tu tiesiog esi tiktai įkištas, tiesiog sulaikytas ten, tarkim, įvykio vietoje ir jau tave skaito kaip padugnę <...> Padugnę kažkokią. Viskas, tu čia ne žmogus esi. Absoliučiai niekas. Be teisės kažkoks tai gyvis, kaip sakant. Nu, tai, tarkim, primintų taip KGB kažkokius tai laikus, tarkim. Man taip priminė asmeniškai. Nu, kiek aš mačius (Eglė, Vilnius, smurtas artimoje aplinkoje).

Interviu dalyvavusių moterų pasakojimai atskleidžia, kad apskritai visas baudžiamojo proceso etapas (ikiteisminis tyrimas ir bylos nagrinėjimas teisme) joms buvo emociškai kankinantis (bausmės) laukimas:

Nu, tiesiog tas laukimas <...> Aš norėjau gal kad iš karto, bet jie negalėjo. Sako: „Vaiką turit, viską.“ Viskas buvo tvarkoj prieš tai, negalėjo ir vaiko to atimt, neturėjo teisės, kol nebuvo teismo sprendimo. Sako: „Mes negalim“, vaikų teisės. Žodžiu, turėjau gyvent toliau kaip niekur nieko ir tas vaikas, ta šeima, tas darbas, bet jau buvo aplamai nebe taip ir ką reikėjo daryti? Reikėjo taip gyventi, mokyklą ten, į darbą, nors, nu, čia buvo <...> Tiesiog tuo metu taip dar negalvojau, kad kažkas <...> Tas buvo toks stresas, buvo tokia būseną siaubinga ir tiesiog kaip robotas, kaip sakyti, nu, jokių <...>, bet [atsidūsta] jau čia buvo sunku, čia metus ir devynis mėnesius beveik aš buvau <...> Tas tęsėsi ikiteisminis tyrimas (Svetlana, Vilnius, sunkus smurtinis nusikaltimas).

Svetlana taip pat pasakojo, kad dėl patiriamo streso jai atsirado abejingumo jausmas – nebuvo svarbu, kokia bausmė bus paskirta:

Aplamai. Tu atsikeli ir vieną akimirką tavo visas gyvenimas, kur ten buvo daug metų, ėcė. Viskas tiesiog. Jau man atrodė, nu, nesvarbu, ką aš sakysiu, nesvarbu, ką jie nuspręs <...> Buvo kažkaip, jo, kažkaip buvo vienodai ir buvo man tiesiog net nesvarbu. Akimirką man buvo net nesvarbu, kiek man pasakys tų metų. Įsivaizduojat? Nors aš <...>, kad mano vaikas 10 metų, nepilnametis, viskas, bet paskui kažkaip man, nu, jau ten po biškį po biškį.

Atsižvelgiant į šias skausmingas patirtis matyti, jog kai kurios informantės baudžiamojo proceso pabaigą, kai buvo paskirtos ne laisvės atėmimo bausmės, vertino kaip palengvėjimą ar netgi džiaugsmingą momentą: „Ir kai nebuvo niekada teista ir man buvo baisu, kai man po to teisme pasakė, kad va tą man pasiūlė 2 metus atidėti, nu, čia ta probacija, 100 valandų atidirbti ir baudą, tai, aišku, aš iš karto su dviem rankom sutikau. Iš karto“ (Viktorija, Klaipėda, narkotikų platinimas). Panašiai kalbėjo ir kitos dvi moterys: „Na, teismo procese, aišku, labai jaudinausi, nes norėjau išvengti kalėjimo bausmės ir džiaugiuosi, kad pakeitė vietoj kalėjimo to arešto, kad gavau probaciją ir galiu ten atlikinėti tą bausmę, kurią gavau dabar numatytą“ (Greta, Klaipėda, smurtas artimoje aplinkoje); „Aš ant tiek buvau jau ne tai, kad nusivylus, bet, žodžiu, aš jau nebetikėjau. Nebetikėjau, kad čia man bus laisvės apribojimas, nu, aš tiesiog galvojau, kad mane pasodins, ir tiek. O man davė metus, keturis mėnesius ir dešimt parų, atidedant dviem metams su įpareigojimu gydytis“ (Natalija, Vilnius, narkotikų platinimas).

Taigi, lygindamos su ankstesne baudžiamojo proceso patirtimi, moterys kur kas pozityviau vertina bausmės, nesusijusios su laisvės atėmimu, atlikimo etapą. Galima manyti, kad lengvesnę emocinę būseną taip pat sąlygoja ir aiškumas, kuris atsiranda paskyrus bausmę. Moteris išsilaisvina iš nežinios, jai tampa aišku, ką ji turi daryti, kad įvykdytų bausmę. Kita vertus, bausmės atlikimas laisvėje, nors ir švelnesnis nei įkalinimas, yra vertinamas kaip dar vienas suvaržymų etapas, kurį reikia iškentėti: „Greičiau iškentėti viską, įvykdyti geriau ir viską, kaip sakant, išpildyti, ką tik jie čia pasakys, ir tiek to. Viso gero, kad, kaip sakant, atsižegnot ir goodbye“ (Eglė, Vilnius, smurtas artimoje aplinkoje).

Informantės įvardijo bausmės atlikimo laikotarpiu patiriamus sunkumus (skausmus), susijusius su judėjimo ir socialinių ryšių suvaržymais, fiziniais ir emo-

ciniais nepatogumais dėl taikomos kontrolės, gėdos ir kaltės (stigmatizavimo) jausmais, baime suklysti ir pan.

Pirmiausia daug nepatogumų kelia judėjimo ribojimai. Skundžiamasi, kad negalima išvažiuoti iš namų, aplankyti artimųjų: „Norėčiau nuvažiuoti ir pas močiutę į Rokiškį, ir kartais pas mamą nakvoti. Dabar, rytoj, bus senelio metinės, kai senelis miręs. Visi važiuoja į Mažeikius, nes jis ten palaidotas, nu, o aš negaliu“ (Karolina, Vilnius, vagystė). Kitos informantės žodžiais, „ai va, dar problema! Negalime mes išvažiuoti iš miesto. Iš Vilniaus. Išvis negalim. Nei parai. Į Klaipėdą mes negalim pas jo tėvą nuvažiuot, pas mano vyro. Pavyzdžiui, paatostogaut negalim vasarą niekaip, nes negalima. Uždrausta“ (Eglė, Vilnius, smurtas artimoje aplinkoje). Pažymėtina, kad kontrolės priemonės (pvz., draudimas išvykti iš gyvenamosios vietos) riboja ne tik pačių nuteistųjų, tačiau ir nuo jų priklausomų artimųjų judėjimo laisvę. Pavyzdžiui, kaip pasakojo Alisa, šis draudimas apriboja jos santykius su vyru, dirbančiu užsienyje, ir jos vaikų, priklausomų nuo motinos, judėjimo galimybes:

Taip, aš noriu į užsienį išvažiuoti, nes vyras irgi užsieny dirba. Aišku, norisi ir vaikams kelionę parodyti. Vaikui dabar 6 metai greitai sueis, tai kažkaip, sakau, norisi ir vaikui parodyti kažką tai naujo, o ne taip užsidaryti ir bijoti. Tu negali net iš miesto kažkur tai išvažiuoti. Pavyzdžiui, mano kokioj [Dytuvoj], pavyzdžiui, gyvena, negaliu ten nuvažiuoti, pasisodinti, dar kažką tai kažko. Esu suvaržyta, viskas, tu nieko negali padaryt, o ką vaikui? Vaiką nuvesti į kažkokį „McDonald's“, dar kažką tai, viskas. Tu nieko daugiau negali, o aš noriu aprodyti ir miestą kokį kitą, nuvažiuoti dar kažkur. Čia irgi sunku (Alisa, Klaipėda, narkotikų platinimas).

Ši Alisos įvardyta situacija atskleidžia moterų, kurioms dažnai tenka vaikų priežiūros rūpesčiai, specifinį kontekstą: moterims taikomi apribojimai, kurie atitinkamai riboja ir nuo jų priklausomų artimųjų teises. Galima teigti, kad tokiu būdu baudžiama ne tik nuteistoji, bet ir nuo jos priklausomi šeimos nariai. Čia svarbu pabrėžti, kad nuteistosioms taikomi apribojimai negali varžyti trečiųjų asmenų, ypač vaikų, teisių, todėl taikant baudžiamosios atsakomybės priemones tikslinga įvertinti, ar apribojimai nesuvaržys nuo nuteisto asmens priklausomų asmenų teisių ir interesų.

Paklaustos, kas sunkiausia esant probacijos tarnybos priežiūroje, kelios moterys minėjo laisvės trūkumą ir kontrolę, kurios norėtuši išvengti: „Nu, tiesiog, žinote, norisi laisvės. Tikros laisvės. Tokios, kad niekas nelįstų <...> Nu, va čia svarbiausia yra, kad tau nelįstų niekas ant galvos ir kad pats gyveni savo gyvenimą, kaip anksčiau gyvenai, ten dirbi ir toliau ten daryt, nu, kad atsikabintų, kaip sakoma“ (Eglė, Vilnius, smurtas artimoje aplinkoje). Šiuo atveju probacijos tarnybos vykdoma priežiūra siejama su perdėta kontrole arba „prisikabinimu“. Kai kada kontrolės priemonės apsunkina gyvenimą ir dėl kultūrinių skirtumų, pvz., specifinio požiūrio į laiką. Pasak romų kilmės informantės, „sunkiausia būna, kad, pavyzdžiui, nepavėluoti, atsižymėti ir kad nepamiršti, kad reikia tuo laiku tą valandą atvažiuoti, pavyzdžiui. Būdavo, kad, kai programą gavau, pavyzdžiui, viskas, 14:30 arba 14:00, 10:00 val., nesvarbu, kokių laiku, tai žiūri, kad nepavėluoti, nes gali būti irgi nuobauda už pavėlavimą. Aišku, yra baisu, kažkaip esu tikrai labai tokia suvaržyta“ (Alisa, Klaipėda, narkotikų platinimas). Šiai informantei kartais būna sunku atvažiuoti į probacijos tarnybą „atsižymėti“, nes trūksta pinigų autobuso talonui. Bijodama gauti nuobaudą, ji eina pėsčiomis. Kita vertus, ši moteris manė, kad kontrolės priemonės yra perteklinės. Jos nuomone, tuos asmenis, kurie neturi nuobaudų ir gailisi dėl savo nusikaltimo, labiausiai tikrina, o recidyvistams suteikiama daugiau laisvės. Jos žodžiais, „kur tikrai žmogus gailisi to, kad pasikeisti, tikrai jau nebedaro ir jokių nuobaudų, ir visa kita, tai kažkaip pastebėjau, kad tuos labiausiai tikrina, o kurie yra, pavyzdžiui, 13–14 kartų teisti ir administracijos pažeidimas, ir visa kita, jų kažkaip, atsiprašant, nesodina...“

Nemažai nepatogumų kelia ir nuteistųjų lankymas namie. Nors daugeliu atvejų probacijos tarnybos socialinė kontrolė yra formali (pvz., kas mėnesį atvažiuoti atsižymėti tarnyboje), kai kurios moterys piktinosi apsilankymų laiku. Eglės žodžiais:

Nuo dešimt vakaro iki šešių ryto aš privalau būti namuose ir gali bet kada naktį atvažiuot patikrinti. Ir jūs, žinokit, kaip mane tai pikcina, nes, įsivaizduokit, va, pavyzdžiui, kiek buvo atvejų <...> Man reikia, pavyzdžiui, į darbą keltis, ar ne? O tau naktį skambutis į duris. Tave prikelia naktį. Tu atidarai, be abejo, duris, kad tu namuose.

Ji teigė, kad dažniausiai atvažiuojama naktį, po vizito sunku užmigti, nors ryte reikia anksti eiti į darbą: „Jau paskui viskas išsibalansuoja, plius mano moti-

na namuose, kaip yra senyvas žmogus ir, kaip sakant, ją žadina irgi. Ji ten nepatenkinta, kad čia pareigūnai važinėja naktimis, skambučiai į duris ir viskas sukasi ratu va taip“ (Eglė, Vilnius, smurtas artimoje aplinkoje).

Tyrimo dalyvės atvirai abejojo šio tikrinimo veiksmingumu, nors jis įėjo į jų bausmės sąlygas. Ankstesni tyrimai iš dalies patvirtina abejonę, kad lankymasis nuteistųjų namuose yra veiksminga nuteistųjų socializacijos ir reabilitacijos priemonė (Sakalauskas ir Jarutienė, 2015, p. 54). Veikiau jis taikomas kaip baudimo ir kontrolės įrankis.

Skausmingos, kartais ir fiziškai, buvo ir elektroninio monitoringo priemonės. Moterys, kurios turi nešioti elektroninę apykoję, siejo tokią kontrolę su fiziniu alinimu: „Žiūrėkit, kokia ji didelė! Ir sunki. Man ji į kaulą jau nusidaužius.“ Apykojė trukdė ir darbe, nes informantė jaudinosi, kad ji gali išduoti jos teistumą: „<...> ir aš dirbu, ir pas mane pareigūnai ateina valgyt, ir aš labai darbe pergyvenu, kad o vėpyz pažiūrės į tas kojas, pamatys. Nu, nes niekas nežino, kad, ta prasme <...> Nuėjus į tualetą užsidėsiu, nes dabar tikriausiai nelabai išeis [sušnibžda]“ (Karolina, Vilnius, vagystė). Kita moteris teigė, kad ji atsisakė apykojės dėl jos keliamo diskomforto ir fizinės žalos. Be to, kartais šios elektroninio stebėjimo priemonės veikimas sutrinka, bet kaltos lieka kontroliuojamos moterys:

Ji pastoviai turi būti įjungta ir tu turi krauti, užsidėti, pakrauti paskui tą apykoję. Ji gi nusėda, vis tiek ten ji elektroninė. Paskui vėl pasidėti, vėl krauti, paskui <...> Nu, vėl užsidėti, vėl pakrauti, turi sekti pastoviai, kad čiot, neduok Dieve. Nu, žinokit, čia dar didesnė problema. O jeigu, neduok Dieve, sugadinsi, 4 000 € mokėsi iš savo kišenės. <...> ...tiesiog, suprantate, yra diskomfortiškai nepatogu. Visiškai nepatogus dalykas ir aš suprantu, ten, užsieny, pavyzdžiui, aš kiek mačius esu, tai yra mažytės ten tokios, o pas mus negavo. Neužsipirko. Tiktai va tos kažkokios, atsiprašant, senovinės. Nu, šių laikų, bet kitose šalyse jau seniausiai kitos naudojamos. Tai va, žodžiu, čia žinai. Žinot, ką meta Lietuvai, tą ir imam (Eglė, Vilnius, smurtas artimoje aplinkoje).

Tyrimai rodo, kad įkalinimo baimė yra vienas dažniausių išgyvenimų, kuriuos patiria bausmės laisvėje atliekantys asmenys (Durnescu, 2010). Mūsų atlikti interviu atskleidė, kad moterys bausmės atlikimo metu taip pat nerimauja dėl gresiančios įkalinimo bausmės sąlygų pažeidimo atveju: „Tai, ačiū Dievui, kad

manęs ten į kalėjimą neuždarė. Ten pas tas bobas, oi, ten baisu. Nu, aš baisiausiai priešui ten nelinkėčiau papulti. Man ten tokia trauma paliko, kad aš nenoriu, sakau, ten gyvenime sugrižt. Viską, nu, ta prasme, tikrai neprisidirbsiu nieko, kad negrižt ten“ (Karolina, Vilnius, vagystė). Kitos informantės žodžiais, „sunku yra probacijoje būti, nes iš tikrųjų vis tiek tas laiku ateiti ir bijai pavėluoti, tikrina, nu, biškį tas yra toks <...>. Ir bijai, kad negautum tos nuobaudos ir, aišku, būna tų gyvenimo situacijų, kad sunkoka. <...> Tai kažkaip jau baisu, iš tikrųjų, tikrai yra baisu, tai net nežinau, kaip ir pasakyti net visą tai“ (Alisa, Klaipėda, narkotikų platinimas). Nors toks nerimas kai kurias moteris motyvuoja nepažeisti taisyklių, vis dėlto nuolatinio nerimo situacijos gali kelti vis didesnę stresą bei paakenkti moterų psichinei ir/ar emocinei būsenai. Pastebėta, kad kai kurios informantės nerimavo ir dėl smulkių pažeidimų (neretai tik tariamų). Pavyzdžiui, Karolina labai jautriai reagavo į galimą pažeidimą, važiavimą be bilieto:

Aš skubėjau į stotelę, skubėjau į troleibusą ir nuėjau pas vairuotoją, ir turėjau 10 € ir jis man neiškeitė pinigų, ir mane sustabdė kontrolė, išlaipino, aišku, man buvo isterija, paskambinau inspektorei, iškart pranešiau ir aš gavau baudą, bet aš tą pačią dieną, kai baigiau darbą, iškart susimokėjau ją ir ji man sako: „Aš negaliu neduoti nuobaudos.“ Bet nedavė [sušnibždėjo], tai aš nežinau, kaip ten bus <...> (Karolina, Vilnius, vagystė).

Nemažai daliai moterų ne pati probacijos tarnybos vykdoma priežiūra, bet nuteistosios statusas buvo skausmingos gėdos ir stigmos šaltinis. Jų įvykdytas nusikaltimas atskyrė jas nuo vyraujančių visuomenės normų, praktikų bei papročių ir „nurašė“ jas kaip netinkamas visuomenės nares:

Jo, jeigu jau mane, tarkim, nubaudė, tai aš jau viskas – nurašytas. Ir taip žmogus jau apie save galvoja. <...> Bandžiau darbintis, nu, buvau įsidarbinusi, bet paskui išėjau iš to darbo. Čia nesvarbu. Tai, žinokit, iš kažkur iškniso, kad aš teistumą turėjau, bet kaip galėjo taip išknisti darbovietė? Taigi čia neoficialu. Ir pasakė: „Jūs teista? Mes jus po padidrinimo stiklu...“ Viskas nukrenta iš karto. <...> Jau į tave kaip žiūrės? O dar, neduok Dieve, kam nors prapliotkins kur nors darbe, neduok tu Dieve. Paskui sakys: „Šita sėdėjo! Taigi čia siaubas!“ Nes, aišku, nesvarbu už ką. Taigi iš karto tu pažymėtas esi (Eglė, Vilnius, smurtas artimoje aplinkoje).

Ši informantė anksčiau dirbo skrydžių palydove, bet po teistumo ten įsidarbinti nebegali. Jos teigimu, įsidarbinti „žiauriai sunku“, nors ji turi aukštąjį išsilavinimą ir puikiai moka anglų bei rusų kalbas. Ši moteris gana atvirai išreiškė jos patiriamą socialinį neteisingumą, kuris apribojo jos gyvenimo galimybes. Kita informantė aiškino, kad jai gėda lankytis probacijos tarnyboje, nes ji bijo sutikti pažįstamų: „Jo, jo, jo, kad man čia žymėtis. Ir to man tą dieną kaip <...> Nu, tiesiog kad nepamatytų niekas. O gal sutiksiu kokį pažįstamą? „O ką tu čia veiki?“ Nu, žmonės gi irgi ne <...> Tai nenoriu tikrai“ (Svetlana, Vilnius, sunkus smurtinis nusikaltimas). Dėl nuolat išgyvenamos stigmos stengiamasi, kiek įmanoma labiau, slėpti savo nusikaltimą. Viena iš informančių pasikeitė savo pavardę dėl to, kad jos nusikalstama veika buvo aprašyta viename iš naujienų portalų. Ji nuogąstavo, kad „jeigu, pavyzdžiui, eisiu kažkur kitur dirbti ir įves į „Google“ mano vardą, pavardę, ir viskas“ (Karolina, Vilnius, vagystė). Kita tyrimo dalyvė stengėsi paslėpti savo teistumą nuo sūnaus. Dėl šios priežasties, užuot atlikusi kelių mėnesių bausmę Panevėžio pataisos namuose, ji pasirinko kelerių metų probaciją, nes nenorėjo, kad jos vaikas žinotų apie jos teistumą. Vis dėlto, nepaisant jos pastangų slėpti savo teistumą, dalis draugų ir pažįstamų nususuko nuo jos (Viktorija, Klaipėda, narkotikų platinimas).

Dėl savo nusikalstamų veikų moterys išgyvena ne tik gėdą, bet ir kaltę. Nors iš pokalbių atrodo, kad probacijos pareigūnai neprimeta joms kaltės, pačios moterys ją nuolat pabrėžia. Joms kaltės pojūtis gyvuoja šalia nevilties ir aklovietės išgyvenimų:

Prisipažinau. Prisipažinau. Ir prokuroras pas mane nelabai geras buvo, toks... Na, tiesiog žinote, visada aš kažkaip... Nežinau... Laikau, kad aš kalta. Aš kalta. Jeigu nedaryčiau – nesėdėčiau. Kažkur, aišku, įsižeidi ant valstybės dėl to, kad labai žiūri, kas dėl darbo, tautybės... Na, negalime dirbti – ką mums daryti? Mes priversti kažką... gyventi iš kažko. Vis tik ne vienas žmogus – vis tik šeima, vaikai, juos reikia kažkaip ir į mokyklą kažką nupirkti, ir apsiauti, ir aprenkti, ir pamaitinti (Tamara, Vilnius, narkotikų platinimas).

Stanislava (Panevėžys), nuteista už naminės gamybą ir platinimą, dėl nusikaltimo kaltina tik save: „Iš anos pusės keikiuosi su tuo samagonu, va Jėzus, va

Jėzus <...> Nu, grynai, kaip pasakyti? Aš taip galvoju, gryna kokio tai nesąmonė. Koks durnumas grynas. Per kažkokį durnumą turiu kentėt. Nu, grynai. Gyvenu dabar be to ir gerai, ar ne? Ir pagalvoju... [pradeda juoktis].“

Kaltės išgyvenimas pripildo moterų gyvenimus negatyvios vertės ir trukdo joms gyventi „normalų“ gyvenimą. Skauda ir dėl stigmatos, ir dėl patirtų neteisybių, ir dėl persekiojančio kaltės jausmo. Kaltės jausmas persekioja nuolat, nors stengiamasi jo atsikratyti. Ši ilga citata puikiai iliustruoja neigiamų emocijų, tarp kurių kaltė yra viena svarbiausių, vietą tyrimo dalyvės gyvenime:

Mes esam žmonės. Jeigu tu galėtum savo tą atmintį ištrinti, padaryti restart ar dar kažką, nu, gal, bet mes vis tiek gyvenam ir čia ne kažkoks, sakau, atvejis būtų <...> Ten svetimus žmones liestų ar dar kažką, bet čia liečia tavo asmeninį gyvenimą. Čia ne taip lengva, sakau, čia tikrai reikia labai gal su savimi dirbti ir laiku sau atleisti. Nesvarbu, ten tyčia ar netyčia, dar kažkas, bet kokiu atveju čia sau sunku atleisti. Nežinau, man asmeniškai. Tiesiog aš žinau, kad su tuo kaltės jausmu aš galiu <...> Čia gali būti į negerą pusę, o kentės, aišku, vaikas, dar kažkas, tai tik dėl to aš stengiuosi kažkaip tą nuo savęs biškį pastumti. Nu, būna akimirky. Stengiuosi neleisti sau galvoti apie visą tą, kada man būna depresija, melancholija, bloga nuotaika, kažkokia baimė. Kada viskas ėjo, apie tai reikia pagalvoti, bet tada, kada tau ne taip sunku. Gyvenime ir taip yra visokių dalykų, problemų, visokių situacijų ir dar kažką galvoti tuo metu, tai galima tikrai, sakau, arba išprotėti, arba <...> Čia ne juokas, galiu pasakyti (Svetlana, Vilnius, sunkus smurtinis nusikaltimas).

Iš interviu taip pat matyti, kad laisvėje vykdomos bausmės skausmai susiję ir su apskritai informančių gyvenamąja aplinka, ypač materialine deprivacija. Dalis moterų gyvena skurdžiai ir savo padėtį vadina „gyvenimu be išeities“. Jų požiūriu, ir nusikalto jos būtent dėl tos desperatiškos padėties, iš nevilties. Pasak Tamaros, „aš padariau nusikaltimą ir turiu atsakyti už jį. Jaučiuosi, aišku, blogai. Kas ten nori... Gyvenimas toks, kad priverčia <...> ant tokių nusikaltimų eiti. O teismas, teismas, ką teismas, kam mažesnė bausmė, kam didesnė bausmė, neturi reikšmės, koks ten kiekis, būna didelis kiekis – mažiau duoda...“ (Tamara, Vilnius, narkotikų platinimas). Ta pati informantė pabrėžė, kad „<...> jeigu ryšis nusi-

kalsti... Vat kai anksčiau dirbau – nenusikalsdavau. Dirbau, turėjau pinigų, butą nuomojaisi, kas savaitę gaudavau tuos pinigus Anglijoje, man užtekdavo. O kai atvažiuavau čionais, darbo nėra, eini – niekas nepriima...“

Tamaros atvejis įdomus apskritai kalbant apie kaltės individualizavimą ir nusikaltusiojo suatsakomybinimą, t. y., kai ne tik visa kaltė už atliktą nusikaltimą suverčiama nuteistajai, bet ir didesnė dalis atsakomybės už rehabilitaciją ir resocializaciją taip pat užkraunama jai. Priešingai, Tamara dalį atsakomybės už savo nusikaltimą perkėlė valstybei. Jos nuomone, jei valstybė rūpintųsi žmonėmis, nusikaltimų būtų kur kas mažiau:

Tai ko jie stebisi, man įdomu, jeigu jūs gi patys pastumiate šiuos žmones ant šito. Jie priversti. Jei būtų valstybė pas mus tokia, viskam skirtų dėmesį ir išrinktų žmones, tai visi dirbtų, man rodos, nusikaltimų jokių nebūtų. Mes nedarytume nusikaltimų, savų vaikų nepaliktume, neatsisėstume į kalėjimą. O vat jiems duok. Iš kur paimti šituos penkis šimtus litų? Vat iš kur paimti, jei jų nėra. O jiems duok. Ir vis: „Mes ir mes kalti, mes ir mes kalti.“ Na, mes kalti, pas mus padėtis be išeities, be išeities. Nu kažką kitką reikia. Bet ką kitką sugalvoti? Na, va ką kitką mūsų valstybėje sugalvoti? Ką kitką? Prie bažnyčios sėdėti? Taip pat dabar neleidžia (Tamara, Vilnius, narkotikų platinimas).

Ši informantė stengėsi atmesti suvokimą, kad neoliberalioje sistemoje asmenys, kaip savo gyvenimų antrepreneriai, turi pasirūpinti savimi, o valstybė priverčia jus prisiimti visą atsakomybę – ir už skurdą, nesugebėjimą susirasti patenkinamo darbo ar išlaikyti vaikus.

Nepaisant visų minėtų veiksnių, paverčiančių bausmės atlikimą skausminga patirtimi, dalis moterų teigiamai atsiliepė apie probacijos pareigūnus, nors santykius su jais galima laikyti tik epizodiniais. Informantės Irinos žodžiais, „čia atvažiuoju su mielu noru. Aš dėl to ir sakiau: „Kur mane siųsit, aš visur dalyvaušiu, aš visur eisiu, aš tiesiog [šypteli] visur, visur, visur žengsiu žingsnius, kur reikia, padėsiu, dar kažką“ (Irina, Klaipėda, smurtas artimoje aplinkoje). Ši moteris buvo susitaikiusi su vadinamąja minkštąja baudžiamąja galia ir, kaip matyti iš pateiktos citatos, savanoriškai dalyvavo resocializacijos procese. Ji teigė, kad ji dirba, atvažiuoja į probacijos tarnybą atsižymėti ir turi „tos motyvacijos, kad to-

liau kažką daryt, veiklos kažkokios, čia į stovyklą išvažiuoti, čia dar kažkur, padalyvaut programose visur...“ Jolanta, teista už smurtą artimoje aplinkoje, sakė, kad su probacijos pareigūne apie viską yra kalbėjusi ir dabar „tai biškį jau smegenys persisuko į kitą pusę. Pradėjau kitaip galvoti [šypteli]“. Tamara, kalėjusi už narkotikų platinimą ir išėjusi iš įkalinimo įstaigos lygtinai (laisvės atėmimo bausmę atliko tris kartus), teigė nieko blogo apie probacijos pareigūnes negalinti pasakyti: „Mergaitės supratingos ir elgiasi kažkaip su tavim kaip su žmogumi.“ Kita informantė sakė suprantanti probacijos pareigūnus, dirbančius sunkų darbą su labai skirtingais žmonėmis. Todėl ji mėginanti prisitaikyti prie probacijos reikalavimų:

<...> Tai va, aš gyvenu paprastą gyvenimą, kaip ir kiekvienas žmogus. Kiekvieną rytą atsikeli, tvarkaisi, žiūri gyvulius, namie žiūri, ir viskas. Reikia – prisistatai, pasikalbi ir viskas. Aš taip galvoju, kad priklauso nuo žmogaus tikrai, kaip tu elgsiesi, taip ir su tavim elgsis. Jeigu nuobaudų turėsi, kokių administracinių, tai irgi. Jie gi irgi – atėjai ir probacija laikosi taisyklių, laikosi tų įstatymų. Jie irgi turi teisę ir nubausti gal, ir žiūrėti, kaip toliau bus, kaip tu elgsiesi, ir viską. Jie irgi priklausomi [šypteli], jie irgi darbą atlieka. Aš juos puikiai suprantu, jiems irgi sunku. Ne aš viena, kaip sakau, jiems irgi daug darbų. Visokių pasitaiko. Jiems reikia irgi, kaip sakau, psichologiškai pasikaustyt ir psichologais pabūti, ir viskuo pabūti. Ir patiems būti stipriems. Visokių gi būna žmonių, prieina. Jiems irgi sunku. Tikrai, aš puikiai suprantu tą darbą (Giedrė, Panevėžys, išėjusi iš įkalinimo įstaigos lygtinai, kalėjo už nužudymą).

Šios moterys stengėsi prisitaikyti prie probacijos tarnybos reikalavimų ir tam tikru mastu internalizuoti disciplinos bei kontrolės technologijas, kurias naudoja ši institucija. Tačiau iš interviu medžiagos vargu ar galima teigti, kad bausmė ir probacijos tarnybos pareigūnų darbas padėjo informantėms reikšmingai pasikeisti. Pažymėtina, kad dauguma kalbintų moterų nevertino probacijos tarnybos kaip institucijos, kuri gali suteikti pagalbą, padėti spręsti problemas. Pavyzdžiui, Roma nepuoselėjo didelių lūkesčių probacijos tarnybos atžvilgiu: „Probacijas <...> Nu, nežinau, ką aš žinau, kaip čia kreiptis. Nu, aš ateinu, manęs paklausia, kas pasikeitė, nepasikeitė. Ta aplinka, nemanau, kad kažkas tai galėtų ten pakeisti mano situaciją ir padėti labai ten. Ką ten? Parduos namą? Išdalins? O daugiau?

Sakau, aš dirbu, daugiau nelabai kažkokios pagalbos prašyti“ (Roma, Vilnius, sunkus sveikatos sutrikdymas).

Galima teigti, kad toks tyrimo dalyvių požiūris kontrastuoja su moksliniuose tyrimuose atskleidžiamu „reiklios arba problemiškos klientės“ tendencija (Annisson, Byng & Quinn, 2019; Malloch & McIvor, 2011). Siekiant paaiškinti šį prieštaravimą, galima daryti prielaidą, kad respondentės suvokia probacijos tarnybos pareigūnų veiklą kaip kontroliuojančio pobūdžio, todėl nepuoselėja lūkesčių gauti kitų paslaugų (pvz., materialinės ar socialinės pagalbos). Informantės dažnai minėjo „atsižymėjimo“ sąvoką, kuri rodo formalų požiūrį į bausmės vykdymo procesą: *„Vienąkart per mėnesį turiu atsižymėti ateiti <...>“* (Vilma, Klaipėda, smurtas prieš partnerį); *„Nu, aš ateinu dabar atsižymėti“* (Roma, Vilnius, sunkus sveikatos sutrikdymas); *„Tris mėnesius turėjau kiekvieną mėnesį atsižymėti“* (Svetlana, Vilnius, sunkus smurtinis nusikaltimas); *„Vis tiek reikia laiku atsižymėti“* (Alisa, Klaipėda, narkotikų platinimas).

Įdomu tai, kad resocializacijos ir pagalbos priemonės (pvz., elgesio pataisos programos), už kurių vykdymą taip pat yra atsakinga probacijos tarnyba, respondentės nesiejo su probacijos pareigūnų veikla. Jos suvokiamos kaip tam tikra papildoma priemonė ir tiesiog vadinamos kursais. Tokį požiūrį galima paaiškinti tuo, kad probacijos tarnybos veikla yra personalizuojama ir siejama vien tik su priežiūrą vykdančio pareigūno asmeniu. Informantės bausmę sieja su priemonėmis, kurias vykdo jas prižiūrintis pareigūnas. Neretai už elgesio keitimo programą atsakingi kiti probacijos tarnybos darbuotojai arba socialiniai probacijos tarnybos partneriai. Pažymėtina ir tai, kad kai kurioms nuteistosioms trūko žinių apie probacijos tarnybos veiklą, bausmės sąlygas: *„Nu, tyrėja, kai pasakė, kad: „Gausi laišką, nuo kada toj probacijoje lankytis“, tai aš nustebau net. Galvojau, prie ko čia man ta probacija? Sako: „Todėl, kad jau teistumą turi <...> aš nežinau, kiek probacija gali padėti, kokias jie turi tas galimybes <...>“* (Roma, Vilnius, sunkus sveikatos sutrikdymas).

Dauguma moterų laukė bausmės pabaigos tarsi norėdamos susigrąžinti savo gyvenimo kontrolę, nors ne visada buvo aišku, kas jų laukia ateityje ir kaip jų gyvenimai pasikeis, kai nebeliks erdvinių apribojimų ir nebereikės važinėti į probacijos tarnybą. Be to, asmeninės kontrolės susigrąžinimas, apie kurį moterys kalbėjo interviu, taip pat buvo tik dalinis, nes sudėtingos gyvenimo aplinkybės, materialinė deprivacija, baimė, kad kiti sužinos apie teistumą, prisidėjo prie gana

riboto savo gyvenimo valdymo. Kai kuriais atvejais galima kalbėti apie savotišką resignaciją prieš jėgas, kurios nepavaldžios nuteistosioms. Pavyzdžiui, viena informantė nuogaštavo dėl savo ateities ir dėl to, kad gali atsitikti tai, kas nėra jos valioje. Ši baimė, kad likimas „nepakištų [jai] kojos“, kabėjo virš jos tarsi Damoklo kardas:

Dar kabo tas Damoklas, jo, jo, jo. Gal kai pasibaigs viskas, gal aš pajausiu save laisviau ir gal tada biškį kaip ir <...> Gal, nu, gal. Matot, vis tiek čia tokia įtampa. Gali <...> Dabar aš įsitikinusi, kad tu gali gyventi, normaliai padaryt, bet gali kokia akimirka atsitikt, tu neišsivaizduoji. Va, dabar galvoju, po mano visų tų atvejų, ar ne? Dabar aš tikiu ir galvoju: „Aš jau ant tiek tapau tokiu fatalistu, nes galvoju, kad nebūtų, kad tą paskutinę akimirką kažkas atsitiktų, kad vėl tas.“ Aš tiesiog to dalyko neišgyvensiu. Tiesiog galvoju, kad nebūtų, kad likimas nepakištų man kojos (Svetlana, Vilnius, sunkus smurtinis nusikaltimas).

Kai kurios moterų nerimavo, kad dėl savo teistumo negalės išvykti iš Lietuvos ir šitaip pakeisti savo gyvenimo. Teistumo stigma gali persekioti ir už Lietuvos ribų. Vadinasi, nusikaltimo šleifas neišvengiamai persekios ir atlikus bausmę nepaisant to, kad moterų gailėjosi dėl savo nusikalstamos veikos ir pripažino savo kaltę:

Nu, bet ir gailiuosi. Gal būčiau nedarius tos degtinės. Ale ir gailiuosi, kad čia atėjo. Dabar reikia važinėti, dabar va tie trys metai – turėsiu būti. Nu, kas čia man gero? Nu, kaip teisme. Būsiu nusikaltėlė didžiausia. Čia nieko gero man asmeniškai. Važinėti ir dar plius aš galvojau, kad atbūsiu iki liepos tą mėnesį. Man sakė, klausiau, kad iki liepos 24 atbūsiu ir jau nebūsiu aš teista, o čia, pasirodo, tris metus. Neduok tu Dieve. Kas čia man gero? O taigi rašo, kad į Vokietiją, jeigu kas važiuoja, tai skaičiau gi skelbimą, kad nebūtų teista. Tai jeigu dabar aš važiuosiu, bus, matyt, „Teista“, ir niekur nebenuvažiuosiu (Stanislava, Panevėžys, naminės gamyba ir platinimas).

Vadinasi, galima teigti, kad informančių kasdienius vargus ir kentėjimą labiausiai kelia jų nusikaltimą lydinti stigma ir sudėtingos socialinės aplinkybės,

kuriomis jos gyvena savo gyvenimus. Be abejo, bausmė ne tik varžo moterų gyvenimą (pareigūnų vizitai į nuteistųjų namus, elektroninio stebėjimo priemonės, pareiga apsilankyti probacijos tarnyboje nustatytu laiku), bet ir žymi jų atskyrimą nuo vyraujančių bendruomenės normų ir praktikų. Dėl šios priežasties gėdijamasi nuteistojo statuso ir jis slepiamas nuo pažįstamų ar net artimųjų.

Kai kurios informantės kritiškai vertino probacijos tarnybos vykdomas kontrolės priemones, ypač mobilumo apribojimą, elektroninį monitoringą (apykojes) bei nuteistųjų lankymą namie, kurios taip pat kėlė didžiulį nepatogumą, o kartais net ir fizinį skausmą. Tačiau beveik niekas iš moterų nesiskundė probacijos pareigūnais; priešingai, apie probacijos pareigūnus atsiliepta teigiamai. Dalis moterų, bent interviu metu, išreiškė norą dalyvauti reabilitacijos ir resocializacijos procese. Žinoma, jų teiginius reikia vertinti santūriai. Nors tyrimo informantų anonimiškumas buvo užtikrintas, buvo galima nuspėti jų nevisišką pasitikėjimą tyrėjais.

2.4.2. Socialinė-emocinė aplinka: santykiai su partneriais ir artimaisiais

Interviu atskleidė, kad moterų patiriami bausmės skausmai yra neatskiriami nuo santykių su artimos aplinkos žmonėmis (partneriais, vaikais, tėvais, draugais, kaimynais) patirčių. Informantės patyrė tiek sudėtingus ir skausmingus santykius, kurie apsunkina bausmės atlikimą ar netgi skatina nusikalstamą elgesį, tiek pozityvius ir palaikančius ryšius, kurie motyvuoja ir skatina spręsti asmenines problemas.

Moksliniai tyrimai atskleidžia, kad moterų romantiniai santykiai su partneriais vyrais gali būti delinkventinį moters elgesį skatinantis veiksnys (Capaldi, Kim & Owen, 2008; Haynie et al., 2005; Griffin & Armstrong, 2003; Simons et al., 2002; MacKenzie & Li, 2002). Tokia tendencija ypač būdinga būtent nusikalstamo ar deviantinio elgesio, susijusio su narkotikų vartojimu, atvejais (Covington & Surrey, 1997; Griffin & Armstrong, 2003). Partnerio įtaka siejama su moters emociniu prisirišimu (Gilfus, 1992; Mullins & Wright, 2003), dėl kurio neretai perimami partnerio primetami elgesio modeliai. Pažymėtina, kad mūsų tyrime dalyvavusios moterys, kurios buvo teistos už nusikalstamas veikas, susijusias su disponavimu narkotinėmis medžiagomis, priklausomybių arba nusikalstamo elgesio pradžia siejo būtent su partnerio įtaka. Žemiau pateiktose citatose galima pastebėti, kad moterys patyrė stiprias emocines prisirišimo patirtis, kurios sąlygojo partnerio elgesio modelių perėmimą:

<...> ir po to, pasirodo, tą patį vakarą sužinojau, kad tas mano mylimasis yra priklausomas nuo heroino. Taip aš pirmą kartą paragavau heroino ir aš <...> Žinote, kadangi ta vaikiška meilė „Vartoji tu? Vartosiu ir aš. Mes kartu viską amžinai, visą gyvenimą ir t. t.“ [šypteli] Tai va, taip aš tapau priklausoma nuo heroino (Natalija, Vilnius, narkotikų platinimas).

Sakau, aš jį labai mylėjau, tą. Mes ilgai draugavom, aš jį ir jis toks irgi sėdėjęs kalėjime, ir nežinau. Tiesiog paveikė. <...> Nu, tai, sakau, man tas draugas, su kuriuo buvau, tai išvis net ir neleido. Vėliau įtraukė į tą veiklą, nu, šitą nusikalstamą, ir vėčė (Karolina, Vilnius, vagystė).

Interviu analizė leidžia daryti prielaidą, jog tokį prisirišimą partneriui ir atitinkamai įsitraukimą į narkotinių medžiagų vartojimą galėjo paskatinti artimųjų palaikymo ir paramos šeimoje stoka. Pavyzdžiui, informantė Natalija pasakojo, kad vartojo narkotikus kerštaudama artimiesiems už jų neteisingą elgesį su ja:

Ir jūs nepatikėsite, aš ateinu kiekvieną dieną nusikalusi iš darbo, o man sako: „Tu esi apsivartojusi.“ Ir man tiesiog tas psichologinis visas: „Tu esi apsivartojusi, apsivartojusi“, ir aš vieną dieną, kaip sakant, gal čia mano pasąmonė, gal čia mano tiesiog <...> Kai pati save pateisinau, žinote? Tikėtina, tiesiog netikra priežastimi, kad tipo: „Va, dabar jūs tikrai pamatysite, kaip aš vartoji.“ Ir aš pradėjau vartoti, bet iš tikrųjų čia viskas man buvo per sunku, jūs įsivaizduojat? (Natalija, Vilnius, narkotikų platinimas).

Ši moteris netgi stebėjosi, kaip lengvai jos tėvai ją išleido išvykti su jiems nepažįstamu gerokai vyresniu vyru: „<...> susipažinau su kauniečiu <...>. Jis buvo 10 metų už mane vyresnis ir mes tiesiog nusprendėm, kad aš išvažiuoju pas jį gyventi, ir mane tėvai kaip niekur nieko išleido. Nežinau netgi, dėl ko taip laisvai...“ Ši informantė norėjo, kad tėvai ją būtų sulaukę nuo šio žingsnio, bet jie visai neprieštaravo. Natalija taip pat paminėjo, kad vaikystėje jai trūko artimųjų dėmesio ir meilės: „Vaikystė, jo, vaikystės traumos, kadangi pas mane buvo mokykloj patyčios iš manęs, tuo labiau 12 metų pas mane gimė brolis, tai tėvų dėmesys visas jam. Pas mane paauglystės laikotarpis <...> Aš pasijutau atstumta ir aš netgi rašiau rehabilitacijoje savo darbą „Gyvenimo analizę“, kur aš analizavau, iš kur ta mano liga atsirado <...>“ (Natalija, Vilnius, narkotikų platinimas).

Remiantis Johno Grahamo ir Benjaminio Bowlingo (1995) tyrimu, panašiais atvejais santykių su partneriu atsisakymas gali būti svarbus moters pasipriešinimo nusikalstamam elgesiui veiksnys. Pažymėtina, kad respondentės, kurių nusikalstamą elgesį galimai paskatino santykiai su partneriu, šiuos santykius po skaudžios sulaikymo ir bausmės patirties nutraukė ir, padedamos artimųjų ar naujo partnerio, siekė spręsti savo priklausomybės ir kitas problemas.

Kitos respondentės (ypač tos, kurios buvo teistos už smurtines nusikalstamas veikas) pasakojo apie vidines įtampas, išgyvenimus, kuriuos kėlė santykiai su partneriu ar smurtinio (paprastai psichinio) arba manipuliacinio pobūdžio partnerių elgesys. Nors tokių santykių situacijose negalėtume drąsiai teigti, kad partneris padarė tiesioginę įtaką nusikalstamam moters elgesiui, vis dėlto neigiamų santykių su partneriu patirčių sukelta įtampa tam tikrais atvejais galėtų būti vertinama kaip vienas iš veiksnių, sudarančių prielaidas nusikalstamoms veikoms. Pavyzdžiui, Irina pasakojo, kad jai iš jos partnerio trūko emocinio palaikymo, pagalbos buityje, rūpinantis vaikais ir pan., dėl to ji jautėsi vieniša, pradėjo vartoti alkoholį, galų gale dėl įtemptų santykių šeimoje, partnerio palaikymo stokos, jo manipuliuojančio elgesio ir jos pačios alkoholio vartojimo ji pateko į konfliktinę situaciją, kurioje padarė smurtinę nusikalstamą veiką:

Buvom išsiskyrę, bet jis darė tokį dalyką, kad jis ją pasiliko. Jis turėjo labai didelį ginklą, kad <...> ir jis ją atimdavo, savaitei išsiveždavo, paskui atgal parveždavo: „Imk tu ją, aš su ja nesusitvarkau.“ Pas mane namie buvo viskas tvarkoj. <...> Nu, ir aš visą laiką taip nusileisdavau. Ir vėl tas pats. Paskui jau, matyt, galutinai ir tiesiog užkliudė va vėl. Tam pačiam rate, namai-darbas, maistas ir vėl, ir vėl, ir pinigų stoka. Ir vėl tas alkoholis, vėl užmiršimas. <...> Vyras žvejoj, vaikų neapkrausi, nu, atrodo, kam rūpi? Grįžti į darbą ir vėl. Ta pati rutina, išgeri ir kaip ir atsipalaiduoja kartu. Ir paskui pradėjo tiesiog dažnėti. Dažnėti tas išgėrimas ir, nors aš kaip sakau, aš kaltinu alkoholį. <...> Nu, visas tas konfliktas ir išėjo kaip yra. Tas smurtas, nu, kaip? Gavosi taip, tiesiogine prasme. Nu, trūko. Galbūt tas pyktis buvo ne jai skirtas daugiau, gal vyrui tą vakarą, kad jis išvažiavo eilinį kartą, kad jam nerūpėjo ji. Ten buvo ta situacija. Nei malkų yra, nei dar kažko, tiesiog. Nu, ir, matyt, tas visas ir įvyko <...> Nu, visas tas konfliktas ir išėjo kaip yra <...> (Irina, Klaipėda, smurtas artimoje aplinkoje).

Remiantis interviu analize, galima daryti prielaidą, kad destruktivus partnerio elgesys, emocinio ryšio ir palaikymo stoka apsunkina ir baudmės atlikimą. Pavyzdžiui, toks partnerio elgesys moteriai kelia įtampą bei apsunkina baudmės įpareigojimų laikymąsi. Pavyzdžiui, Irina, priklausoma nuo alkoholio, įvardijo situaciją, kurioje jos partneris tiesiog provokavo vartoti alkoholį: *„Jis sugebėjo tą patį vakarą [šyptelėjo], kai grįžus aš, ir šampaną gerti prie manęs, nors žinojo, kad aš turiu didelę problemą ir aš pradedu eiti į anonimus. Kažkaip gal ta provokacija dar buvo“* (Irina, Klaipėda, smurtas artimoje aplinkoje). Vilmos atveju galima išvelgti manipuliacinį partnerio elgesį, kai jis naudojosi moters buvimu probacijos tarnybos priežiūroje ir grasino pranešti apie ją policijai: *„Kadangi aš turiu probaciją, tai jis mane gąsdino. „Va, jeigu tu ten kažką padarysi, aš tave pakišiu policijai.“ <...> Bijojau policiją, bijojau, kad jis manęs nepakištų, bijojau“* (Vilma, Klaipėda, smurtas artimoje aplinkoje).

Pabrėžtina, kad lygiai taip, kaip negatyvūs santykiai veikia destruktiviai ir gali skatinti nusikalstamą elgesį arba apsunkinti baudmės atlikimą, taip pat ir pozityvus, palaikantis partnerio elgesys gali padėti asmeniui pasipriešinti nusikalstamam elgesiui ir paskatinti jo teigiamą pokytį. Moksliniai tyrimai atskleidžia, kad stiprūs pozityvūs pastovios partnerystės ryšiai gali būti svarbus atsparumo nusikalstamam elgesiui veiksnys (Wyse et al., 2014; Giordano et al., 2002; Cohen & Felson, 1979; Warr, 1998). Interviu metu respondentės taip pat minėjo, kad partnerio palaikymas joms padeda išgyventi patiriamus sunkumus. Pažymėtina, kad kai kurių respondenčių patirtyje – tai nauji santykiai, sukurti po nusikaltimo padarymo ir atsisakius destruktivių santykių su ankstesniais partneriais.

Tyrimai taip pat rodo, kad pozityvūs santykiai su artimaisiais gali turėti įtakos asmens nenorui nusikalsti. Pavyzdžiui, Natasha Ganem ir Robertas Agnewas (2007), naudodamiesi JAV nacionalinės apklausos duomenimis, atskleidė, kad tėvai (vyrai ar moterys, suaugusieji ar paaugliai), palaikantys kokybiškus santykius su savo vaikais, buvo daug rečiau įsitraukę į nusikalstamą veiklą nei asmenys, kurie neturėjo vaikų. Giordano ir kiti (2002) atskleidė, kad moterys dažnai nurodė rūpestį vaikais kaip pagrindinę nenoro elgtis nusikalstamai priežastį.

Pabrėžtina, kad tyrime dalyvavusios moterys ypač daug pasakojo apie savo vaikus. Susirūpinimas vaikais informantėms kėlė nerimą dėl įkalinimo, pavyzdžiui, buvo bijoma suklysti ir patekti į įkalinimo įstaigą bei vėl būti atskirtoms nuo savo vaikų. Kita vertus, galima teigti, kad rūpestis vaikais moterims taip pat buvo svarbus motyvuojantis veiksnys laikytis baudmės sąlygų ir/arba keisti savo

elgesį: „Taip, vien dėl vaikų. Jeigu aš nepamatysiu savo vaikų, aš nežinau. Prarasiu savo ir gyvenimą, ir jaunystę, ir per tuos trejus metus tu turi viską vis tiek mokytis, dirbti, vaikus išlaikyti, vyrą išlaikyti arba vyras turi, aišku, irgi šeimą išlaikyti“ (Alisa, Klaipėda, narkotikų platinimas). Pasak Viktorijos (Klaipėda, narkotikų platinimas), „va, tada aš baisiausiai apie vaiką galvojau, galvojau, nu, kaip jam? Laiško aš tikrai nerašysiu, skambint neskambinsiu, kaip man pranešti? Nes vis tiek aš galvojau, o jeigu pasakyčiau savo vyrui, tai o jeigu jis kitaip reaguos? Jis sakys: „Nu, tai mama kalėjime.“ Kokią motinystę dar sugalvos atimti, nu, visai galvojau. Ko tik neprabėgo per tą galvą.“

Svarbu pabrėžti, kad paklaustos, kas labiausiai padeda išgyventi sunkumus, moterys daugiausia kalbėjo apie artimųjų pagalbą ir palaikymą. Pavyzdžiui, Natalija pasakojo apie savo krikštatėvį, kurio aktyvi pagalba ir emocinis palaikymas paskatino ją gydytis nuo priklausomybių:

Ir čia mane vyras toks su tokiu juodu paltu, čia su šalikėliu, sako: „Natalija, praeinam su manim.“ O aš tuo momentu abstinencijos būsenoj buvau su prekėm. Galvojau: „Viskas, kriminalistai.“ Mes atsisėdom, į mašiną įsodino, sako: „Dėl ko tu taip bijai manęs?“ Sakau: „Nu, tai ką? Važiuojam į poskyrį?“ Sako: „Hem, Natalija, это же я, двадуа Леова.“ Čia kad mano krikštatėvis ir man iš tikrųjų tada tokia gėda perėjo, kad jis mane mato tokią, tai aš jam papasakojau viską. Papasakojau, kad nuo manęs po pirmo mano sroko, nuo 18 metų, kadangi pas mane pavyzdinga šeima, nususuko nuo manęs tėvai visiškai, bendravimo jokio neturiu dabar su jais. Sakau: „Bet aš, supranti, negaliu be kaifo, bet ir nenoriu su kaifu būti.“ Jis sako: „Gerai, kodėl tu nesigydai?“ Sakau: „Aš paso netgi neturiu.“ Ir jis man tada padėjo pasidaryti asmens tapatybės kortelę. Tada aš pati atsiguliau į detoksikaciją. Detoksikacijos metu aš su savo abstinencija ten išgąsdinau visus ten esančius narkomanus, kadangi ten niekas nematė tokios abstinencijos. <...> ir mano krikštatėvis, jis tiesiog kaip angelas sargas. Jis nusileido, kažkaip tai mane surado, man padėjo ir jis vėl dingo iš mano gyvenimo. Tai va (Natalija, Vilnius, narkotikų platinimas).

Panašią patirtį išgyveno ir Viktorija, kuriai atsisakyti narkotikų vartojimo padėjo tėvai: „Nu, jo, tiktai tėvai labai padėjo. Labai tėvai padėjo. Nusamdė advokatą, <...> Jie labai išvis niekur manęs nebeišleido. Aš visur su tėčiu, su mama, su

tėčiu, su mama. <...> Tik tėvai. Aš galvoju dabar, jei grįžti atgal, jei taip įklimpčiau, iškart reikia eiti, iškart prisipažinti ir tėvai tikrai [padės]...“ (Viktorija, Klaipeđa, narkotikų platinimas). Giedrei nugalėti sunkumus padeda motinos dėmesys: „Motina kiekvieną dieną skambina ir viską, žiūri, kad viskas būtų gerai, kad vaistus gerčiau, viską, pasižiūri, paskambina. Dažnai negali atvažiuoti. Vis dėlto iš kito rajono, iš kito miesto, bet vis tiek paskambina, pasiteirauja, viską“ (Giedrė, Panevėžys, išėjusi iš įkalinimo įstaigos lygtinai, kalėjo už nužudymą). Karolinai sunkiu gyvenimo laikotarpiu padėjo draugė, kuri priėmė ją gyventi ir palaikė emociškai: „Turėjau labai gerą iš vaikystės draugę. Ji ten tokia ir aš neturėjau kur eiti, pasiprašiau pas ją ir tada ji man paskolino pinigų ant medicininės kortelės darbo ir pradėjau ieškotis darbo. Pradėjau ieškotis darbo, įsidarbinau, gyvenom kartu su ja bendrabutyje <...>“ (Karolina, Vilnius, vagystė).

Pažymėtina, kad daugumoje interviu moterys kaip svarbiausią pabrėžė būtent artimos aplinkos žmonių, o ne institucijų vaidmenį sprendžiant savo asmenines problemas. Tai leidžia daryti prielaidą, jog artimųjų pagalba ir dėmesys labiausiai motyvuoja dorotis su problemomis, susijusiomis su nusikalstamu elgesiu ir bausmės vykdymu.

2.5. Apibendrinimas

Probacijos tarnybos priežiūra vykdamas bausmes, nesusijusias su laisvės atėmimu, turėtų užtikrinti efektyvią nuteistųjų resocializaciją bei integraciją į visuomenę ir mažinti jų nusikalstamų veikų recidyvą. Tačiau kartu bausmės atlikimo metu patiriami apribojimai suteikia skausmą. Šiame skyriuje buvo siekta aprašyti šį skausmą, kylantį tiek iš nuteistų moterų buvimo probacijos tarnybos priežiūroje, tiek iš platesnių socialinių stigmatizavimo ir marginalizavimo bei socialinės aplinkos struktūrų. Nusikaltusios moterys socialiai kenčia, kai jos nepripažįstamos arba neatpažįstamos kaip tinkamos visuomenės narės. Todėl jos sieja savo nuteistųjų statusą su kalte, gėda ir stigma. Jų teigimu, visuomenė jas laiko sužalotais asmenimis, pažeidusiais socialines normas.

Interviu analizė rodo, kad pati Probacijos tarnyba kaip institucija ir jos darbuotojai turi ribotą poveikį moterų „bausmės skausmams“. Nepatogumą ir skausmą kelia tik tam tikri probacijos reikalavimai, tokie, kaip judėjimo suvaržymas,

elektroninis monitoringas ir pareigūnų lankymasis nuteistųjų namuose vėlai vakare ar naktį. Šias priemones galima laikyti „švelnia“ reguliuojančia galia, kuri yra dalis jų reabilitacijos ir resocializacijos režimo. Daug didesnę skausmą kelia kaltės ir gėdos už įvykdytas kriminalines veikas jausmai. Vadinasi, moterys labiau kenčia dėl stigmatizavimo, galimybių integruotis į bendruomenę stygiaus, baimės, kad kas nors sužinos apie teistumą ir vykdomą bausmę. Dėl to tiek teistumo, tiek buvimo probacijos tarnybos priežiūroje faktą stengiamasi slėpti.

Moterų bausmės skausmus stiprina ir komplikuoti santykiai su artimos aplinkos žmonėmis, ypač gyvenimo partneriais, ir/ar rūpestis artimaisiais, ypač vaikais. Šie skausmai sietini su specifiniais moterų socialiniais vaidmenimis, ypač būdingais patriarchalinių šeimos santykių modeliuose, kuriuose moterims tenka kur kas daugiau buities rūpesčių, joms primetamas vaikų ir/ar kitų šeimos narių globėjų vaidmuo (Maslauskaitė, 2004). Šiuos informančių, atliekančių bausmes, rūpesčius intensyvina ir materialinė deprivacija bei socialinė atskirtis. Kita vertus, susirūpinimas artimaisiais gali būti vertinamas ir kaip motyvacinis veiksnys, sulaikantis nuo nusikalstamo elgesio ar bausmės sąlygų pažeidimo ir padedantis ieškoti būdų spręsti asmenines problemas.

Mūsų tyrimas atskleidė, kad, nepaisant patiriamų kančių, stengiamasi kabinintis į gyvenimą ir svajoti apie „kitokią“ ateitį, kuri įsivaizduojama atlikus bausmę. Vienos moterys planuoja išvykti iš Lietuvos, kitos – atsisakyti neigiamų priklausomybių (alkoholis, narkotikai *etc.*), griaušančių jų gyvenimus, dar kitos – perimti savo gyvenimo kontrolę į savo rankas (nes jos jaučia, kad bausmės suvaržymai tai trukdo padaryti). Bet norint išsilaikyti „normalaus“ gyvenimo paviršiuje reikia nemažų pastangų.

Nors už resocializaciją ir reabilitaciją labiausiai atsakingos pačios nuteistosios, kai kurios iš jų priešinasi vadinamajam suatsakomybinimui, t. y. visos atsakomybės primetimui nuteistosioms. Teigiama, kad Lietuvos valstybė, laikoma vargų ir kančių šaltiniu, taip pat atsakinga už nusikalstamumą („valstybė nesirūpina“). Dėl to ne viena informantė planavo emigruoti iš Lietuvos, susirasti gerai apmokamą darbą užsienyje ir kartu išvengti stigmatizavimo pojūčio aplinkoje, kuri jų nepažįsta.

Toliau tiriant tiek moterų, tiek vyrų laisvėje atliekamų bausmių patirtis būtų svarbu reflektuoti tai, kokias alternatyvias išgyvenimo strategijas pasirenka šie asmenys siekdami įveikti bausmės skausmus. Kaip socialinės normos, praktikos

ir vaidmenys, kuriuos jie pažeidė, prisideda prie jų kentėjimo? Ar jie renkasi prisitaikyti prie nestabilių tradicinių visuomenės normų bei lūkesčių ar vis dėlto dėl savo vargo ir bėdų keičia vyraujančias normas savomis? Mėginant atsakyti į šiuos klausimus būtina visapusiškiau įvertinti socialinio normatyvumo poveikį nuolatinę stigmatizaciją ir nuvertinimą patiriantiems asmenims bei priešintis vyraujančiai diskursyvinei tradicijai, išimtinai primetančiai nusikaltimus įvykdžiuosiems žmonėms asmeninės kaltės, gėdos ir dar didesnio pažeidžiamumo našta.

Tyrimas taip pat išryškino specifinius moterų, esančių probacijos tarnybos priežiūroje, socialinių ryšių su artimaisiais poreikius. Probacijos tarnybos priežiūros metu taikomi draudimai ne tik apriboja moterų socialinius ryšius, tačiau taip pat gali varžyti ir jų vaikų bei kitų priklausomų asmenų teises ir interesus. Atsižvelgiant į tai, tikslinga taikant bausmes ir bausmių vykdymo priemones moterims, prižiūrinčioms vaikus arba kitus priklausomus asmenis, įvertinti tiek moterų poreikius, susijusius su šių asmenų priežiūra, tiek ir tai, ar taikomi apribojimai nepažeis kitų asmenų teisių ir interesų.

Tiek mūsų atlikti interviu, tiek ankstesni tyrimai atskleidžia, kad neigiama socialinė aplinka gali skatinti moterų nusikalstamą elgesį, kliudyti laikytis bausmės sąlygų bei spręsti su nusikalstamu elgesiu susijusias problemas. Bausmių taikymo ir vykdymo praktikoje būtų tikslinga ieškoti priemonių, kurios keistų nuteistų moterų socialinę aplinką. Pavyzdžiui, Jungtinėje Karalystėje iš įkalinimo įstaigų grįžusioms moterims yra taikoma socialinio būsto programa – siekiant sustabdyti moters grįžimą į destruktivią, nusikalstamą elgesį skatinančią aplinką, moterims suteikiamas socialinis būstas ir kita reikalinga pagalba (Dominey & Gelsthorpe, 2020).

Atsižvelgiant į moterų socialinius, kultūrinius ir estetinius poreikius tikslinga parinkti ir taikyti „moterims draugiškas“ priemones. Siūlytina atitikties lyties poreikiams kriterijų įtraukti tiek diegiant, tiek įgyvendinant šias priemones. Netinkamas jų parinkimas ir taikymas (pvz., parenkant elektroninio stebėjimo įrangą, diegiant elgesio keitimo programas, taikant viešuosius ir nemokamus darbus ir pan.) gali neigiamai paveikti su moters lyties specifika susijusius interesus.

3

Kasdienės moterų patirtys kalėjimo aplinkoje

3.1. Įvadas

Šiame ir tolesniuose skyriuose gilinamasi, kaip moterys patiria laisvės atėmimo bausmę, kaip susigyvena su bausme ir kaip kuria kasdienybę kalėjimo aplinkoje išnaudodamos skirtingas strategijas, tarp jų individualizmą arba pasipriešinimą kalėjimo erdvei. Kaip kolektyviniai interesai derinami su asmeniniais? Kokiais būdais siekiama išlikti savarankišku individu, kad ir ne visada sėkmingai, kalėjimo sąlygomis? Skyriuje paliečiami karcerinio kolektyvizmo, karcerinės erdvės struktūros bei neformalių socialinių hierarchijų Panevėžio įkalinimo įstaigoje klausimai.

Daugumoje tyrimų apie sovietinius ir posovietinius kalėjimus kalbama apie sovietinės kalėjimų tradicijos įtaką dabartinei baudžiamajai geografijai ir karceriniam kolektyvizmui, kuris labiausiai būdingas Rytų Europai (Moran, Pallot & Piacentini, 2011; Piacentini & Pallot, 2014; Piacentini & Slade, 2015). Vakarų šalims būdingesnis kameros tipo įkalinimas, o karcerinis kolektyvizmas yra buvusio socialistinio bloko šalių palikimas (Johnston, 2000; Piacentini & Slade, 2015). Tačiau nepaisant erdvinių skirtumų abiem atvejais kalėjimo erdvė veikia kaip karcerinės galios įsikūnijimo vieta (Balfour, 2018, p. 150).

Hierarchiniu valdysenos modeliu grįstas karcerinis kolektyvizmas pasižymi trimis pagrindiniais bruožais: įkalinųjų tarpusavio stebėseną įgalina bausmės valdymą, bendruomenės tipo bendrabutinis gyvenimas ir įkalinieji, turintys išsklaidytą autoritetą ir galią (Jalili Idrissi, 2020, p. 93–94). Tai reiškia, kad kaliniai pasidaro savotiškai save valdančiais kolektyvais. Viena vertus, tai apriboja tiesioginius kontaktus su kalėjimų darbuotojais; kita vertus, „aktyvūs“ kaliniai vadovauja „pasyviesiems“ (Vavokhine, 2004). Karcerinis kolektyvizmas ne tik įkūnija hierarchines struktūras, bet iš dalies ir paslepia valdančios galios trūkumus palaikydamas baudžiamąsias institucijas (Drake, 2018).

Galima teigti, kad kalėjimo darbuotojai ir įkalinieji valdo bendrai iš dalies nutrinami ribas tarp darbuotojų ir įkalinųjų. Jų bendros pastangos palaiko ka-

lėjimo teisėtumą. Karcerinis kolektyvizmas padeda kalėjimo darbuotojams įgyvendinti tvarką ir švarą, nes individualūs įkalintųjų interesai pajungiami kolektyviniams (Jalili Idrissi, 2020, p. 171). Be to, tokiaime režime kaliniai vienas kitą prižiūri, kritikuoja, niekina, apkalba. Tarpusavio stebėjimas, arba polioptikonas, kai visi stebi vieni kitus, yra vienas iš trijų pagrindinių karcerinio kolektyvizmo bruožų, formuojančių socialinę atomizaciją ir susiskaldymą (Piacentini & Slade, 2015, p. 190). Kita vertus, jeigu laikysime karcerinį kolektyvizmą specifiniu baudimo būdu, kuris remiasi bendra įkalinimo skausmų patirtimi, galima teigti, kad jis kuria savotišką solidarumo jausmą, kurį skatina buvimas kartu. Todėl tiek atomizacijos, tiek solidarumo jausmai yra realios galimybės, priklausančios nuo konkrečios įkalinimo įstaigos.

Pasak jau atliktų tyrimų, karcerinis kolektyvizmas skatina kolektyvinę baudžiamąją (bausmės) savivaldą ir kartu suteikia erdvės individualiam veikimui. Tačiau jis gali turėti neigiamų pasekmių dėl per didelės prievartos, emocinio smurto ir užgauliojimo. Net ir tais atvejais, kai fizinio smurto protrūkiai pasitaiko nedažnai, emocinė įtampa išlieka didelė, nes įkalintuosius varžo ne tik erdvė, bet ir kasdienis gyvenimas kartu (Jalili Idrissi, 2020, p. 272). Vadinasi, daugybė įtampų pirmiausia kyla dėl fizinės erdvės ribotumo ir nuolatinio fizinio buvimo kartu, kurio neįmanoma ignoruoti.

Analizuojant karcerinį kolektyvizmą ir prisitaikymo prie jo strategijas, skyriuje trumpai aptariami Panevėžio kalėjimo erdvės bruožai, karcerinio kolektyvizmo ir individualizmo santykis, analizuojamos nužmoginimo patirtys bei įkalinimo kančios ir apibūdinamos neformalios hierarchinės struktūros arba kastų sistema. Visi šie aspektai padeda mums suvokti, kaip gyvenimas kalėjime yra tvarkomas ir išgyvenamas moterų, besidalijančių karcerine erdve.

Kaip jau minėta studijos įvade pateiktame metodologijos aprašyme, skyriuje naudojamosi 20 pusiau struktūruotų interviu su Panevėžio pataisos namuose įkalintomis moterimis. Apdorojant interviu duomenis MAXQDA programine įranga, šiame skyriuje naudotasi šiomis kodavimo kategorijomis: įkalinimo stigma, įkalinimo įstaigų poveikis, gyvenimas įkalinimo įstaigoje, gyvenimas po nuosprendžio. Kiekviena iš šių kategorijų dar buvo suskirstyta į kelias ar keliolika subkategorijų.

3.2. Įkalinimo įstaiga, karcerinė erdvė ir jos prisijaukinimo būdai

3.2.1. Įkalinimų moterų diferencijavimas ir kasdienybė

Gyvenamosios patalpos Panevėžio pataisos namuose yra padalintos į du korpusus, kurie atskiria daug kartų teistas moteris nuo pirmą kartą teistų. Abiejuose korpusuose vyrauja savivalda. Kalėjimo administracija išrenka korpuso vyresniąją, „<...> vyresnioji sudaro tą grafiką, atneša ir per savaitę ten 3–4 kartus viena budi, kitą savaitę kita budi ir šitaip pagal eilę mes ir tvarkomės“ (Euzebija, vagystė)⁷. Vadinasi, tai, kas vyksta korpusuose, iš dalies priklauso nuo vyresniosios ir pačių įkalinėtų susitarimo. Korpusus skiriančiam formaliam skirstymui pagal teistumų skaičių kalnės moteris suteikia savitas reikšmes. Daugiau kartų teistos moterys laikomos daugiau patyrusiomis, žinančiomis, išmintingesnėmis (turint omenyje gyvenimą įkalinimo įstaigoje), kartu griežtesnėmis ir drąsesnėmis: „Ten antras korpusas griežtesnis toks, galiu pasakyti. Šitaip išsireikščiau. Jie ir kovoja daugiau už viską, kurie šaunuoliai, aš palaikau. Ne taip, kaip mes, pavyzdžiui, <...> taip manyčiau, gal jos drąsesnės“ (Juta, vagystė). Taip pat pastebima, kad antrame korpuse, ten, kur gyvena daugiau kartų teistos moterys, egzistuoja ir didesnė savivalda, ir neformalios taisyklės. Iš informantės Mildos (dokumentų klastojimas) pasakojimo matyti, kad antrame korpuse vienos nuteistosios turi daugiau galių kitų atžvilgiu: „Mūsų gal korpuse, šitam pirmam korpuse, ne taip yra, o antram yra ir didesnės galimybės apskritai. Už tave gali eiti dirbti žmogus, tu jam moki, būti nereikia, ta prasme, viską čia gali.“ Pirmą kartą teistos informantės akcentavo, kad gyvenimas antrame korpuse skiriasi daugiausia dėl to, kad daugiau kartų teistos moterys yra labiau pripratusios prie kalėjimo gyvenimo ir siekia jį paversti kuo patogesniu bei kurti joms priimtinausius socialinius santykius.

Vis dėlto tyrime dalyvavusioms moterims tyrimo metu kur kas aktualesnis buvo skirstymas į paprastąją, lengvąją ir drausminę grupes pagal Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso (toliau – LR BVK) 73, 74 ir 75 straipsnius. Skirtumai tarp minėtų grupių ypač išryškėjo 2020 m. birželį įsigaliojus LR BVK pakeiti-

⁷ Informančių kalba šiame ir kituose skyriuose netaisyta.

mams⁸, kadangi atliekamas tyrimas sutapo su naujai įsigaliojusia tvarka, interviu metu moterys labai dažnai šiuos pokyčius aptarinėjo, neretai ir jais piktinosi.

Kaip ir numatyta LR BVK, tyrimo dalyvių požiūriu paprastoji grupė yra kur kas mažiau privileijuota nei lengvoji. Moterų teigimu, pastarojoje galima žiūrėti televizorių, moterys turi virdulius ir geria kavą (Juta, vagystė), o paprastojoje po pakeitimų tvarka tapo kur kas griežtesnė: „Kai paprastoj grupėj nėra televizorių. Atėmė dabar, sakė, virdulius atims, nu, čia minusas didelis yra. Žmonės pripratę prie šito, kaip taip pragyventi? O lengvoj grupėj visas šitas yra. Virtuvėlės yra, gali ruošti maistą, nu, šitos sąlygos gerai“ (Livija, narkotikų platinimas). Apie tai, kad atimti virduliai, uždarytos virtuvės ir nėra galimybės nei ruošti maistą, nei išsivirti kavos ar arbatos, kalbėjo ne viena informantė, lygiai taip pat informantės piktinosi apribotomis galimybėmis telefonu bendrauti su artimaisiais. Be to, lengvojoje grupėje, moterų teigimu, neribojamas ir maudymasis, o tai daugeliui atrodo ypač aktualu: „Čia dabar, kai į lengvą grupę perkėlė, tai labai didelis pliusas dėl dušo, nes kiekvieną dieną galim... Ir jos [iš „paprastos“ grupės] gauna tik porą kartų per savaitę nusiprausti, kurios paprastoj grupėj. Kurios lengvoj grupėj, tai gauna <...> Mes galim kiekvieną dieną“ (Fabija, narkotikų platinimas).

Kita svarbi privilegija, kurią pabrėžė nuteistosios – tai galimybė išeiti už kalėjimo ribų kelioms paroms – pasimatyti su šeima, vaikais: „Tai buvo išvis gerai – ir namo leisdavo trims paroms čia žmonėms... Taip, iš lengvos grupės. Eini namo trims paroms. Tu jau gali į trumpalaikį pasimatymą su vaikais eiti į lauką, į laisvę, o ne uždaryta būti. Čia labai privilegija didelė yra. Tik dabar kol kas sustabdyta [dėl karantino – aut. past.]“ (Livija, narkotikų platinimas). Priklausančios lengvajai grupei taip pat gali dažniau išeiti į kalėjimo kiemą, kuris suteikia šiek tiek individualios laisvės. Kai kurios išleidžiamos pasivaikščioti į miestą kelioms valandoms:

Į kiemą dažniau išeinam, galim, nu, dabar nebėra, nes pasibaigęs tas projektas, bet galėjom išeiti ir į miestą pasivaikščioti trims valandoms, ir su artimaisiais į kavinę nueiti. Nu, daug, daug, iš tikrųjų. Daug visokių pliusų yra. Bet čia turi užsitarnauti, turi geras elgesys būti, turi parodyti, kad tikrai žmogus pasikeitė, kad viskas jam įdomu, dirba, mokosi, lanko kursus (Olga, plėšimai).

⁸ Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso pakeitimo įstatymas Nr. XIII-3023, priimtas 2020 m. birželio 4 d. // TAR, 2020-06-19, Nr. 13459.

Visgi moteris labiausiai piktino tai, kad naujai atvykusios nuteistosios neturi galimybės būti paskirtos į lengvąją grupę, pirmiausia jos turi atlikti bausmę paprastojoje grupėje ir tik po šešių mėnesių (pagal LR BVK 68 str.), įvertinus moterų elgesį, gali būti perkeliamos į lengvąją grupę. Tokia tvarka moterų požiūriu yra itin neteisinga, kai tik atvykusios moterys iš pat pradžių turi atlikti bausmę, pasak nuteistųjų, prastomis sąlygomis:

Tik į paprastą, iškart atvažiavus. Bet buvo sakoma, kad, nu, aš nežinau, kai atvažiavau iš rehabilitacijos, tai tikėjaisi, kad vis tiek, ten pabuvus, kažkiek tai atsižvelgs ir aš kai atvažiavau, aš prašiau į psichologinį, nes čia yra psichologinis, nes bent, aš jau apie kitas nekalbu, bet būtent man, kai aš priklausoma nuo to esu, man tai ta grupė labai reikalinga, kad galėčiau intensyviai lankyti visus tuos užsiėmimus. Nu, ir kalbėjau, tai žadėjo perkelti, bet, va, jau pusė metų ir dar tebesėdžiu toj pačioj (Severija, sveikatos sutrikdymas).

Nors nuteistųjų perkėlimo iš vieno grupės į kitą sąlygos apibrėžtos LR BVK 68 str., pasak informančių, vienas iš svarbiausių būdų patekti į šią grupę yra darbas fabrike. Dėl to verta dirbti, nors pats darbas labai menkai apmokamas ir lyginamas su „legalia vergija“:

Nueinam, padirbam čia mes – čia ne darbas, čia legali vergija, kaip mūsų teisėjas išsireiškė, nes mes dirbam nuo 8 iki 17 val., turim, tarkim, anksčiau, kai buvo tas karantinas, kaip ką, tai mes išeinam 11:45 val. pietų, mes turim spėti ir į parduotuvę apsipirkt, ir pavalgyt, ir namo grįžt. Ta prasme, viską mes turim spėti per valandą laiko. Neduok Dieve, pavėluosi – gausi labai daug moralų. Buvo darbo, jo. Dirbome ten (Rainolda, narkotikų platinimas).

Tyrime dalyvavusios moterys akcentuoja, kad darbas būtinas siekiant įrodyti, jog kalinčiosios elgiasi tinkamai ir nusipelno tam tikrų lengvatų ar geresnių sąlygų: „*Tai visi labai nori į tas lengvas grupes, nes ten visko daugiau. Tai jau darbas, jeigu tau pasiūlys, tu jį turi priimti. Tu jo negali atsisakyti*“ (Donalda, narkotikų platinimas). Darbo pasirinkimo galimybės, kaip įvardija pačios moterys, yra

labai ribotos (gintarų apdirbimas fabrike, siuvimas arba tvarkymo bei ūkio darbai įstaigos teritorijoje), o pats darbas menkai apmokamas.

Lygiai tokios pat ribotos yra ir mokymosi bei laisvalaikio galimybės. 2016 m. atlikto tyrimo duomenimis, moterų pataisos namai yra viena iš tų įstaigų, kuriose laisvalaikio galimybės įvertintos prasčiausiai. Ypač moterys atkreipė dėmesį į tai, jog vienintelėje moterims skirtoje įstaigoje nėra sporto salės, o galimybės sportuoti yra stipriai apribotos, o štai vyrų pataisos namuose sportas ir ypač kūno treniravimo priemonės bei galimybės yra neatsiejama kalinių vyrų laisvalaikio dalis (Sakalauskas et al., 2020). Siūlomas profesinis mokymas įstaigoje taip pat apsiriboja vien į tradicinius moters vaidmenis orientuotomis profesijomis, kurios moterims yra daugiau tam tikra laisvalaikio praleidimo forma, bet ne kryptingas profesinis pasirinkimas. Viena informantė prisipažįsta pabaigusi visus įmanomus kursus: „*Visą šį laiką mokiausi. Kursus, profesijas įgijau, kulinarijos ten, siuvėjų, kirpėjos, floristikos, va, dabar irgi baiginėju, pagrindinį išsilavinimą*“ (Euzebija, vagystė).

Kaip matyti iš įkalintųjų pasisakymų, „paprastoje“ grupėje moterims trūksta veiklos ir užsiėmimų. Kadangi po LR BVK pakeitimų nebeliko televizorių ir galimybės klausytis muzikos, kaip teigia viena informantė, moterys nebeturi kuo užsiimti:

Dabar, kai tuos televizorius atėmė, viską atėmė, tai čia nežinau. Čia toks beprotnamis. Grynai beprotnamis. Anksčiau būdavo kiekviena užsiėmus – kas muziką klauso, ten kažkas kažką karmo, kažkas kažką daro, o dabar grynai sėdi vienoj patalpoj ir nieko neveikia. Iš to neturėjimo ką veikti pradeda kilt konfliktai (Rainolda, narkotikų platinimas).

Be muzikos, be nieko. Tai grynai prie to jie veda, kad iš to neturėjimo ką veikt paskui visokios intrigos, viskas taip ir kaupiasi (Mirta, sveikatos sutrikdymas).

Tai kaip tik duotų daugiau kažkokio užimtumo, duotų su tais kompiuteriais ten. Tegul kad ir darbus. Nereikia tų žaidimų, tegul duoda darbus kokius, tegul daro, nes yra skirti moterims balai. Jeigu jos tų balų nenusimuša, jų niekas į lengvą grupę nekelia ir kai pas jas aukšti tie balai, jų nėra kaip numušti kuo. Ką tu? Taip sėdint, niekas jų nemuša. O ką veikt? Irgi nėra ką (Mirta, sveikatos sutrikdymas).

Dėl šios priežasties nemaža dalis įkalintųjų, ypač priskirtų paprastajai grupei, gana kritiškai vertina gyvenimo sąlygas kalėjime. Fizinė įkalinimo erdvė nėra patogi, moterys neturi elementarių laisvalaikio praleidimo priemonių, trūksta prasmingos veiklos. Visa tai neigiamai veikia moterų fizinę ir psichinę savijautą.

Nepaisant korpusų ar grupių skirtumų moteris vis dėlto gyvena bendrabučio tipo kambariuose po dešimt, septynias, o jei labiau pasiseka, po penkias. Dalijamasi kalėjimo erdve ir mėginama prisitaikyti prie karcerinio kolektyvizmo, kuriame visos stebi visas, viskas yra matoma ir permatoma.

2016 m. Lietuvos įkalinimo įstaigose atlikto kiekybinio tyrimo duomenys atskleidžia, kad ketvirtadalis Panevėžio pataisos namuose kalinčių moterų įkalinimo sąlygas laikė blogomis, o beveik pusė (47,7 proc.) teigė, kad sąlygos bausmės atėmimo metu blogėjo. Prastos bausmės atlikimo sąlygos Lietuvos pataisos namuose yra nuolatinis diskusijų objektas ne tik politikų darbotvarkėse ir žiniasklaidos priemonėse, bet ir teismų posėdžiuose. Dėl nežmoniškų, kankinančių ir žmogaus orumą žeminančių sąlygų Lietuvos nacionaliniai teismai 2018 m. priteisė 820 tūkst. eurų kompensacijų kaliniams, vien tik Europos Žmogaus Teisių Teismui paduotų ir pasiektų taikių susitarimų su Lietuvos Respublikos Vyriausybe pagrindu buvo išmokėta keli šimtai tūkstančių eurų kompensacijų (Sakalauskas et al., 2020, p. 67–68). Prastos bausmės atlikimo sąlygos dažniausiai siejamos su jau minėtomis bendrabutinio tipo kalinimo patalpomis, kurios yra ne tik nuolatinė fizinės erdvės dalybų objektas, bet ir emocinio nuteistųjų nepasitenkinimo ir nuovargio šaltinis. Būtent tai pažymi ir mūsų atliktame tyrime dalyvavusios kalinčios moterys.

3.2.2. Karcerinis kolektyvizmas, individualizmas ir įkalinimo kančios

Karcerinio kolektyvizmo sąlygomis kalėjimo erdve yra nuolat dalijamasi, dėl jos kovojama ir deramasi (Piacentini & Slade, 2015). Pačių įkalintųjų moterų žodžiais, pataisos namus galima apibūdinti kaip bendrabutį, kurio šurmulio ir triukšmo sunku išvengti: „Čia, kaip sakoma, nuo ryto iki vakaro čia jautiesi kaip bobų bendrabuty [pradedu juoktis]. Kaip sakoma [juokiasi]. Senelių ir jaunimo bendrabuty. Sumaištis čia būna, o Jėzau, kiekvieną mielą dieną. Vis kažkas nutinka. O jetau“ (Galina, vagystė). Kita įkalintoji dar griežčiau aprašo kalėjimo aplinką: „<...>

žinokit, aš paprasčiausiai galiu pasakyti, kad [tai] yra kažkoks peraugusių vaikų darželis, nes kiekviena reikalauja savo teisių, kiekviena reikalauja kažko tai tokio, pagarbos...“ (Vaida, smurtas).

Kaip minėta anksčiau, erdvinė kalėjimo struktūra kelia skausmą (Jalili Idrissi, 2020, p. 151). Didžiuma interviu rodo, kad karcerinis kolektyvizmas yra našta moterims todėl, kad neįmanoma pabūti vienai, surasti erdvę pasislėpti, išsiverkti, nusišalinti nuo kitų moterų konfliktų ir triukšmo. Moterims sunku rasti privatumo, kai kurios jo ieško tualete, nes kitur neįmanoma jo rasti. Tačiau ir ten galima būti tik labai ribotą laiką, nes „bet ir tai, sakys: „Eik iš tualetu greičiau““ (Milda, dokumentų klastojimas). Be to, sunku būti kartu su kitomis ir prie jų prisitaikyti: „[Sunku] absoliučiai viskas. Prisitaikyti prie žmogaus, bandyti rasti bendrą kalbą su žmogumi, dar kažką. Viskas yra sunku, nes tu turi rinkti žodžius, kuriuos tu gali pasakyt ir kurių tu negali vartoti žodžių. Manieras atsirinkti turi“ (Rainolda, narkotikų platinimas).

Privatumo ilgesys – labai svarbi tema, išskylanti daugelyje interviu. Apie jį kalbama atvirai arba užuolankomis. Tačiau ar iš viso galima kalbėti apie jį kalėjimo aplinkoje (Laws, 2018)? Specifinis įkalinimo įstaigos kontekstas tarsi panaikina privatumą, jį susikurti labai sunku, nes moterys be perstojo stebi viena kitą. Todėl tyrėjams klausti apie privatumą, o informantėms apie jį kalbėti buvo tikras iššūkis. Paklausta, ar įkalinimo įstaigoje yra vietų, kur būtų įmanoma pabūti vienai, viena iš informančių atsako neigiamai. Pasak jos,

Kartais taip norisi pabūti, ramybės paieškoti, kad pabūti vienai su savo mintimis. Nors valandai atsiribot nuo visų, nieko nematyt, nieko negirdėt, pati su savimi. Net kokį paprastą žurnalą ar knygą pasėdėt, paskaityt. Niekur. Niekur tu nerasi vietos, o kartais užėina toks skausmas. Nu, norisi paverkt vienai, su savo mintim tokiomis, niekur tu nerasi – nei tu į lauką, nors pas mus ir ribotas tas laukas, nei tu koridoriuj, nei tu savo sekcijoj, niekur (Euzebija, vagystė).

Visiškas privatumo praradimas neigiamai veikia psichinę ir fizinę savijautą. Priešintis karceriniam kolektyvizmui stengiamasi įvairiais būdais. Dalis įkalinusiųjų pabrėžia individualizmą, nusišalinimą nuo kitų ir koncentravimąsi vien ties savu gyvenimu. Viena moteris teigia mėginanti skaityti knygas ir šitaip atsiriboti

nuo kitų, tačiau ir tai sunkiai pavyksta dėl nuolatinio šurmulio ir triukšmo: „*Dabar aš, va, skaitau knygas, kur kartais sunku susikaupti, nes yra daug moterų, didelis šurmulys koridoriuj. Yra ir ne lietuvių, tų čigonų, ten tos savo kalba, jos pradeda, nu, taip, kad tu galėtum susikaupti ir rasti laiko sau paskaityti mėgstamą knygą, čia nėra. Čia tu ne viešbuty esi*“ (Karlita, narkotikų platinimas). Kita tai daro užsidengdama lovą rankšluosčiu ir mėgindama atsiriboti nuo kitų: „*Faktas yra tas, kad privatumo, jeigu nori, tai net išėjęs į lauką negali jo turėti. Tai vienintelis privatumas yra, kad atsisėdus savo lovoj iki pusės lovos rankšluostį didelį nusileidžiu ir skaitau knygą, atsiribojusi nuo visų. Nekeliu aš problemų ir man nekelelia*“ (Vaida, smurtas). Ta pati informantė pabrėžia, kad pagrindinis išgyvenimo kalėjimo sąlygomis ir prisitaikymo prie jo būdas yra atsiribojimas: „*Atsiribojimas nuo šitų žmonių*“ (Vaida, smurtas). Jos nuomone, jei su kuo nors suartėsi, „*gali stipriai nukentėti, nes čia ne tokia vieta, su kuo gali kalbėtis*“. Dar viena įkalintoji teigia, kad:

Aš tai užsikloju ir guliu. Man gerai. Aš paverkiu, išsiverkiu, pasinervuoju ir man gerai. Aš ką? Muziką turbūt. Aš nebendrauju arba užsiimu kažkuo – rašyt, skaityt ar ten dar kažką ir man, nežinau, būdavo <...> Yra, kai kurios kalbina, bet, pavyzdžiui, mūsų sekcijoje mato, kad tau negerai, geriau nelįsti, nes norėsi, pati pasakysi kas, kur, kaip. Paklausia po to, kai jau atsideidi. Tai geriau nelįst, iš tikrųjų. Aš irgi nemėgstu lįsti į akis, kai žmogui sunku. Kiekvienas turim savų problemų, kad ir čia sėdim, yra laisvės tų problemų, taip, kad [atsidūsta] sprendžiam taip, kaip mokam patys [nusi juokia] (Juta, vagystė).

Kita informantė sakė neieškanti draugysčių, todėl gyvenanti pati sau ir su savimi: „*Ne, aš čia draugysčių neieškau visiškai. Taip, bendrauju, stengiuosi su visais, bet pati sau aš gyvenu. Gyvenu tikėjimu, kad išeisiu namo ir laukia šeima manęs. Ir tikrai jau stengiuosi gyventi teisingiau, negu kad gyvenau, iš tikrųjų*“ (Olga, plėšimai).

Iš įkalintųjų pasakojimų galima sakyti, kad vienatvė ir atsiribojimas – geriausios strategijos išbūti įkalinimo bausmę. Vienos įkalintosios žodžiais, „*nieko nematyti, nieko negirdėti [šlypteli], savo vietoj būti ir viskas. Nesikišti niekur*“ (Euzebija, vagystė). Tai galima būtų pavadinti savotiška resignacija, kai prisitai-

koma prie visko, kas yra, nesistengiant nieko pakeisti ar ieškoti kokių nors karcerinio kolektyvizmo „pergudravimo“ būdų: „*Nėra čia sunku, iš tikrųjų, prisitaikyti. Tiesiog nuleidi rankas ir supranti, kad geriau jau nebebus, nu, ką tu padarysi, žmogus [šlypteli]?*“ (Karlita, narkotikų platinimas).

Įkalinimo įstaigoje turi prisitaikyti prie kolektyvinio elgesio taisyklių, nes nusizengimas joms gali sukelti konfliktų, kurie savo ruožtu dar labiau pablogins tavo padėtį. Dėl to kai kurios moterys susitaiko su šia aplinka, aiškindamos, kad tai neišvengiama bausmės atlikimo dalis. Jos priima šias kalėjimo sąlygas kaip duotybę, kurios jos vertos, nes tai dalis jų bausmės. Prie karcerinio kolektyvizmo būtina prisitaikyti, nes kitaip būtų sunku išgyventi. Pasak Olgos (plėšimai), „*bet taip tai mane viskas tenkina, iš tikrųjų, nu, mes turim atlikti bausmę. Nu, nenorėkim, kad čia kurorte kažkur būtume ar poilsio namuose kokiuose nors. Turim atsakyti už savo tas klaidas, teismas skyrė bausmę ir tikrai mes ir taip labai gerai gyvenam, iš tikrųjų. Nėra taip blogai, kai pasižiūri, kur laisvės žmonės neturi valgyti.*“ Kita informantė buvo nusiteikusi panašiai:

Man reikia būti, kad čia ne mano gyvenimas, čia ne mano namai, kad aš išeisiu, kad kiekvienas žmogus skirtingas – pas jį toks charakteris, pas mane toks charakteris. Kažką savyje laikai, susilaikai, bet ne kiekvienas tai, aišku, gali. Va, ir tokioj vietoj kažkaip tai sunku. Labai sunku, nes skirtingi visi. Nuomonės skirtingos, skirtingi žmonės, skirtingi charakteriai ir tas chaosas, tas šumas būna, bet kažkaip tai stengiesi valdytis. Adekvatus kaip žmogus, tu kažkaip tai supranti, kad šitas toks, jis toks, aš tokia ir <...> (Euzebija, vagystė).

Svarbiau išbūti paskirtą įkalinimo laiką ir kaip nors iškęsti kančias, kurias kelia kalėjimo erdvė: „*Aš pati save raminau, kad aš atbūsiu, aš vis tiek grįšiu namo. Aš galiu pasitaisyti, aš sugebėsiu, man yra dėl ko gyvent, kad pas mane maži vaikai, vyras laukia ir pas mane normali šeima, kad aš tikrai galiu, kad aš iškęsiu su Dievo pagalba <...>*“ (Euzebija, vagystė).

Tačiau buvo informančių, kurios išgyvenimą apibūdino priešingai. Jų nuomone, geriausia strategija ištvirti kalėjime yra neprisitaikyti arba tiesiog atsisakyti tapti kalėjimo erdvės dalimi:

[Šypteli] Nežinau. Aš kai čia atėjau, labai daug kivirčių buvo. Visokių buvo užsisėdimų. Jo, vienu momentu galvojau, kad išėisiu sėdėt išvis viena. Vi-siškai, visiškai viena. Nieko nenorėjau. Man buvo prasidėję etapai teismo, sėdėjau karantine, kur visos moterys bijo eit į karantiną, aš viena buvau ten mėnesį su viršum, karantine, nes aš nenorėjau tiesiog grįžti į savo aukš-tą. Nenorėjau grįžti į sekciją, nenorėjau tiesiog bendrauti su kažkuo, dar kažką ir man buvo gerai. Man labai greitai praėjo tas mėnuo, o aš čia atė-jau ir viskas. Man sustojo laikas, nes čia intrigos, visokie pykčiai, visokios nesąmonės. Aš niekada neprisitaikysiu prie tokio gyvenimo. Niekada ne-perlipsiu per save ir niekada neprisitaikysiu prie šito gyvenimo, nes tas gy-venimas ne man (Rainolda, narkotikų platinimas).

[Šypteli] Aš nemanau, kad čia galima iš viso susigyventi ir aš per tiek laiko, kiek sėdžiu, devynis mėnesius, aš negaliu, kaip kitos sako, atsėdėję vienuoli-ka metų: „Va, aš įpratau.“ Aš negaliu. Aš niekaip negaliu įprasti ir aš ne-manau, kad čia galima įprasti. Čia ne namai, ne kurortas. Čia kiekvienas už save kovoja. Aišku, stengiamės dėl to, kad iškovoti geresnę vietą, kad būtų geriau su draugiškesnėmis, pavyzdžiui, mano kambariokės tai labai fainos. Aš džiaugiuosi, kad papuoliau su jomis (Juta, vagystė).

Niekada nepriprasiu aš prie tokios vietos. Ne mano žmonės, ne mano bend-ravimas, ne mano kultūra, ne mano, nu, ta prasme, visiškai ne mano žmo-nės. Aš su jais neturiu ką kalbėti, net nerandu, kaip bendrauti geriau, nes jie yra tokie <...> Labai greitai pakeičia, va, pavyzdžiui, kalėjimas labai greitai pakeičia žmogų, bet aš labai džiaugiuosi, kad mano močiutė mane išauklėjo tinkamai ir pasiliko pas mane vis dar tos manieros (Rainolda, narkotikų platinimas).

Tiek atsiribojimo, tiek ir neprisitaikymo strategijų pasirinkimą veikia ir tai, kad kalėjimai yra vadinami žemo pasitikėjimo aplinkomis (Crewe, 2009, p. 5), kuriose sunku kalbėti ir veikti necenzūruojant savęs. Tačiau tai nereiškia, kad šioje aplinkoje draugystės negali megztis ir plėtotis. Tai nereiškia ir to, kad čia neegzistuoja empatija ir kad įkalintosios visą laiką stengiasi viena kitą apgauti. Įkalintų moterų pasakojimai rodo, kad kartais joms sunku atskirti tas, kuriomis galima pasitikėti, nuo tų, kuriomis negalima pasitikėti, draugus nuo priešų, tiesą

nuo nesąžiningumo, pasitikėjimą nuo įtarumo, fasadą nuo užkulisių (Nielsen, 2010, p. 318). Dėl to atsiribojimas ir bent žodinis atsisakymas prisitaikyti laikomas gana efektyvia išgyvenimo strategija įkalinimo įstaigoje.

Su individualizmo siekiniu neprisitaikyti ir atsiriboti nuo kalėjimo aplinkos susijęs ir vadinamasis suatsakomybinimo (angl. *responsibilisation*) reiškinys. Šiuolaikinėse ekonomikose įsigalėjęs procesas, vadinamas suatsakomybinimu arba „atsakomybės primetimu“ (Butler, 2009, p. 35), nuimantis nuo valstybės atsakomybės naštą ir perkeliantis ją ant savarankiškų, mėginančių pasitikėti savo jėgomis ir kartu tik save dėl nesėkmių kaltinančių subjektų pečių. Kokiu būdu suatsakomybinimas veikia kalėjimo aplinkoje?

Crewe požiūriu, pirmiausia jis reiškia didesnės atsakomybės perdavimą įkaltintajam reguliuoti save arba stiprinti savireguliaciją, padedančią išgyventi (Crewe, 2015, p. 56). Tai įgarsina ir pačios įkaltintosios: „Čia kiekviena eina už save <...>“ (Juta, vagystė); „Ne, ne. Kiekvienas už save daugiausia. Čia kokios šventės yra, tai jau stengiesi draugei, pavyzdžiui, suruošti stalą. Galima kažką tai, nu, tada galima, o taip tai kiekvienas už save“ (Livija, narkotikų platinimas).

Suatsakomybinimą stiprina ir didėjantis pinigų vaidmuo įkalinimo įstaigoje. Kaip anksčiau atlikti tyrimai vyrų kalėjimuose rodo, finansinis kapitalas yra pasidaręs vienu iš esminių išteklių, užsitikrinant tiek socialinį statusą, tiek patogų gyvenimą kalėjime. Didėjantis pinigų vaidmuo yra prisidėjęs ir prie griežtos kastų sistemos irimo (Petkevičiūtė, 2015; Vaičiūnienė ir Tereškinas, 2015 ir 2017). Pinigai gali suteikti daugiau privilegijų nei pavyzdinis elgesys įkalinimo įstaigoje (Jalili Idrissi, 2020, p. 181).

Kaip teigia viena iš informančių, „jeigu tu turi pinigų, šiaip realiai gali viską gauti <...> Gali skambinti, jeigu tu nori, gali narkotikų pirktis, jeigu nori. Mūsų gal korpuse, šitam pirmam korpuse, ne taip yra, o antram yra ir didesnės galimybės apskritai. Už tave gali eiti dirbti žmogus, tu jam moki, budėti nereikia, ta prasme, viską čia gali.“ Jos manymu, pinigai padeda nusipirkti geresnį gyvenimą įkalinimo įstaigoje (Milda, dokumentų klastojimas). Nors kai kurioms informantėms pinigai buvo veikiau tik kasdienių poreikių patenkinimo priemonė, vis dėlto net ir jos sutiko, kad pinigai „daug kam yra labai didelė reikšmė ir prabangus gyvenimas, bet manau, kad čia ne ta vieta, kur prabangiai galėtum gyventi. Bet yra tokių, kurioms ir 500 per mėnesį yra mažai“ (Vaida, smurtas). Kaip teigia Latvijos moterų kalėjimą tyrinėjusi Arta Jalili Idrissi, stiprėjant finansinių ištek-

lių svarbai kalėjimuose, silpnėja įkalintųjų solidarumas ir didėja deprivacija tų, kuriems pinigų trūksta. Pasak jos, kartu silpnėja ir savitarpio pagalbos tarp moterų ir rūpesčio viena kita tinklai (Jalili Idrissi, 2020, p. 224–225).

Visi paminėti procesai iš dalies koreguoja karcerinio kolektyvizmo ir individualizmo santykį. Nors kalėjimo erdvė išlieka polioptikonu (visos stebi viena kitą), įvairūs atsiribojimo būdai, suatsakomybinimo ir pinigų svarbos stiprėjimas, atsisakymas prisitaikyti prie gyvenimo sąlygų rodo ir individualizmo, kad ir koks trapus jis būtų, svarbą moterų gyvenimuose. Šio individualumo ir bent minimalios erdvės susikūrimas palengvina įkalinimo kančias ir padeda pakelti „savęs marinimą“ (Goffman, 1961, p. 31). Vadinasi, kalėjimo erdvės iš dalies paverčiamos pasipriešinimo ir kovos vietomis, kuriose kovojama paprasčiausiu atsiribojimu, atsisakymu prisitaikyti ir pasyvumu.

3.2.3. Įkalinimo įstaiga ir nužmoginimas

Su karceriniu kolektyvizmu, apskritai buvimu įkalinimo įstaigoje, susijęs ir nužmoginimo pojūtis. Kai kurios įkalintos moterys teigia, kad įkalinimas yra nužmoginanti patirtis. Pasak vienos informantės, kalėjimas suteikė „*to tikėjimo, kad tikiu, kad aš galiu, kad aš iškęsiu, kad man reikia tik kantrybės, kad aš esu žmogus, kaip mane benuvertintų čia, aš vis tiek ateisiu ir būsiu savo vaikams gera mama, gera šeima ir tų klaidų jau nekartosiu, bet čia ne kiekvienas tai, aš manau, supranta*“ (Euzebija, vagystė). Nužmoginimo mintis nėra nauja kalėjimų tyrimuose, tačiau šiuo atveju svarbiausia suvokti, kokie mechanizmai paverčia įkalintąsias jaustis ne tokiomis žmogiškomis arba mažiau žmogiškomis.

Kaip teigia kai kurios informantės, kalėjime jos laikomos ne tokiomis žmogiškomis būtybėmis, nes yra nusikaltusios ir pažeidusios buvimo moterimi normos. Kaip matyti iš kai kurių aukščiau pateiktų citatų, savęs išnorminimas kartu gali veikti kaip būdas priimti nužmoginimą kaip natūralų (pvz., žema savivertė, traumas ir pan.), nes „reikia atsakyti už savo klaidas“.

Norint tapti subjektu, svarbu būti pripažintam. O pripažinimas, pasak Athanos Athanasiou, – tai „mechanizmas, kuriuo subjektai diskursyviai sukuriami kaip žmogiški (arba nežmogiški, pusiau žmogiški ar ne tokie žmogiški) naudojantis tokiais normatyviniais ir disciplininiais terminais kaip lytis, seksualumas, rasė ir klasė“ (Butler & Athanasiou, 2013, p. 90). Butler papildė šią mintį teig-

dama, kad pripažinimas nėra tas pats, kas savęs apibrėžimas arba savarankiškas apsisprendimas. Pripažinimas – tai situacija, kai subjektas yra iš esmės priklausomas nuo terminų, kurie jam parenkami (jis ne pats juos pasirenka) paverčiant jį įmanomu subjektu (Butler & Athanasiou, 2013, p. 79).

Šia prasme mąstant apie įkalintas moteris, naudojantis Butler ir Athanasiou idėjomis, galima teigti, kad tokios sąvokos kaip nusikaltimas, bausmė, įkalinimas ir stigmatizacija tam tikru mastu pateisina jų buvimą: jos egzistuoja kaip stigmatizuoti ir socialinę riziką patiriantys „galimi arba potencialūs“ subjektai, nors kartu jos gali būti iš esmės nesuprantamos, jų buvimas ir kalbėjimas yra dažnai negirdimas ir nereikšmingas. Jos nepripažįstamos kaip visaverčiai žmogiški subjektai, nes normos, kurios įgalina jų pripažinimą, nėra joms palankios (Butler, 2004, p. 29).

Viena vertus, šios moterys dažnai atpažįstamos kaip esančios už „tikros“ visuomenės ribų; kita vertus, ne viena iš jų jaučiasi esanti pati kalta dėl savo padėties ir nesugeba nei artikuliuoti, nei pateisinti savęs kaip žmogiško subjekto. Pasak vienos informantės, *„kad labai visuomenė yra nusistačiusi, jeigu jau buvai kalėjime, tai <...> Tai va, tas kelia nerimą. <...> Taip, gal atsilieps tas, kadangi esu iš mažo miestelio, tai atsilieps mano reputacijai, galbūt darbą bus sunkiau rasti, nu, ta dėmė liks, nebent, aišku, išsikraustyti ten, kur tavęs niekas nepažinotų“* (Karlita, narkotikų platinimas). Kitos įkalintosios žodžiais, *„čia ko trūksta, tai žmogiškumo. Visos labai, nu, čia kalėjimas, čia jau zona, čia jau visos tos vadinamos paniatkės turi būti, nu, kartais net juokinga žiūrėti“* (Fabija, narkotikų platinimas).

Nors daugeliu atvejų įkalintosios vertino kalėjimo darbuotojus teigiamai ir apie juos atsiliepė gerais žodžiais (pasisakymuose pabrėžiama, kad iš jų sulaukiama nemažai pagalbos, jos visada malonios, ypač kalėjimo viršininkė), pasitaikė ir neigiamų atsiliepimų, kurie galėtų būti siejami su nužmoginimu:

Taip ir kartais labai taip įžeidžia, kad žmogumi neskaito, jeigu tokioj vietoj esi, tai tu viskas, jau čia ne žmogus. Labai yra daug. <...> Taip ir labai, labai šitas skaudina. Ir žmogui čia <...> Mes taip jaučiamės, kad mūsų teises pažeidžia. Tiesiog taip elgiasi, kartais taip pasako, kad čia tu išvis nieko vertas žmogus esi. <...> Ir iš darbuotojų yra toks požiūris, kad čia tavo balsas, tavo žodis, tai čia visai nieko nereiškia. <...> Taip, nors tu ir žmogiškai ateisi, paklausi, bet čia tave taip pasiųs, kad čia, tipo, kaip kokį šuniuką: „Dink iš čia!“ (Euzebija, vagystė).

Nu, save kaltinau, bet susitaikiau su tuo ir tiesiog gyvenu, ir apmąščiau viską, kad galiu rinktis. O kaip čia gali jaustis? Jautiesi <...> Nebent aplinkiniai kas nors tave <...> Būna, gal kitoms pareigūnai primena, kad kartais su savo tam tikrais poelgiais, kad esi nuteistoji ir tu esi vos ne niekas. Tu čia negali sau kažko pasakyti (Fabija, narkotikų platinimas).

Nors, Judith Butler žodžiais, „pripažinimas pats savaime nėra nedviprasmiška prekė, kad ir kaip desperatiškai siektume būti apdovanoti juo“, nes pripažinimo normos tarpusavio ryšiais susijusios su valstybe besiremiančiomis biopolitinėmis galios formomis (Butler & Athanasiou, 2013, p. 82), kalėjime pripažinimas žmogumi yra labai svarbus. Kita vertus, (ne)pripažinimas yra gera priemonė kontroliuoti ir reguliuoti įkalintąsias, nes norėdamos būti pripažintos jos siekia atitikti priimtinas elgesio normas. Nepaisant to, vis dėlto egzistuojančios nusikaltusios moters normos „išdalija“ įkalintosioms gana skirtingą (ne)pripažinimo kiekį priklausomai nuo įvykdyto nusikaltimo ir nuo gebėjimo priimti kaltę ir mėginti ją išpirkti savo elgesiu: „*Sunku [atsidūsta], bet iš dalies, manau, kad gal taip turėjo būti, kad patirt tą patį didžiausią nuosmukį, kad galėtum pradėti kitaip mąstyti apie gyvenimą, nes tikrai daug ką permąščiau, daug ką, įsivaizduoju, kad pavyks pakeisti, nes pirmus žingsnius pradėjau žengti*“ (Mirta, sveikatos sutrikdymas).

Apibendrinant galima teigti, kad tik nedidelė dalis įkalintųjų atvirai artikuliuoja nužmoginimo patirtis. Dalis iš jų yra pavertusios nužmoginimą bausme už įvykdytus nusikaltimus, todėl priima jį kaip neišvengiamą buvimo kalėjime padarinį. Yra ir tokių, kurios nesijaučia žeminamos ar menkinamos; pastarosios pabrėžia pataisos namų pareigūnų geranoriškumą ir rūpestį.

3.2.4. Socialinės hierarchijos pataisos namuose

Kitas svarbus klausimas, susijęs su įkalinimo įstaiga, joje vyraujančiu karceriniu kolektyvizmu ir prisitaikymu prie jo, yra kalėjimo subkultūra. Ar moterų kalėjimuose egzistuoja kastų sistema, būdinga posovietiniams vyrų kalėjimams? Kaip rodo jau atlikti užsienio tyrimai, moterų kalėjimuose aiškios kastų sistemos nėra, tačiau jie funkcionuoja kaip neformalios organizacijos su savo nerašytomis taisyklėmis ir gerokai slaptesnėmis hierarchijomis (Bosworth, 1999; Rowe, 2011).

Tą patį galima pasakyti ir apie posovietines įkalinimo įstaigas. Netgi jeigu įkalinintos moterys neseka ta pačia kastų sistema kaip vyrai posovietinėse įkalinimo įstaigose, subtilios hierarchijos tarp įkalinusių egzistuoja (Jalili Idrissi, 2020, p. 226–234).

Nors pusiau struktūruotų interviu metu apie kastas buvo kalbama nedaug, viena iš informančių teigė, kad jų Panevėžio pataisos namuose nėra: „Čia tikrai ne. Ne. Ne, ne, ne, pas vyrus, jo, o pas mus nėra nei grupuočių, nei tų „vierchų“ vadinamų, nieko nėra. Kiekvienas sau gyvena“ (Olga, plėšimai). Kita pritarė šiai nuomonei, „ne, nėra tokių tų kastų skirstomų [šypteli] čia pas mus“ (Mirta, sveikatos sutrikdymas).

Tačiau, kalbantis su kitomis įkalinimomis moterimis, susidarė šiek tiek kitoks vaizdas. Iš pastarųjų pasakojimų galima nuspėti, kad hierarchijos, bet nebūtinai griežtai apibrėžtos kastos, konstruojamos pagal santykių tarp moterų pobūdį. Tos moterys, kurios yra sukūrusios vadinamąsias pakaitines arba surogatines šeimas, užima savitą padėtį kalėjimo hierarchijoje. Iš dalies jos galėtų būti laikomos neliečiamųjų kastos atitikmeniu vyrų kalėjimuose. Skiriasi tik neliečiamumo laipsnis. Nors su šiomis moterimis bendraujama, bet gerokai mažiau nei su kitomis. Be to, stengiamasi su jomis niekuo nesidalinti. Pasak informantės,

Bendrauti bendrauja. Viskas tvarkoj, tik tai taip jau, kad nesidalina niekuo. Jau nei indų, nei daiktų jokių iš jų nepaims ir jau yra ant to. Net ten parūkyt tau neduos, nes iš tavęs neims jau. Jau jeigu tu ten prie jų priskaityta, jau tu gali cigaretėm būti apsikrovęs, iš tavęs niekas nepaprašys [šypteli]. Yra vienas toks, bet šiaip tai daugiau, kad būtų tokių skirstymų, tai tikrai nemačiau niekur (Mirta, sveikatos sutrikdymas).

Šios pakaitines šeimas sukūrusios moterys, kurioms tokie santykiai suteikia saugumo, paguodos ir jaukumo pojūtį (Laws, 2018, p. 120), dažniausiai laikosi atskirai: „Savose tose šeimose. Jos ten jau su kuria bendrauja, tai jos ir valgyt eina kartu, ir jeigu jos ten jau gaminasi, tai gaminasi kartu“ (Mirta, sveikatos sutrikdymas). Kadangi net kelios moterys interviu metu pasakojo apie valgio gaminimąsi kartu ir buvimą drauge, galima spėti, kad tokių moterų Panevėžio pataisos namuose yra ne viena. Kalėjimų tyrėjai teigia, kad šios pakaitinės šeimos pakeičia šeimas už kalėjimo ribų, artimesni santykiai suteikia moterims galimybę dalintis paslaptimis, išreikšti meilę ir prisirišimą. Tačiau iš cituoto interviu matyti, kad egzistuoja susiteršimo ir statuso praradimo baimė bendraujant su pakaitinių šeimų moterimis.

Hierarchija egzistuoja ir tarp pirmą ir ne pirmą kartą nusikaltusiųjų ir tarp skirtingus nusikaltimus įvykdžiusiųjų. Pirmą kartą teistos moterys gyvena atskirai nuo daugiau kartų teistų, o jų kontaktas yra ribojamas. Kaip teigė viena moteris, „*taip, čia yra. Va, dabar mes skaitomės, kad aš pirmakartė, o kitos kur pusės, ten yra daugiakartės, kur ir po vieną, ir po du, ir po penkis, ir po dešimt, ir po tris kartus yra. Mes skirstomos. Mes kartu nebūnam*“ (Euzebija, vagystė). Ilgiau ar daugiau kalinčios nuteistosios pirmą kartą teistoms moterims atrodo „kietesnės“, vyriškesnės: „*Kitos gal čia kas daugiau yra pabuvę, daugiau matę tų visų, lieka tokios kietesnės kažkokios. Joms atrodo, kad jos pripratusios prie tos tokios rutinos – eina tokios, nu, tiesiog kitos net atrodo – stipriau už vyrą tuo savo elgesiu tokiu <...> Jos aplamai gal nėra tokios šustresnės, bet jos savaimė jau tokios pasikeitusios <...> Labiau tokios kaip vyriškos*“ (Severija, sveikatos sutrikdymas).

Moterys, nubaustos už vaikų nužudymą, atsiduria tarp labiausiai engiamų pataisos namų gyventojų, kurios gali būti taip pat priskirtos prie neliečiamųjų: „*Visą laiką taip būna. Jeigu atvažiuoji už vaiką, čia baisiausi turbūt du straipsniai – nužudyt savo vaiką ir išprievartaut savo vaiką, tai va, už tokius labai griežtai baudžia. Nesvarbu, kad <...>*“ (Rainolda, narkotikų platinimas). Tokios moterys visam laikui „bus atstumtos“. Kita informantė teigė, kad įkalintosios moterys gali daryti su jomis bet ką ir niekas dėl to nieko nepasakys (Galina, vagystė). Rainolda (narkotikų platinimas) vadino moterį, nužudžiusią savo sūnų, „pedofilė“:

Dabar atvažiavo ta, vadinamoji pedofilė moteris. Ji negali valgyt prie vieno stalo su normaliomis merginomis, jo. Ji eina viena valgyt. Ta, kuri yra čia, ta Matuko mama, <...> Tai va, ją buvo labai smarkiai suspardę, sudaužę. Atlaikė ji labai daug. Nu, ką? Alma ta. Ji sėdėjo viena uždaryta, ją saugojo, kad niekas prie jos neprilystų. Dabar jai padaro laisvą tą tokį režimą, kad ji gali po visur vaikščioti, o dabar prie jos niekas nelenda, nes jau apsityrė kažkaip, ta mintis praeina, bet jo. Su tomis pedofilėmis, jas labai <...> (Rainolda, narkotikų platinimas).

Neigiamai traktuojamos ir save bei kitus žalojančios moterys: „*Yra tikrai labai neprognozuojamų moterų. Labai. Ir papjaut tave gali, ir padurt tave gali, nu, visko čia būna. Pas mus viena moteris dabar sėdi gal pusę metų drausminėj ir pati susipjaustė, ir kitą mergą supjaustė. Sėdi čia kartu. Ir rankas supjaustė, veidą*

perpjovė. Va, čia tai ne žmogus. Čia jau žvėris pasidarius. Ir viskas“ (Rainolda, narkotikų platinimas). Kartu su „vaikžudėmis“ šios moterys taip pat atsiduria kalėjimo hierarchijos apačioje.

Kai kurios kalbintos moterys skirstė įkalintąsias pagal etniškumą teigdamos, kad lietuvės ir romės laikosi atskirai, nes skiriasi jų įpročiai ir elgesys: „Daugiausia, aišku, čigonės kaip visą laiką, su čigonėm, lietuvės su lietuvėm, bet daugiausia yra ir tokių, kad čigonės su lietuvėmis būna ir <...>“ (Galina, vagystė); „Jo, daugiau čigonių negu lietuvių. Ir su jomis kaip sunku. Jos kokios netvarkingos. Baisu tiesiog“ (Rainolda, narkotikų platinimas).

Kai kurios manė, kad egzistuoja pasiskirstymas ir pagal žalingus įpročius („narkomanės su narkomanėm, jo, pagal tokius, jo, alkoholikės su alkoholikėm“ (Galina, vagystė), pagal miestus („Iš kur tu?“ – „Iš Kauno.“ – „O, ir aš iš Kauno!“ – „O, nu, tai viskas jau!“ (Galina, vagystė) ir pagal turimus finansinius išteklius („Jo, grupelės yra skirstomos į tas, kurios turi pinigų, aišku, tas, kurios neturi...“ (Galina, vagystė). Galima teigti, kad tam tikri skirtumai egzistuoja ir tarp skyrčiau pradžioje apibūdinto formalaus skirstymo į grupes (lengvąją ir paprastąją), kuris fiziškai atidalija moteris gyvenimui skirtinguose aukštuose. Pasak kai kurių įkalintųjų, kartais gyvenančios lengvojoje grupėje vengia bendrauti su moterimis iš paprastosios grupės bijodamos prarasti savo statusą, o kartu ir privilegijas.

Apibendrinant galima teigti, kad tam tikras socialinio statuso gradavimas nėra griežtai apibrėžtas, tačiau jį galima pastebėti: moterų kalėjimas veikia kaip neformali organizacija su savo nerašytomis taisyklėmis ir gerokai slaptesnėmis hierarchijomis. Išsamesnė Panevėžio pataisos namų hierarchinių struktūrų analizė leistų geriau suvokti, kaip galios santykiai veikia karcerinėje erdvėje ir kokios nerašytos taisyklės pačios svarbiausios įtvirtinant ir palaikant savo statusą.

3.3. Apibendrinimas

Remiantis kokybiniais duomenimis, čia pateikta moterų kasdienių įkalinimo patirčių analizė. Siekta atverti „tirštą“ gyvenimo karcerinėje erdvėje vaizdą. Paliesti kasdienio gyvenimo politikos, pasipriešinimo kalėjimo erdvei, polioptikono, stebėjimo ir galios išraiškos karcerinio kolektyvizmo aplinkoje aspektai.

Kaip teigiama šiame skyriuje, „karceriniu kolektyvizmu“ grįsta įkalinimo įstaigos aplinka leidžia labai mažai privatumo. Moterys turi dalintis kalėjimo erdve visą parą. Dėl privačios erdvės trūkumo kenčiama, bet kartu dėl šios erdvės deramasi kasdien. Moterys aiškiausiai ir intensyviausiai artikuliuoja kovas tarp karcerinio kolektyvizmo ir individualizmo. Nors privatumo praradimas yra buvimo įkalintuoju pasekmė, moterys naudoja skirtingas pasipriešinimo kalėjimo erdvei strategijas. Dalis įkalintųjų pabrėžia individualizmą ir nusišalinimą nuo kitų. Nemažai informančių teigė negalinčios prisitaikyti prie kalėjimo, todėl atsiribojimas nuo visko joms buvo pagrindinė išgyvenimo strategija. Dauguma moterų susitaiko su privačios erdvės nebuvimu, bet neprisitaiko prie jo. Nors karcerinis kolektyvizmas turėtų tarnauti įkalinimo įstaigos administracijai užtikrinant tvarką, iš įkalintų moterų pasakojimų galima daryti išvadą, kad jis nėra visiškai efektyvus kalėjimo valdysenos modelis, nes neįmanoma iki galo kontroliuoti įkalintųjų individualių troškimų ir norų.

Skyriuje paliestas ir suatsakomybinimo arba individualios atsakomybės prismetimo klausimas kalėjime, kuris rodo moterų solidarumo trupėjimą ir pinigų svarbos iškilimą, kuris dar labiau veikia santykių fragmentavimąsi ir deprivaciją tų, kurioms trūksta finansinių išteklių. Nepaisant kolektyvinio gyvenimo būdo, nemaža dalis kalbintų moterų laikosi atskirai nuo kitų, mėgina nusišalinti ir gyventi tik su savimi, o tai irgi prisideda prie kolektyviškumo „trupėjimo“. Kartais spekuliuojama, kad vyrai prisitaiko prie įkalinimo izoliuodamiesi, o moterys formuodamos artimus santykius su kitomis įkalintosiomis (Belknap, 2021, p. 218). Mūsų tyrimas nepatvirtina šios hipotezės.

Karcerinį kolektyvizmą galima sieti ir su nužmoginimu, apie kurį kalbėjo įkalintosios. Tačiau kai kurios iš jų susitaiko su nužmoginimu, panašiai kaip ir su karceriniu kolektyvizmu, dėl to, kad jaučiasi kaltos dėl savo nusikaltimų. Šis susitaikymas su buvimo ne tokiomis žmogiškoms arba pažeidusioms žmogiškoms normoms leidžia įkalintosioms permąstyti savo gyvenimą.

Galiausiai aptarta įkalintųjų neformalaus hierarchinio pasiskirstymo, kuris nėra labai akivaizdus Panevėžio kalėjime, klausimas. Hierarchiniai skirtumai pastebėti tarp daug kartų teistų ir pirmą kartą teistų moterų, skirtingus nusikaltimus įvykdžiusių kalinčiųjų (pvz., moterys, nužudžiusios savo vaikus, automatiškai tampa atstumtosiomis), moterų, sukūrusių pakaitines arba surogatines šeimas, su kuriomis vengiama bendrauti, skirtingų tautybių moterų (lietuvės vs. romės),

pasiturinčių ir neturtingų moterų ir moterų, turinčių žalingų įpročių (pvz., narkotikus ir alkoholį vartojančios laikosi atskirai ir t. t.).

Nepaisant vis dar gyvybingo karcerinio kolektyvizmo, galima sutikti su Latvijos Ilgiuciemo moterų kalėjimą tyrinėjusia Jalili Idrissi (2020), kad „kolektyvo“ sąvoka vis labiau nyksta. Nemažai moterų atsisako dalyvauti kolektyvinėse veiklose nepaisant bendruomeninio gyvenimo būdo įkalinimo įstaigose. Tai didina socialinį susiskaldymą, individualių interesų išsisklaidymą ir tarpusavio nepasitikėjimą. Nors kolektyvinis bausmės pobūdis turėtų stiprinti bendrą moterų kančios supratimą, karcerinis kolektyvizmas ne tik kuria bendrumo ir solidarumo jausmą (Combessie, 2002), bet ir atskiria įkalintąsias viena nuo kitos priklausomai nuo įvykdyto nusikaltimo turinio, susitaikymo ar nesusitaikymo su bausme, finansinių išteklių turėjimo ir kitų veiksnių.

4

Moteriškumo kaip kultūrinio ir socialinio kapitalo dilemos Panevėžio pataisos namuose

4.1. Įvadas

Kaip jau minėta, nusikalstamas moterų elgesys matomas kaip dvigubas pažeidimas, viena vertus, teisinių normų, kita vertus, lyties požiūriu apibrėžtų visuomenės lūkesčių ir visuomenėje kursuojančių moteriškumo sampratų (Carlen, 2013; Heidensohn & Silvestri, 2012). Todėl laisvės atėmimo bausmė moterims reiškia ne tik laisvės ir individualumo praradimą, bet kartu tarsi implikuoja, kad įkalinta moteris neišvengiamai susiduria su moteriškumo atkūrimo klausimais ir yra priversta iš naujo permąstyti ir atkurti savo „pažeistą“ moteriškumą karcerinėje erdvėje. Nors apie moteriškumą skirtingose sferose ir erdvėse parašyta nemažai (Tereškinas, 2013; Maslauskaitė, 2014; Michailovič, 2014a; Michailovič, 2017; Mažuolienė, 2020), tačiau tyrimų apie moteriškumą Lietuvos kalėjimų aplinkoje beveik visai nėra. Tai susiję ir su menka kalėjimo studijų plėtra Lietuvoje, ir su pačia kalėjimo aplinka, kurią itin sudėtinga tirti.

Šiame skyriuje remiantis interviu su kalinčiomis Panevėžio pataisos namuose moterimis paliečiamos moteriškumo ir moters kūno įkalinimo įstaigos aplinkoje temos. Nors moteriškumo tema gana jautri, nes dažnu atveju susijusi ir su seksualumo bei seksualinio patrauklumo klausimais, moterys gana atvirai išsakė savo požiūrį į tai, ką joms reiškia būti moterimis, kuo skiriasi moteriškumas laisvėje ir kalėjime ir kokios moteriškumo puoselėjimo praktikos būdingos kalėjimui. Kaip specifinė tyrimo vieta, pataisos namai leidžia analizuoti ne tik moteriškumą patį savaime, bet ir kalėjimo erdvės ir moteriškumo, moteriškumo vertės ir moteriško kūno šioje erdvėje specifiką.

Moteriškumas šiame skyriuje laikomas procesu, kurio metu moterys yra įlytinamos ir tampa lytiniais subjektais. Kaip teigia britų sociologė Beverly Skeggs, skirtingų klasių, rasių, amžiaus ir tautų moterys praktikuoja moteriškumą skirtingais būdais. Moteriškumo regimybę arba siekimo atrodyti moteriška negalima atskirti nuo tokių elgesio ypatybių, kaip globa, parama, pasyvumas ir silpnu-

mas, nes jos dažnai patenka į moteriškumo apibrėžtį (Skeggs, 2001, p. 297). Moteriškumas susijęs su kūnu ir kūniškumu, nes į kūną įrašomi moteriškumo standartai, veikiantys tai, kaip moterys elgiasi ir kaip pristato save. Kūnuose matomi skirtingų socialinių ir kultūrinių skirtumų, tokių, kaip amžius, socialinė klasė, rasė, lytis ar etniškumas, ženklai (Gimlin, 2002, p. 5). Skirtingos socialinės grupės investuoja į savęs pateikimą, skirdamos dėmesį savo išvaizdai, rūpindamosi ja, aukodamosi dėl jos, tikėdamosi naudos arba gražos, kitais žodžiais, materialinio ir simbolinio pelno (Bourdieu, 1986, p. 202).

Pataisos namai kaip lyties pagrindu diferencijuotos institucijos atspindi specifines socialines, politines ir kultūrinės vertybes, tarp jų ir moteriškumo normas. Kalėjimų tyrimuose teigiama, kad įkalintos moterys yra priverstos prisitaikyti prie „tinkamo“ moteriškumo vertybių ir dėl išorinio spaudimo, ir dėl iš laisvės atsineštų vertybių. Pavyzdžiui, kalėjimo darbuotojai automatiškai mano, kad įkalintos moterys turi „reintegrutis į atpažįstamą „moterišką“ formą“, nes tokiu būdu jas lengviau kontroliuoti. Todėl siekiama moteris įtikinti, kad ši forma yra vienintelė priimtina ir kad ją reikia palaikyti norint tapti įkalinimo įstaigos dalimi (Moran et al., 2009; Jalili Idrissi, 2020).

Kai kurie tyrėjai mano, kad dėl socialinių normų ir moteriškumo sąsajos moters kūnas laikytinas socialinės kontrolės forma. Apskritai moteriškumas gali veikti kaip disciplina, kurianti specifinius kūnus ir tapatybes (Moran et al., 2009, p. 705). Kita vertus, įkalintoms moterims, kurios per gyvenimą sukaupia neigiamą kūnišką kapitalą, specifinės moteriškumo formos gali būti ir asmeninio pasididžiavimo, ir pasipriešinimo kalėjimo tvarkai priemonė. Be to, kūrybingas moteriškumas gali tapti susidorojimo su „įkalinimo kančiomis“ įrankiu. Todėl galima manyti, kad įkalintųjų moteriškumas veikia ir kaip jų atsakas į socialinę atskirtį ar netgi kaip kolektyvinio priklausymo ženklas.

Skyriuje gilinamasi į tai, kaip moterys rūpinasi savo išvaizda ir kokie moteriškumo standartai vyrauja Panevėžio pataisos namuose. Koku mastu investuojama į moteriškumą ir kokiomis priemonėmis naudojama siekiant palaikyti šį moteriškumą? Ar moterys naudoja savo kūną kaip pasipriešinimo kalėjimo aplinkai įrankį? Kokia simbolinė vertė suteikiama moteriškumui ir kūnui kaip specifinėms kultūrinio kapitalo formoms? Kaip moteris turi elgtis įkalinimo įstaigoje bei koks elgesys yra labiausiai priimtinas siekiant prie šios erdvės prisitaikyti? Pagaliau kaip motinystė siejama su moteriškumu ir kaip ji suderinama su

laisvės atėmimo bausme? Analizuojant pusiau struktūruotus interviu MAXQDA programine įranga, buvo naudojamos šios pagrindinės kategorijos: moters vaidmuo laisvėje ir įkalinimo įstaigoje, skirtumai tarp vyrų ir moterų įkalinimo įstaigose, gyvenimas įkalinimo įstaigoje, gyvenamoji aplinka / sąlygos, kalėjimo vidaus taisyklės, įkalinimo įstaigų poveikis asmeniui, apribojimai / draudimai, tarpusavio santykiai kalėjime, ryšys su vaikais ir kitais artimaisiais.

4.2. Moteriškumas kaip kultūrinis kapitalas ir socialinė investicija

Šiuolaikinėse lyčių teorijose lytis apibūdinama kaip pakartotinis kūno stilizavimas arba pasikartojantys veiksmai, atliekami gana griežtoje lyčių normų ir taisyklių aplinkoje. Lytis veikia kaip socialinis mechanizmas, kuris paverčia mus moterimis arba vyrais palaikydamas lyčių skirtumus ir kartu užmaskuodamas jų socialinę prigimtį (Butler, 1990, p. 33). Kitais žodžiais, lytis yra aparatas, įgalinantis moteriškumo ir vyriškumo gamybą ir jų normalizavimą (Butler, 2004, p. 42).

Kiekvienoje visuomenėje egzistuoja normatyvinio arba tradicinio moteriškumo ir vyriškumo formos, kurias daugelis laiko savaime suprantamomis. Panašiai ir lyčių normos yra dažnai tik numanomos, o ne aiškiai artikuliuotos. Asmenys jas išreiškia būdami moterimis ir vyrais. Pasak Judith Butler, „iš esmės norma veikia kaip norma tik tiek, kiek ją įveiksmena socialinės praktikos ir kiek ją iš naujo idealizuoja ir įtvirtina kasdieniai socialiniai kūniško gyvenimo ritualai“ (Butler, 2004, p. 48).

Moteriškumas, panašiai kaip ir vyriškumas, visuomenėje išnaudojamas kaip disciplinuojančios galios forma, kuri „kuria kūnus bei tapatybes ir veikia kaip veiksmingas socialinės kontrolės įrankis“ (King, 2004, p. 29). Dėl to moterų kūnai, kaip ir vyrų kūnai, kontroliuojami, formuojami ir pripildomi normatyvaus moteriškumo (vyrų – vyriškumo), išreiškiančio istorines moteriško elgesio, partitės ir išvaizdos ypatumus. Būti moterimi reiškia įkūnyti ištisą disciplinos, reguliavimo ir bausmės santykių aparatą (Butler, 1990). Kitais žodžiais, moteriškumas funkcionuoja kaip būdas įgyvendinti ir įkūnyti priimtinas lyčių normas (Butler, 1993).

Dėl to visada kyla klausimas apie kontrolės ir pasipriešinimo, kurie galimi

įgyvendinant moteriškumą, dinamiką. Jei moteriškumas yra gana kaitus, koku mastu jis priklauso nuo kiekvieno individo kūrybingumo, o koku mastu jis yra išimtinai socialinių veiksnių nulemtas? Tai sudėtingi klausimai, nes moteriškumą galima apibrėžti ir kaip kultūrinį kapitalą, egzistuojantį įkūnyta forma, t. y. kaip ilgalaikius proto ir kūno įpročius ir dispozicijas. Moteriškumas yra viena iš daugybės kultūrinio kapitalo formų, kuri prieinama skirtingų klasių ir socialinių statusų moterims (Skeggs, 2001, p. 296–298). Moteriškumu pareiškiami apie savo kultūrinės kompetencijas.

Be to, moteriškumas taip pat gali būti laikomas pasiekimu ir investicija. Kai kurios moterys didžiuojasi juo kaip tuo, ką jos pasiekia įdėdamos daug pastangų. Moteriškumas kaip investicija reiškia, kad rūpinantis savo kūnu ir fizine išvaizda investuojama į ateitį tikintis pelno ir socialinių dividendų. Todėl analizuojant skirtingų moterų grupių moteriškumą, būtina gilintis į tai, koku mastu jos investuoja į moteriškumą (jei iš viso investuoja), kokias investicijas laiko svarbiausiomis ir kokius lūkesčius su jomis sieja.

Investavimas į moteriškumą ir rūpestis savo kūniška išvaizda gali būti kūrybingumo, atsiliepiancio į prarastas galimybes, bei pasipriešinimo vyraujančiai ideologijai rezultatas. Investuojant dalyvaujama savitoje politikoje, kuri išnaudojama kaip reakcija į atskirtį, susvetimėjimą, anomiją. Kartu investuojant į moteriškumą atkartojamos platesnės socialinės hierarchijos ir nelygybės (Skeggs, 2001, p. 298). Visa tai aktualu, kalbant apie moteris, palistas socialinės rizikos, tarp jų ir įkalintas moteris. Vadinasi, moteriškumą galima analizuoti ne tik kaip disciplinos sistemą, kuria moterys kontroliuojamos ar kontroliuoja save, bet ir būdą išsilaisvinti, kurti kolektyvinį priklausymą ir solidarumą. Būtina pabrėžti, kad skirtingos moteriškumo formos gali būti ir išlaisvinančios, ir įkalinančios ar represyvos.

Kalėjimai laikomi išskirtinai lyties pagrindu diferencijuotomis institucijomis, kuriose vyrai ir moterys įgyvendina priimtina vyriskumą ir moteriškumą. Šiuo požiūriu moterų pataisos namuose lytis yra neatskiriama organizacinių ir kultūrinių struktūrų dalis. Čia įkalintos moterys „atlieka“ savo moteriškumą kaip nuolatinę praktiką kitų įkalintųjų ir kalėjimo darbuotojų akivaizdoje (Garrity & Watters, 2020, p. 4; taip pat žr. Britton, 2003). Kita vertus, nusikaltimus įvykdžiusios moterys dažnai suvokiamos kaip tos, kurios griauna lyčių lūkesčius ir normas, arba kaip tos, kurios švaisto savo moteriškumą (Carlen, 2002). Todėl įkalinimo įstaigose naudojami intervencijos metodai, kuriais siekiama priversti moteris reintegruoti į atpažįstamą „moterišką“ formą (Moran et al., 2009, p. 700–701).

Moterims siūloma įsitraukti į užsiėmimus, kurie tradiciškai laikomi moteriškais; „institucinė refeminizacija“ vykdoma ir reabilitacijos kursais bei švietimu.

Įkalintos moterys ne tik susiduria su dažnu žeminimu ir panieka, bet ir pačios jaučia kaltės ir gėdos jausmą dėl to, į kokią padėtį yra pakliuvusios. Kai kurios iš jų siekia nusimesti socialinį negatyvumą, kuriuo pažymėtos jų tapatybės, siekdamos priartėti prie lyties normų ir atrodyti „tikromis“ moterimis. Dėl šios priežasties sąmoningai investuojama į kūną ir kūnišką išvaizdą. Tačiau kai kurie tyrėjai pabrėžia, kad nepaisant „refeminizacijos“ pastangų (Bosworth, 1999, p. 107) yra moterų, kurios priešinasi „tinkamam“ moteriškumui ir jo įtvirtinimui.

Todėl, analizuojant įkalintų moterų patirtis, svarbu ne tik klausti, kaip pačios moterys suvokia moteriškumą ir jį puoselėja, bet ir gilintis į tai, ar kalėjimas yra palanki erdvė refeminizuotis. O gal jis kaip tik yra erdvė priešintis norminio moteriškumo spaudai? Kaip moterys perkuria pataisos namus kaip lytiškai diferencijuotą erdvę? Ar moterys siekia įgyvendinti norminį moteriškumą, ar priešinasi šio moteriškumo spaudai? Kokius moteriškumo modelius ar tipžus galima išskirti Panevėžio pataisos namuose?

Visi šiek klausimai suteikia galimybę permąstyti moteriškumą ir moterišką tapatumą, dėl kurio deramasi kartu su kitomis įkalintosiomis ir pataisos namų darbuotojais naudojantis iš laisvės atsineštomis moteriškumo sampratomis. Čia galima pridėti, kad, analizuojant įkalinimo įstaigos moteriškumo formas, reikia turėti omenyje, kad lyties pagrindu suformuota kultūra ne tik importuojama į kalėjimą iš laisvės, bet ir pačios moterys ją formuoja jau būdamos įkalinimo įstaigoje (Moran et al., 2009, p. 706). Todėl negalima vienareikšmiškai teigti, kad moteriškumo normos yra tiesioginė visuomenės lyčių normų kopija.

4.3. Moterys ir jų moteriškumas įkalinimo įstaigoje

4.3.1. Moteriškumo ir moteriškos išvaizdos paradoksai

Kaip jau buvo minėta anksčiau, moteriškumas yra viena iš kultūrinio kapitalo formų, prieinama skirtingų klasių ir socialinių statusų moterims, tarp jų ir įkalinčioms. Norint kaupti šį kapitalą būtina į jį investuoti. Kokiu mastu Panevėžio pataisos namuose investuojama į moteriškumą?

Pirmiausia moterų buvo klausta, kaip moteris turi atrodyti ir kokie moteriškos išvaizdos standartai privalomi ar geistini. Pasak vienos informantės, „*aš galvoju, kad turi atrodyti padoriai, paprastai, neišsišokti labai su ta apranga, neišsidažyti, kaip kai kurios dažosi kaip į šokius kur eidamos*“ (Olga, plėšimai). Vadina si, jos nuomone, moteriškumas turi būti santūrus, pertekliniai moteriškumo ženklai įkalinimo įstaigoje nereikalingi.

Kita informantė manė, kad tai, kaip moteris suvokia savo moteriškumą ir jį puoselėja, priklauso nuo jos socialinės padėties, t. y. nuo to, kokioje šeimoje ji išaugo ir kokį išsilavinimą įgijo: „*Žiūrint, čia irgi labai, kaip jums paaiškinti? Ta prasme, nuo žmogaus priklauso, kaip jis auklėtas, iš kokios jis šeimos. Vienos visiškai, ta prasme, net elementaraus dalyko, higienos, nesilaiko, o kitos lygiai taip pat kaip ir laisvėį prisižiūri. Vis tiek esi moteris*“ (Milda, dokumentų klastojimas). Šios įkalintosios požiūriu, būti moterimi reiškia laikytis higienos, būti tvarkingai ir švariai. Visa kita, pavyzdžiui, rūbai ar makiažas, yra antrinis dalykas: „*Visų pirma turi būti švari. Nėra skirtumo ten ar tavo drabužiai vardiniai ar dar kokie. Svarbu, kad tu būtum švarus žmogus, nesuplyšęs, tvarkingai atrodantis, neišsaukiančiai*“ (Milda, dokumentų klastojimas).

Higieną kaip savotišką investiciją į moteriškumą paminėjo ne viena kalbinta informantė. Tačiau įkalinimo įstaigoje laikytis elementarios higienos yra gana sunku. Dauguma moterų skundėsi reta galimybe praustis (ypač nepalankios tam sąlygos paprastajame korpuse, kur maudytis po dušu leidžiama tik porą kartų per savaitę: „*Jo, norėtusi dažniau nusiprausti. Norėtusi netgi po strojaus, vakarinio patikrinimo, ta prasme, kad leistų visoms eiti į lauką, nors valandai laiko, o ne toms, kurios mokosi arba tos, kurios dirba*“ (Galina, vagystė)). Be to, prausyklos uždaromos nakčiai, todėl moterys negali nusiprausti, pavyzdžiui, kad ir prasidėjus mėnesinėms. Ne viena informantė skundėsi ir higieninių priemonių trūkumu kalėjimo parduotuvėje.

Analizuojant moterų įkalinimo įstaigas, dažnai teigiama, kad jos yra nevisiškai pritaikytos moterims ir yra „vyrocentristinės“, nes neatsižvelgia į moterų reikmes (Carlen, 2013), pavyzdžiui, į moterų reprodukcinis ypatumus, ginekologines ir psichikos sveikatos reikmes ir pan. Tai iš dalies išryškėjo ir interviu su Panevėžio pataisos namų moterimis, kurios skundėsi, kad naktimis neįmanoma apsiprausti prispaudus reikalui ir kad palaikyti elementarią higieną kai kurioms, ypač gyvenančioms paprastajame korpuse, gana sudėtinga.

Tačiau klausiant informančių apie kitų įkalintųjų moteriškumą, buvo teigiama, kad kai kurios moterys pernelyg daug dėmesio skiria savo išvaizdai siekdamos kitų moterų dėmesio. Tačiau tai buvo aiškinama ilgais kalinimo metais ar net psichikos sutrikimais, nes moteris turėtų siekti ne kitų moterų, bet vyrų dėmesio. Moterys trokšta atrodyti seksualios, „nes [joms] trūksta tikriausiai dėmesio, mano nuomone, kitų moterų dėmesį nori atkreipti, pagal jas, kai sėdi, ta prasme, nebe vienus metus, tai aš nežinau, kas būna. Psichiką gal paveikia? Jau tada reikia moterų, nebe vyrų, o moterų, tai nežinau. Dėl to“ (Milda, dokumentų klastojimas). Ši informantė smerkė homoerotinio dėmesio siekiančias moteris, nes manė, kad moteriškumas privalo būti suvaldytas ir santūrus. Buvo gana atvirai norima pasakyti, kad tikrasis moteriškumas yra neatskiriamas nuo heteroseksualumo ir kad moters išvaizdą turėtų vertinti ne moterys, bet vyrai. Moterys, kurios puošiasi ir gražinasi norėdamos patikti kitoms moterims, atstovauja vadinamajam pertekliniam moteriškumui. Tačiau, kaip teigė kita informantė, yra moterų, kurios nori artimų santykių ir draugysčių, todėl jos kuria pakaitines šeimas: „Yra gal kai kurios, kad prisiriša. Nu, ieško tų draugysčių, prisiriša jos, bet aš, kaip ir sakau, aš negalvoju, kad tai verta...“ (Donalda, narkotikų platinimas).

Aptariant moteriškumo ir heteroseksualumo santykį, būtina prisiminti ir gana pralaidžias kalėjimo vertybes, kurios pasiduoda heteronormatyvių lyties normų galiai ir patriarchalinei moteriškumo estetikai (Chamberlen, 2017, p. 140). Kaip rodo cituotos mintys, šios normos gana nemažu mastu veikia moterų moteriškumo ir jų kūniškumo raišką.

Svarbu paminėti, kad mokslinėje literatūroje perteklinis moteriškumas (daug makiažo, kūną atveriantys rūbai ir pan.), apie kurį kalbėjo kai kurios įkalintosios, paprastai siejamas su žemesnės socialinės padėties moterimis ir yra nuvertinamas, nes jis prieštarauja „santūriam“ normatyviniam vidurinės klasės moteriškumui, vyraujančiam Vakarų visuomenėse (McRobbie, 1978; Skeggs, 1997; Skeggs, 2001; Tasker, 1998). Moteriškas kūnas tampa vizualia klasinio skonio išraiška. Pasak Bourdieu (1986), estetinis skonis padeda suvokti, kokiai klasei kūnas priklauso. Netgi santykis su kūnu (ar juo rūpinamasi ar ne, ar užsiimama sportu ar ne, koks maistas valgomas, kokie išvaizdos standartai laikomi priimtinais) priklauso nuo socialinės klasės. Šiuo aspektu galima teigti, kad dalis moterų, kurios nuvertina moteriškumą bei moterišką išvaizdą ir atsisako pasiduoti tradiciniam moteriškumui ir moteriškos išvaizdos standartams, jaučiasi mora-

liškai vertingesnės ir pranašesnės ir tarsi turi aspiracijų priklausyti „aukštesnei“ klasei. Jos laiko norą atrodyti moteriškai ir seksualiai pertekliniu, būdingu neišlavintam skoniui. Moteriškumo kaip kultūrinio kapitalo tyrimuose (Skeggs, 2001) įrodyta, kad Vakarų visuomenėse darbininkų klasės moteriškumui yra priskiriama žema moralinė vertė; jis laikomas morališkai degradavusiu.

Vis dėlto nemaža dalis informančių manė, kad būtina palaikyti bent minimaliai moterišką išvaizdą, nors sąlygos tam ir nėra itin palankios. Dauguma moterų nurodė, kad kalėjimo parduotuvėje plaukų dažai labai brangūs, o ir jų pasirinkimas menkas: „*Nieko, iš tikrųjų, nieko. Nu, čia neisi, nesidažysi kiekvieną dieną, nu, nebent gal į kokį pasimatymą eini. Plaukų dažai čia yra brangūs – 7 eurai už dėžutę, tai irgi pagalvoji, ar juos pirkti, ar kažką gal gali sau leisti nusipirkti, nu, ir viskas. Aišku, yra čia ta kirpykla, gali nueiti, nu, yra*“ (Karlita, narkotikų platinimas). Todėl palaikyti patenkinamą moterišką išvaizdą labai sunku. Galimybių tam mažai, be to, trūksta ir materialinių išteklių, pavyzdžiui, plaukų dažams ar higienos priemonėms. Paradoksalu tai, kad net ir tos informantės, kurioms fizinė išvaizda nebuvo svarbiausia, skundėsi aukšta plaukų dažų kaina ir menku pasirinkimu. Todėl visada turi rinktis, kas tau svarbiau: ar atrodyti gražiai, ar įsigyti ko kito, pavyzdžiui, maisto. Kitos informantės žodžiais, „<...> *Pavyzdžiui, parduotuvėj šiai dienai mažai dažų plaukams yra. Dvi spalvos tiktai, o žmonės vis tiek žilsta gi. Norisi moteriai pasidažyti. Čia moteriai svarbiausia yra, o dažų pasirinkimo nėra. Čia yra minusas didelis, jo. Galėtų būti daugiau pasirinkimo. Kažkas su kosmetika kad būtų*“ (Livija, narkotikų platinimas).

Jau cituotuose pasisakymuose galima pastebėti kelis prieštaravimus. Pirmiausia, moteriškumas turi būti santūrus ir suvaldytas. Moteris turi būti tvarkinga ir švari, rūpintis savo higiena. Tačiau, nepaisant šio suvaldyto moteriškumo, abejojama investicijų į moteriškumą nauda, nes ją įgyti reikėtų vyro žvilgsnio ir vyro vertinimo. Atrodytų, kad nėra dėl ko stengtis atrodyti moteriškai ir demonstruoti savo seksualumą. Dalies informančių požiūriu, verta stengtis tik tada, kai jas aplanko artimieji, ypač sutuoktiniai ar partneriai. Tačiau, kaip matyti iš informančių pasakojimų, kalėjime yra moterų, kurios, nepaisant vyro žvilgsnio trūkumo, išsiskiria pertekliniu ir perdėtu moteriškumu, kuris yra nukreiptas į kitas moteris. Šitoks moteriškumas nuvertinamas; galima pastebėti, kad jis laikomas „žemo“ ir neišlavinto estetinio skonio išraiška. Kitas prieštaravimas susijęs su atsainiu požiūriu į moteriškumą ir kartu nepasitenkinimu menkomis ga-

limybėmis puoselėti moteriškumą kalėjimo aplinkoje (rūpestis išvaizda antraeilis dalykas vs. daugelio moterų skundai grožio priemonių stoka pataisos namų parduotuvėje).

Viena informantė, kuriai moteriškumas nebuvo svarbus, teigė, kad kalėjimas atima iš moterų jų moteriškumą: „Nu, čia jau nebe labai tu būni moteris. Nu, kuo tu čia būni ta moterimi? Nu, nežinau. Aš net nežinau, čia viskas visą tą tavo moteriškumą atima. Nu, čia nežinau. Kaip man, tai čia, nu, dugnas. Čia yra dugnas jau“ (Karlita, narkotikų platinimas). Kita įkalintoji manė, kad jai nebūtina išlikti patraukliai ir seksualiai kalėjimo aplinkoje („Ne, čia niekas nereikalinga“), be to, įkalinimo įstaiga pakeičia moterišką elgesį ir kartais paverčia moteris kone vyrais: „Laisvėj? Nu, ji, ta prasme, pagal save sakau, laisvėj aš jautresnė, ta prasme, tokia mielesnė, nu, gražiai šneku su žmonėmis, viską, o čia, kai ateini, čia visos piktos, niūrios, nu, ir ką? Prasideda: ‚Ė, ką tu? Kas yra? Tai ko žiūri?‘ – ‚Tai kas tau yra?‘ Nu, ir va taip va. Tokia griežtesnė daraisi, tokia, kaip sakant, čiut ne kaip vyras [nusijuokia] tampi“ (Galina, vagystė).

Ši suvokimą, kad iš tavęs atimamas moteriškumas ir esi paverčiama kone vyru, galima sieti su Ervingo Goffmano vartotu terminu „tapatybės atėmimas“ (angl. *stripping of identity*) įkalinimo įstaigoje (Goffman, 1968). Iš moterų atimama svarbi jų tapatumo dalis, jos tarsi apnuoginamos, o tai gali prisidėti tiek prie sumenkėjusios savivertės, tiek savęs stigmatizavimo. Todėl vienoms moterims atrodo, kad iš jų atimamas moteriškumas, o kitos, priešingai, nori pabrėžti moteriškumą kaip kultūrinio kapitalo formą ir asmeninės kompetencijos išraišką.

Remiantis atlikta požiūrio į moteriškumą analize galima išskirti du moterų tipus ar grupes. Pirmajai grupei priklausytų moterys, kurioms būti tradiciškai moteriška atrodo beprasmiškas dalykas. Jos mano, kad kalėjimas apskritai netinkama erdvė skleisti moteriškumui. Be to, ištekliai įgyvendinti moteriškumą kalėjimo aplinkoje yra gana riboti. „Ne, čia iš tikrųjų nereikia puoštis, gražintis. Čia nėra dėl ko. Čia mes atliekam bausmę. Čia mes sėdim ir viskas. Prieš ką čia dažytis? Prieš viršininkus? Kokia čia nauda jiems? Ką jie mums duos?... Nėra čia, nėra tokių galimybių, ne. Rūbų daug turėti neleidžia, tų siuntinių, tai kuo čia puoštis? Ir dar prieš ką čia puoštis?“ (Galina, vagystė). Daug svarbiau gebėjimas išgyventi, atsiriboti nuo kitų, būti stipriai, išlaukti įkalinimo laiką.

Šios moterys atsiriboja nuo tradiciškai suvokiamo moteriškumo ir moteriškos išvaizdos standartų. Manoma, kad nėra reikalo investuoti į savo išvaizdą, nes

jokios gražos nesitikima. Kaip tik kitų moterų investicijos į moteriškumą erzina šias moteris. Jos teigė, kad „*niekam čia neįdomu, kaip tu atrodai*“ (Rainolda, narkotikų platinimas). Pasak tos pačios informantės: „*[Atsidūsta] Kas? Nu jo, tu pasidažysi, tu apsirengsi gražiau, eis, apie tave šnekės, kad tu fyfa, kad tu pasikėlus, kad tu nieko negali. Jo, nu, čia [šypteli], nežinau. Ne, čia, sakau, nėra moterų. Visos tokios va. Jau apsilaužę kažkokios, nežinau.*“ Galima teigti, kad šios grupės moterys priešinasi lengvai atpažįstamoms moteriškumo formoms, į kurias jos turėtų būti resocializuotos.

Tačiau nemažai grupei moterų moteriška išvaizda yra jų kultūrinės kompetencijos išraiška. Atrodyti moteriška skatina ir siekis atmesti negatyvumą, siejamą su buvimu pataisos namuose. Tai kartu ir mėginimas parodyti, kad įmanoma išlikti moteriška bet kokiomis aplinkybėmis: „*Norisi būti gražesnei kiekvienai turbūt moteriai [juokiasi]... Nu, tai, be abejo, yra pas mus gražu, kaip kas dėl ko. Viena už kitą kas gražiau*“ (Juta, vagystė). Yra moterų, kurios perdėtai demonstruoja savo moteriškumą: „*Užsideda suknelę didele iškirpte, parodo krūtinę*“ (Rainolda, narkotikų platinimas). Šios moterys investuoja į „kūnišką kapitalą“, nepaisant ribotų materialinių išteklių. Dažniausiai naudojamos rūbais kaip būdu pabrėžti savo moteriškumą, pasirodyti ir išryškinti savo išskirtinumą. Įkalinimas priverčia kai kurias moteris stipriau suvokti pozityvų kūno potencialą ir kartu įvertinti kūno ribotumą bei jo stigmatizavimą. Tai galima vadinti dviprasmišku moterų požiūriu į kūną, kuris atspindi ir jų pastangas išgyventi, ir dorotis su įkalinimo reikalavimais ir ribojimais (Chamberlen, 2017, p. 140).

Nors egzistuoja situacijų, kai moteriškumas ypač aktualus, pavyzdžiui, susitinkant su sutuoktiniais ar partneriais, moteriškumu galima prisidengti kaip savotišku skydu, jį išryškinti vilkint puošnesnius rūbus ar naudojant makiažą. Čia verta paminėti, kad, nepaisant toliau cituojamos informantės pastebėjimo apie moters fizinės išvaizdos svarbą, jai pačiai atitikti moteriškumo standartus nebuvo visada svarbu:

Nebent į pasimatymus einam. Ta prasme, ar vaikai, ar tėvai, ar kas atvažiuoja. Aš tai gal dar kai į darbą einu kartais, bet tai irgi mažai kada. O šiaip moterys su rūbais daugiau čia [juokiasi]... Kas turi gražią figūrą, nieko nesakau [nusijuokia], tai kas turi iš ko, taip. Nieko prieš čia. Aš mažai išeinu į lauką, tai kad aš nelabai žiūriu, kas kaip rengiasi. Man vienodai.

Aš esu gal dabar, sakykim, užsidarius, nors iš tikrųjų gyvenime tokia nebuvau, kas mane pažįsta, sakytu: „Čia jau nebe tu“ <...> (Juta, vagystė).

Kai kuriuose ankstesniuose tyrimuose (Bosworth, 1999; Chamberlen, 2017) prieita prie išvados, kad moters kūnas ir moteriškumas gali veikti kaip pasipriešinimo bausmei ir kalėjimo institucinei sandarai įrankis. Dėmesys kūnui ir lytiškai diferencijuotoms praktikoms gali reikšti, kad įkalintosios aktyviai priešinasi lytinei jų įkalinimo stigmati. Iš šio tyrimo vargu ar galima daryti šią išvadą. Veikiausiai kūnas yra gana trapi investicija, būdas išgyventi įkalinimo kančias ir kartu homoerotinės aistros indikatorius.

Svarbu paminėti, kad, nepaisant skirtingų požiūrių į moteriškumą, karcerinio kolektyvizmo atmosferoje moterys vertina viena kitos elgesį ir išvaizdą. Vertinant juos daugiausia dėmesio skiriama švarai, higienai, tvarkingumui. Pabrėžiamas aprangos santūrumas, neigiamai žiūrima į perdėtomis priemonėmis demonstruojamą moteriškumą (gilios iškirptės, ryškus makiažas *etc.*). Įdomu tai, kad dalis moterų tiesiog nuvertina ar neįvertina kitų įkalintųjų pastangų atrodyti tradicinėmis moterimis, nes mano, kad investicijos į moteriškumą yra beprasmingės: jos tiesiog neneša pelno kalėjime. Tai galima būtų aiškinti tuo, kad iš laisvės atsineštos vidurinės klasės santūraus moteriškumo normos, kurios laikomos privalomomis, verčia šias moteris traktuoti perteklinį žemesnių klasių moteriškumą su panieka, nes jis išreiškia „žemą“ estetinį skonį.

Anastasia Chamberlen pastebi, kad įgyvendinant moteriškumo normas egzistuoja skirtumas tarp moterų, kilusių iš skurdžių šeimų, ir labiau pasiturinčių moterų. Vis dėlto dauguma moterų, kurios patenka į įkalinimo įstaigas, kilusios iš skurdžios aplinkos ar yra gyvenusios santykiniai skurde. Nors skurdžios moterys jaučia spaudimą įgyvendinti moteriškumo standartus, jos neturi materialinių išteklių tai padaryti. Tik labiau pasiturinčios ir į vartojimą linkusios moterys gali internalizuoti moteriškumo technologijas, įgalinamas materialinių išteklių (pvz., prabangesni rūbai, kosmetika ir pan.) (Chamberlen, 2017, p. 134–135). Kadangi šio tyrimo metu nebuvo surinkta pakankamai informacijos apie ankstesnių moterų gyvenimą, sunku teigti apie socialinės padėties įtaką požiūriui į moteriškumą. Tačiau gauti duomenys vis dėlto leidžia manyti, kad dauguma moterų kilusios iš gana skurdžios aplinkos. Tai liudija ir nemaža dalis moterų, nuteistų už vagystes, plėšimus ir prekybą narkotikais (iš viso penkiolika iš dvidešimties).

Apibendrinant įmanoma teigti, kad dalies moterų gana rezervuotas požiūris į moteriškumą aiškintinas ir materialinių išteklių trūkumu: kai nėra pakankamai lėšų elementarioms higienos ir kosmetikos priemonėms (moterys nuolat skundžiasi aukšta plaukų dažų kaina), moteriška išvaizda pasidaro antraeilė. Kaip teigiama kalėjimų tyrimuose (Jalili Idrissi, 2020), moteriškumą įkalinimo įstaigoje skatina ir vartotojiška kultūra; moterys prisitaiko prie kapitalistinio vartojimo standartų priklausomai nuo savo finansinių resursų. Kosmetika, įvairios higienos priemonės, rūbai, išryškinantys moteriškumą – visa tai tampa įkalinimo įstaigos moteriškumo diskurso, kuriam privalu pritarti ar bent jį imituoti, dalimi. Apie vartotojiškos kultūros standartus kalba ir Panevėžio pataisos namuose kalinčios moterys, besiskundžiančios kosmetikos ir higienos priemonių trūkumu ir menku jų pasirinkimu.

Moteriškumo, kalėjimo erdvės ir karcerinio kolektyvizmo sąsajas išreiškia ir moterų rūpestis gyvenamąja aplinka. Kaip rodo jau atlikti tyrimai, moterų įkalinimo aplinka skiriasi nuo vyrų, nes ji paprastai subtilesnė, švelnesnė, pripildyta gėlių (Jalili Idrissi, 2020, p. 167). Moterys pačios stengiasi paversti kalėjimo aplinką gyventina ją „sumoteriškindamos“. Kaip teigė viena informantė, *„puošiamo, iš tikrųjų, koridoriuose yra paveikslai, tvarkomės mes pačios, generalines švaras darom, nu va, šiandien kaip tik buvo [šypteli]. Šveičiame koridorius, tualetus, prausyklas, viską prižiūrim mes pačios. Gėles, va, pavyzdžiui, mes auginam savo sekcijoje“* (Karlita, narkotikų platinimas). Galimybė pasivaikščioti po Panevėžio pataisos namus leido pastebėti, kad moterų lovos ar staliukai prie jų buvo papuošti visokiais niekučiais, lovos antklodės taip pat atspindėjo jų šeiminingų estetinį skonį. Gyvenamosios patalpos buvo pagražintos plakatais ir meno kūriniais.

4.3.2. Moteriškumas ir (ne)tinkamas elgesys

Paklaustos, kokio elgesio iš moterų reikalauja kalėjimas ir kaip moterys turėtų elgtis įkalinimo įstaigoje, kai kurios informantės pabrėžė tai, kad moterų elgesį riboja šeiminingi išpareigojimai, pavyzdžiui, vaikų turėjimas. Dėl to jos mažiau linkusios maištauti ir reikalauti savo teisių nei vyrai: *„Aš manau, kad, nu, kaip? Moterys ir vyrai. Nu, vyrai, jie vis tiek kitaip. Jie už save daugiau žodį taria, jie mažiau bijo tų pareigūnų, mažiau bijo tų raportų, o moterys ką? Nu, jos taip ir*

sėdi tyliai, ramiai, gi pas vaikus reikia grįžti. Dauguma čia jau vaikų turi“ (Kar-lita, narkotikų platinimas). Apskritai mąstymas apie šeimą ir įsipareigojimus jai yra vienas iš svarbių motyvų, kurie palaiko moterų pasiryžimą nepasiduoti ir kartu išlikti tokioms, kokios jos buvo laisvėje: „Galvoju, vis tiek aš grįšiu, kodėl man pasiduot? Aš turiu vyrą, aš turiu šeimą, aš turiu draugų laisvėj, man reikia išlikt, kokia esu. Stengtis, nors kažkiek, nors čia sunkiai, sakau. Bet čia nuo žmo-gaus priklauso“ (Euzebija, vagystė). Skųsdamasi kai kurių moterų „nemoterišku“ elgesiu, kita informantė sakė, kad moteris išlieka moterimi bet kokioje aplinkoje, nes ją su laisve sieja šeiminiai ryšiai ir įsipareigojimai:

Visiškai, visiškai nėra padorumo, išsiauklėjimo, manierų, visiškai nieko ne-belieka čia. Aš net kai su psichologe kalbu čia, labai dažnai pabrėžiu, kad moteris, kuri buvo laisvėje moterimi ir bet kokių atveju, bet kokiomis ap-linkybėmis turi išlikti moterimi. Tu esi kažkieno mama, tu esi kažkieno dukra, tu esi kažkieno žmona, anūkė, proanūkė. Nu, tai yra normalu, bet, sakau, čia gyveni, tu pripranti prie to ir paskui kaip tu toliau elgsiesi išėjusi į laisvę? Lygiai taip pat, kaip elgeisi kalėjime? Ne, taip nebus. Tavo vyras [šypteli] nemylės tavęs taip, kad tu ateisi: „Nu, a girdi, eik, čia man kažką padaryk, kas tau yra čia?“ Nu, ateis vyras, sakys: „Grįžk tu į tą savo kalėjimą ir sėdėk. Ko tu čia grįžai?“ Nežinau (Rainolda, narkotikų platinimas).

Kokias priimtino moteriško elgesio normas artikuluoja informantės? Kaip moterys turėtų elgtis kalėjimo aplinkoje? Ar įkalinimo įstaiga skatina moteris priimti „atpažįstamas moteriškumo formas“ (Moran et al., 2009, p. 700; taip pat žr. Moore & Scraton, 2014) dalyvaujant vadinamosiose moteriškose veiklose ir laikantis elgesio formų, kurios laikomos moteriškomis?

Kaip teigia viena informantė, išsamiausiai kalbėjusi apie moteriško elgesio ypatumus, ji nežinanti, kaip moteris turėtų elgtis įkalinimo įstaigoje, tačiau jai atrodė, kad svarbiausia gyventi savo, o ne kitų gyvenimą:

Nu, čia moterų taip jau, kaip turėtų elgtis, tai turbūt nėra, nes ir toks kaip ir, nežinau, naglumas toks, tas žodis aukštesnis pasakytas. Yra visai tokių susigūžusių, kur galbūt bijo kažkokį žodį pasakyti, nes nežino, ką gaus atgal [nusijuokia], kokį atsakymą. O šiaip aš nežinau, kokia moteris turėtų būti

čia kalėjime. Aišku, prisižiūrinti save, tiesiog gyvenanti galbūt savo gyvenimą, o ne kitų gyvenimus. Nes yra gyvenančių ir kitų gyvenimus, tai čia kas trečia, kas ketvirta, nežinau [juokiasi], bet šiaip neapsileisti savęs, prisižiūrėti tam tikrose ribose (Donalda, narkotikų platinimas).

Ji taip pat manė, kad kalėjimas sustiprina moteris, nes kai kurios sulaukia kitų moterų palaikymo: „Aš galbūt sakyčiau ‚tvirtina‘, kad būtų tvirtesnės jos, nes čia papuola ir labai ne sugniuždytos, bet silpnos patenka. Bet su kiekvienu kartu jos po biškį stiprėja. Tai galbūt palaikymo daug gauna, galbūt kas ar ten patyrė vyro smurtą ar dar kažką tai. Nu, yra tų tokių“ (Donalda, narkotikų platinimas). Daug kas siejama su asmens gebėjimu prisitaikyti prie kalėjimo aplinkos, nekonfliktuoti, būti ramiai ir nesureikšminti savęs: „Čia nuo žmogaus priklauso. Jeigu tu, žmogus, esi konfliktiškas, tai su tavim įstaiga, aišku, irgi konfliktuos, nes yra tokių pareigūnų ir tave ves iš kantrybės, ir t. t. Bet yra ir kitaip. Jeigu tu, žmogus, ramus atvažiavai, tiesiog atvažiavai atlikti bausmės, nes tau taip paskyrė teismas ir tu niešakai kažko tai aukščiau, ir nestatai iš savęs karalienės <...>“ (Donalda, narkotikų platinimas).

Interviu buvo minima ir moteriai deramo bei nederamo elgesio skirtis. „Nemoteriškos“ moterys vartoja žargoną, keikiasi ir įsivelia į muštynes. Paklausta, kodėl jos šitaip elgiasi, viena informantė teigė, kad tai gali būti susiję su nerašytomis kalėjimo hierarchijomis ir kastų sistema:

Čia tu esi tas, vadinamas, viršaus kažkokia, nežinau net kaip čia pasakyti. Tu esi gaujos kažkokios viršesnės, negu tie paprastesni, tu esi kažkokios gaujos galva arba dar ten kažkas, nes taip tai čia tu vaikštai kaip moteris, visa kita, bet jeigu pas tave ten tas žargonas ir tie keiksmazodžiai, kurie čia „Į galvą arba sudaužysiu aš tau tą durną galvą“, aš taip atsisuku, sakau: „Tai, nu, gražu iš tavo pusės taip šnekėti“, o dar ypač, kai tos jaunos šneka su vyresniais žmonėmis taip, kad „Užsičiaupk, kiek gali burbuliuot! Sudaužysiu tau tą durną galvą“ (Rainolda, narkotikų platinimas).

Moteriško elgesio normos neišvengiamai susijusios su ankstesniame skyriuje aptartu karceriniu kolektyvizmu ir privatumo bei viešumo takoskyra. Kadangi karceriniu kolektyvizmu grįsta įkalinimo įstaigos aplinka suteikia labai mažai

privatumo, moterys yra stebimos ir matomos visą laiką. Nors nuolat deramasi dėl asmeninės erdvės, kuri palengvintų įkalinimo kančias ir padėtų pakelti „savęs marinimą“ (Goffman, 1968), šios derybos gana trapios ir gali būti nutrauktos bet kurią akimirką (Jalili Idrissi, 2020, p. 100). Tai reiškia, kad moterys stebi viena kitą ir vertina viena kitos elgesį. Dėl to gana dažnai interviu kalbama apie tai, kad moterys privalo gyventi savo gyvenimą, atsiriboti nuo konfliktų ir gandų, nors tai be galo sunku. Laisvės, autonomijos ir pasirinkimų praradimas bei negalėjimas turėti tam tikrų materialių daiktų ir užsiimti mėgstama veikla neišvengiamai veikia moterų savivoką ir elgesį (Frois, 2017, p. 99).

4.3.3. Moteriškumas ir motinystė

Kaip aptarta skyriuje apie moterims tinkamą ir netinkamą elgesį, pačios tyrimo dalyvės pabrėžia, kad jų elgesį sąlygoja šeiminiai išpareigojimai, ypač siekis palaikyti ar atkurti ryšius su vaikais, t. y. moteris stengiasi elgtis kuo pavyzdingiau, kad įkalinimo įstaigoje turėtų kuo daugiau galimybių palaikyti ryšį su vaikais skambindama ar gaudama pasimatymų. Kaip pastebi motinystės įkalinimo įstaigose tyrėjai, patekimas į kalinimo įstaigą moteriai reiškia, kad jai nepavyksta tinkamai išpildyti moters-motinos vaidmens. Blogos mamos etiketė ypač slegia moteris, o atskyrimas nuo vaikų laikomas vienu intensyviausių įkalinimo skausmų. Atskyrimo nuo vaikų skausmas kur kas būdingesnis įkalintoms moterims nei įkalintiems vyrams, kadangi įkalintos moterys yra pagrindiniai, o daugeliu atvejų ir vieninteliai asmenys, atsakingi už vaikų priežiūrą (Bloom & Brown, 2011). Todėl įkalinimo momentu moterims tenka spręsti pačius sudėtingiausius klausimus, susijusius su vaikų globa, o neretai šiuos klausimus sprendžiant – susigyventi su bejėgiškumo jausmu. Tyrimai Jungtinėse Valstijose rodo, kad penkis kartus labiau tikėtina, jog įkalintų moterų vaikai pateks į institucinę globą nei įkalintų vyrų (O'Malley, 2018). Taigi rūpestis dėl vaikų yra vienas dažniausių moterų apmąstymų objektų ir skausmo šaltinių įkalinimo įstaigose. Nenuostabu, kad daugelis kalinčiųjų susikoncentruoja į tinkamo motinos vaidmens atkūrimą ir išpildymą. Tokiu atveju, autorių Bloom & Brown (2011) teigimu, moterys tampa dar labiau pažeidžiamos, kadangi siekia pasyviai ir paklusniai, su viskuo susitaikydamos išpildyti įstaigos primetamus reikalavimus. Pačios įstaigos siūlo

tik labai ribotą ir su tradiciniais moters vaidmenimis susijusią moterų refeminizacijos koncepciją, tai yra moterims siūlo įsitraukti į užimtumą, susijusį su tradiciniu moters vaidmeniu, arba į įvairias reabilitacijos programas, skirtas motinystės įgūdžiams lavinti. Tokiu būdu tarsi konstatuojama, kad moterims nepasisekė išpildyti moters-motinos vaidmens ir todėl būtina paklusniai ir nuolankiai užsimti jo atkūrimu. Būtent atkūrinėdamos savo prarastą su moteriškumu ir motinyste susijusį identitetą moterys dar tvirčiau supančiojamos tradicinio moters vaidmens pančiais, tokiais kaip nuolankumas, susitaikymas ir suvokimas, kad tik ji viena yra atsakinga už vaikų gerovę; taip pat itin riboti darbiniai įgūdžiai daugiausia susiję su moters – namų šeimininkės, buities sergėtojos – vaidmens išpildymu. Šie su normatyviu moters vaidmeniu susiję veiksniai neretai ir prisideda prie nusikalstamo moters elgesio, tačiau įkalinimo įstaigose moterys ir toliau skatinamos šiuos vaidmenis išpildyti, materializuoti bei įsisąmoninti (Carlen, 2002; Gelsthorpe & Wright, 2015).

Iš interviu su tyrimo dalyvėmis galima pastebėti, kad moters ir motinos vaidmuo dažnai buvo sugretinamas, akcentuojant, kad moteriai kaip esamai ar būsimai motinai tam tikras elgesys yra nederamas. Moteriškumo ir motinystės sąsajų motyvas buvo itin ryškus gal ir dėl to, kad iš 20 tyrime dalyvavusių moterų tik keturios neturėjo vaikų, o didžioji dalis tyrime dalyvavusių motinų turėjo nepilnamečių vaikų (tyrime nedalyvavo moterys, auginančios vaikus pačioje įkalinimo įstaigoje). Dalis tyrime dalyvavusių moterų pabrėžė, jog tam tikras elgesys moterims-motinos yra nepriimtinas. Kaip teigia viena iš informančių, buvimas moterimi ir motina yra nesuderinamas su kalėjime egzistuojančių neformalių taisyklių laikymusi ar kalėjimo žargonu:

Tų vadinamų, nežinau, paniatkių, dar kažko. Man tai yra nepriimtina ir man bus iki galo nepriimtina, nes, ta prasme, aš esu mama, aš būsiu kažkieno žmona ir aš ateisiu vaikams ir sakysiu ten kažkokį žargoną ar dar kažką? Ne, tai man, pavyzdžiui, nepriimtina ir niekada nesusitaikysiu, nesusigyvensiu ir nesusitaikysiu su tokiais žmonėmis.

Kaip matyti iš aukščiau pateiktos citatos, neretai kalbėdamos apie tinkamą ir netinkamą elgesį moterys aptarė ne tik tai, kas pridera moteriai, bet ir kaip tai dera su motinos vaidmeniu.

Neabejotina, kad motinystės sampratos ir patirtys, kaip ir moteriškumas, yra socialiniai konstruktai, todėl nevienalyčiai, kompleksiniai, kaitūs ir kontekstualūs. Taigi kalinčių moterų išgyvenimai, susiję su motinyste, yra skirtingi, taip pat skirtingai moterys susidoroja su atskyrimu nuo vaikų bei skirtingai suvokia bei įgyvendina ryšio su vaikais palaikymą įkalinimo sąlygomis. Tačiau kaip pažymima motinystės įkalinimo įstaigose tyrimuose, bet kuriuo atveju moterims atsiskyrimo nuo vaikų momentas yra viena labiausiai emociškai veikiančių patirčių (Baldwin, 2017). Tyrime dalyvavusios moterys taip pat pabrėžia, kad didžiausias nerimas ir skausmas kyla pagalvojus apie vaikus:

Aš galvojau, kad aš neišgyvensiu, aš išprotėsiu. Pas mane mažamečiai vaikai yra. Kaip aš atliksiu? Kaip jie be manęs gyvens? (Euzebiją, vagystė).

Man niekas nekelia tokio streso. Man tikrai viena mintis kyla, kad vaikai be manęs auga (Algimantė, narkotikų platinimas).

Tyrime dalyvavusios moterys vardijo skirtingus būdus, kaip jos išgyvena skausmą, kylantį dėl atskyrimo nuo vaikų. Kai kurios stengiasi vaikus apsaugoti nuo įkalinimo aplinkos ir atsisako su vaikais matytis įkalinimo įstaigoje. „Ne, aš paprasčiausiai neprašiau mamos, kad man vaikų vežtų, nes aš nenoriu, kad matytų jie, kad čia aš. <...> Jo, nesinori, jo, kad vaikai matytų tokią vietą“ (Galina, vagystė). Kitos apskritai motinystę pasilieka tik sau, motinystę laikydamos pačia jautriausia ir pažeidžiamiausia dalimi. Jos vengia apie tai kalbėti kitoms nuteisiosioms neprasitardamos, kad turi vaikų, vengdamos bet kokių galimybių likti įskaudintos. Būtent apie tai prisipažįsta už narkotikų platinimą kalinti Rainolda:

O kas man iš to, kad aš jį pamatysiu per stiklą tiesiog? Sau širdį užsigausiu ir viskas, nu. O čia reikia išlikti labai stipriai. Negali rodyti savo emocijų kažkam, nes kai tu parodai savo emocijas, kad tu esi silpnėnis žmogus, negu kažkas kitas, tau tada labai pradės per tą vietą, per kurią tu silpnas, ant galvos lipt. <...> Viską reikia slėpt. Aš apie savo šeimą niekam net nepasakoju. Apie savo vaiką niekam nepasakoju. Niekas nežino, kad aš čia vaiką turiu.

Dar kitos moterys prisipažįsta, kad gyvena motinystėje ir motinyste, tai yra nuolatos galvodamos apie vaikų rutiną ir kaip jiems sekasi: „Ką vaikas dabar vei-

kia, ar jis atsikėlė, ar jis eis į mokyklą, ką jis valgo, kada jis gulasi, va, šitas tave kankina“ (Adrija, sukčiavimas); rūpinamasi ir vaikų sveikata: „Va, būtum laisvėj, čia pasiimi, paskambinai, susiderinai, viską, o čia turi laukti, nervuojiesi, stresuoj, galvoji, kaip vaikai. Jeigu paskambini ir ten vaikas, žinai, kad susirgo, galėsi paskambinti tik po kelių dienų, neturi ten kredito, kaip paskambint, paprašyt, kad kažkas papildytų, kad galėtum pasiskambint, nes taip tu nepaskambinsi kitaip“ (Fabija, narkotikų platinimas). Kartu galvodamos apie vaikus moterys nuolatos kenčia dėl prarasto laiko su vaikais ir dėl padaryto nusikaltimo:

Ypač pas mane, kai mergaitė 7 metų vaikas, 8 metų ir tas mokyklinis amžius pradinis, viskas, ir tiek jiems reikalinga ta mama, ir tiek skaudu, kad tuos metus dar turi būti ir kaip be motinos, kai reikalingas pats tas laikas vaikams, kad tu nieko negali padėti. Jiems trūksta. Ir pati, atrodo, širdis plyšta, bet tu nieko nepadarysi, nors ir tas klaidas savo jau supranti, ir niekaip tu jų negali pakeisti (Euzebija, vagystė).

Ir nors moterys stengiasi neprarasti ryšio su vaikais, visgi įkalinimo aplinka yra ypač nedraugiška šio ryšio palaikymui. Moterų požiūriu, pasimatymai su vaikais vyksta vaikams nepritaikytoje aplinkoje, kuri ne tik komplikuoja ryšio palaikymą, bet ir dar labiau skaudina neturint galimybės palaikyti fizinį kontaktą: „Ne, žinokit, dabar būna per stiklą, tai nenoriu, žinokit, dar labiau traumuoti to vaiko, nes jis vis tiek, nors didelis pas mane: „Nevažiuosiu, mama, nenoriu per stiklą ir viskas. Negaliu tavęs nei apkabinti“ (Adrija, sukčiavimas). Ypač ši aplinka nėra pritaikyta susitikimams su mažais vaikais. Šiuo metu LR BVK 94 str. nuostatos numato trumpalaikių pasimatymų su vaikais įkalinimo įstaigoje galimybes, o ilgalaikiai pasimatymai su vaikais galimi tik dalyvaujant moters sutuoktiniui ar partneriui. Trumpalaikiai pasimatymai su vaikais vyksta tokiomis pačiomis sąlygomis kaip ir trumpalaikiai pasimatymai su suaugusiaisiais bei toje pačioje patalpoje kaip ir kiti vykstantys tuo metu pasimatymai. Sudėtingą situaciją pasimatymų su vaikais metu apibūdina nuteistosios Fabijos (narkotikų platinimas) pasakojimas:

Vis tiek jau suaugę žmonės, kitaip mes suprantam per stiklą, bet su vaikais tai yra peilis. Vaikai atvažiuoja vieni į pasimatymą trims valandoms, tai tas kontaktinis, nes ilgalaikių negalima su vaikais. Čia irgi yra tas labai,

tai aš vyro neturiu. Kad ir turėčiau, man tas vyras <...> Man geriau tą parą su vaikais pabūt negu su tuo vyru <...> Nes jiems ir susierzinimas būtų, ir mažieji neišbūna to viso laiko <...> Jiems veiklos reikia. Čia biškį per mažai tų sąlygų toms kontaktinėms trimis valandoms su vaikais. Yra ten maža patalpa, o būna žmonių ne vienas <...> Tu su vaikais dūksti ar kažką ir kitiems trukdai automatiškai. Negali pasišnekėt <...> Jo, ir turi tramdytis ir pati nervuojusi, o paskui vaikai irzlūs pasidaro. Nu, čia biškį jo. Tas yra trukdis toks.

Šis pasakojimas atskleidžia, kad kokybiškas laiko praleidimas su vaikais, neturint galimybės gauti ilgalaikį pasimatymą, nėra įmanomas, nes esamomis sąlygomis ryšio su mažamečiais vaikais kūrimas kontaktuojant tiesiogiai ir užsimirštant apie karcerinę aplinką sunkiai įgyvendinamas praktiškai.

Remiantis tyrimo duomenimis galima teigti, kad, viena vertus, motinystės įsipareigojimai ir rūpestis vaikais yra pagrindinis įkalintų moterų skausmo šaltinis, kita vertus, pagrindinis stiprybės ir šviesesnio rytojaus motyvas:

Turbūt jeigu ne vaikai, tai manęs jau čia nebūtų [šypteli] <...> Nu, tiesiog norėjau atimt sau gyvybę, kaip pasakyt? Bet pagalvojau apie vaikus. Vis tiek kažkada išeisiu. Tai davė Dievas išbandymą ir reikia atlaikyti man [šypteli] (Juta, vagystė).

Kartu vaikai ir noras atkurti sueižėjusį identitetą, susijusį su motinyste, yra pagrindinė paskata įkalinimo įstaigoje eiti į priekį pataisos ir geresnio gyvenimo link, atrasti stiprybės ir motyvacijos. Moterys nuolat kuria planus ir projektuoja ateitį su vaikais, o naujas gyvenimas moterims būtent asocijuojasi su motinyste ir mamos pareigų išpildymu:

Nu, to tikėjimo, kad tikiu, kad aš galiu, kad aš iškęsiu, kad man reikia tik kantrybės, kad aš esu žmogus, kaip mane benuvertintų čia, aš vis tiek ateisiu ir būsiu savo vaikams gera mama, gera šeima ir tų klaidų jau nekartosisiu, bet čia ne kiekvienas tai, aš manau, supranta (Euzebija, vagystė).

Svajonė viską pakeisti savo gyvenime, nu, jau čia pradėjau – nevartoju metadono. Susigrąžinti vaiką, gyventi normalų gyvenimą kaip visi žmonės normalūs (Lina, plėšimas).

Oi, planuoju daug, svajoju irgi labai daug [šypteli], bet visų pirma tai tą pačią dieną, aišku, kad važiuosiu pas savo vaikus. Važiuosiu pas vaikus (Galina, vagystė).

Taigi iš nuteistų moterų pasakojimų matyti, kad didžiąją dalį moterų atsisakymas nuo vaikų sukrečia itin stipriai ir kad motinystė yra reikšminga moterų tapatybės dalis. Mintys apie vaikus moterims – didžiausio skausmo, o kartu ir didžiulės stiprybės šaltinis. Laisvės atėmimo bausmė moteris verčia pripažinti ir priimti savo motiniškas nesėkmes, kartu suteikia vilties, kad atkurdamas savo tapatybę, susijusią su motinyste, moterys gali bent iš dalies susigyventi su bausme, esama situacija ir kurti ateities planus. Visgi realus ryšio su vaikais palaikymas yra itin kompliktuotas dėl daugelio priežasčių: pasimatymų tvarkos, skambučių trūkumo, galiausiai apribotų teisių ar paties moterų skausmo, dėl kurio jos tarsi pačios atsiriboja nuo savo vaikų.

4.4. Apibendrinimas

Įkalinimo įstaigoje moterys neturi daug pasirinkimų. Todėl vienos iš jų prisitaiko prie tradicinio moteriškumo reikalavimų laikydamos šį moteriškumą kultūrinio kapitalu. Šioms moterims moteriškumas yra savotiškas pasiekimas. Jos naudoja moteriškumą siekdamas pasipuikuoti ar net flirtuoti su kitomis moterimis. Tačiau palaikyti šį moteriškumą reikia finansinių išteklių, kurių kalėjime trūksta. Tradicinis moteriškumas palaikomas ir naudojantis kalėjimo erdve. Pačios moterys kuria lytiškai diferencijuotą erdvę gražindamos aplinką, augindamos gėles, nuolat užsiimdamos valymo ir švarinimosi darbais. Šitaip kalėjimo erdvė paverčiama „moteriška“.

Kitos moterys gana atsainiai traktuoja šį moteriškumą teigdamos, kad svarbiausia būti švariai ir tvarkingai. Jų nuomone, investicijos į moteriškumą beprasmes, nes pelnas gaunamas iš jo gana ribotas. Tačiau pastarosios moterys jaučiasi galinčios vertinti kitų moterų išvaizdą ir pagal ją kategorizuoti moteris kaip besielgiančias teisingai ar neteisingai. Vadinasi, kūniškas kapitalas išlieka priemone palaikyti skirtumus, susijusius su higiena, apranga, amžiumi, kūno svoriu. Net

ir tuo atveju, kai teigiama, kad išvaizda nesvarbi, kūnas nuolat vertinamas kritiniu žvilgsniu.

Viena vertus, moteriškumas nuvertinamas ir trivializuojamas, o, kita vertus, jis laikomas kultūrinio kapitalo dalimi. Nors dalis moterų laiko pernelyg didelį susirūpinimą išvaizda tuštybe ir bevertiškumo ženklu, kitos moterys kūnais išreiškia savo vertę ir pasididžiavimą. Pastarosios atvirai deklaruoja norą būti matomos ir kūniškai vertingos. Tai galima aiškinti tuo, kad šios moterys nori priartėti prie tradicinių lyties normų ir atrodyti „tikromis“ moterimis siekdamas atsikratyti socialinio negatyvumo ir stigmatos. Be to, išvaizda rūpinamasi, nes ji yra svarbus individualumo matas. Investuojant į kūną, tikimasi pelno ateityje, ne tik kalėjimo aplinkoje. Tačiau šios investicijos yra gana nesaugios ir nestabilios, nes kūnai yra nenuspėjami, o įkalinimo aplinka nėra palanki šioms investicijoms. Be to, kaip teigia jau cituota Skeggs, moteriškumo ir moteriško kūno vertė mažėja bėgant laikui. Moterų, o ir vyrų, amžius apriboja šią vertę (Skeggs, 2001, p. 304).

Pačios informantės nemini jokių kalėjimo administracijos pastangų resocializuoti jas į „tinkamo“ moteriško elgesio ir moteriškumo formas. Todėl būtų per drąsu teigti, kad įkalintas moteris labai aiškiai riboja siauri priimtino moteriškumo rėmai, vadinami moteriškumo diskursu. Dalis moterų atsisako paklusti šiam diskursui, bent jau savo kalbėjimu. Joms tradicinis moteriškumas nėra vertingo kultūrinio kapitalo forma, kurią galima būtų pelningai išnaudoti. Kartu jos atsisako būti kontroliuojamos šio moteriškumo. Paradoksaliai, tačiau vertindamos kitų įkalintųjų moteriškumą šios moterys „įdeda“ moteriškumą į aiškia heteroseksualią matricą, nes, jų manymu, atvirai demonstruoti perteklinį moteriškumą flirtuojant su kitomis moterimis yra nepriimtina. Kalėjime egzistuojančio polioptikono sąlygotas žvilgsnis (visos mato visas) tarnauja kaip efektyvi socialinės kontrolės priemonė.

Nors daugeliu atvejų moteriškumas yra anksčiau įgyti ir palaikomi įpročiai ir dispozicijos bei gebėjimas atrodyti moteriška, tyrime dalyvavusioms moterims moteriškumas niekada nebuvo duotybė, nes jos savo nusikaltimu buvo pažeidusios moteriškumo normas. Nusikaltimas suformavo distanciją tarp šių moterų ir jų moteriškumo, kuriam būtini ekonominiai, socialiniai ir kultūriniai ištekliai, kurių joms trūko. Todėl buvo atvirai apmąstomos moteriškos išvaizdos ir moteriško elgesio normos laisvėje ir kalėjime, renkantis sau tinkamą moteriškumo performansą ar performansus. Tai leidžia teigti, kad moteriška tapatybė įkalini-

mo įstaigoje yra performatyvi ir nuolat atnaujinama atsižvelgiant į aplinkybes ir santykių su kitomis moterimis.

Viena iš itin dažnai tyrime artikuliuotų moteriškumo sudedamųjų dalių – motinystė. Galbūt dėl to, kad didžioji tyrime dalyvavusių moterų dalis turėjo vaikų, o gal ir dėl to, kad didelė dalis iki laisvės atėmimo bausmės buvo pagrindinės ar vienintelės vaikų globėjos. Kalbėdamos apie moterišką elgesį moterys neretai atsispyrė ne tik nuo to, kas joms atrodo moteriška, bet ir nuo to, kaip turėtų elgtis esama ar būsima mama. Tinkamai įgyvendinta motinystė moterims atrodo vienas iš svarbiausių būdų susigrąžinti ne tik moterišką, bet ir bendrai žmogišką tapatybę, kartu ir tam tikrą socialinę padėtį visuomenėje. Tačiau, viena vertus, įkalinimo sąlygomis tai itin sunkus, daug kančios keliantis uždavinys, kita vertus, projekcija į savo kaip geros motinos vaidmens atkūrimą ar įgyvendinimą tampa vienu pagrindinių vilties, motyvacijos ir stiprybės šaltinių.

5

Emocinės geografijos, jausminės taisyklės ir emocinis darbas moterų įkalinimo įstaigoje

5.1. Įvadas

Įkalinimo patirtys ir kasdienybė neabejotinai kelia moterims daug įvairaus intensyvumo emocijų ir verčia skirtingais būdais su šiomis emocijomis tvarkytis. Šis monografijos skyrius skirtas emocijų raiškai ir jų valdymui moterų Panevėžio pataisos namuose. Jame aptariamos įkalintų moterų emocinės kompetencijos, kurios ne tik padeda kurti ir palaikyti tarpusavio santykius, bet ir išreiškia jų požiūrį į vertybes ir išgyvenamą tikrovę įkalinimo įstaigoje.

Kaip teigia emocijų tyrinėtojai, emocijos ir afektai nėra tikrai mūsų; mes ir kiti juos nuolat komunikuojame; jie verčia mus suvokti pasaulį tam tikru būdu, priimti tam tikrus pasaulio aspektus ir priešintis kitiems (Butler, 2009, p. 50). Naudodamiesi emocijomis mes reaguojame į objektus ir kitus asmenis, brėžiame savo panašumus ir skirtumus (Ahmed, 2004). Apmąstant emocijas, svarbu turėti omenyje, kad pats žinojimas nėra objektyvus ir atskirtas nuo mūsų kūnų, patirčių ir emocijų; kaip tik mūsų patirtis kuria žinojimą jutiminiu ir afektiniu būdu (Jewkes, 2012, p. 68).

Visos institucijos ir organizacijos turi savo neformalų reglamentą – „jausminės taisyklės“, būtinas emocijų valdysenai – scenarijus, kurie patvirtina, kokie jausmai gali ir negali būti jaučiami ar atvirai demonstruojami tam tikrose situacijose (Fineman, 1993, p. 21). Pykčio, prierašumo, nostalgijos, meilės, baimės, nuobodulio, frustracijos, gėdos, gailesčio ir vilties išraiškos gali būti laikomos „meistriškais pasiekimais, padedančiais palaikyti, sustiprinti arba destabilizuoti mikrosocialines tvarkas“ (Fineman, 2008, p. 4).

Kaip ir kitose institucijose, kalėjimuose užsiimama labai intensyvia emocijų vadyba. Tai neišvengiama siekiant išgyventi svetimoje ir asketiškoje aplinkoje, kurios nuolatiniai palydovai – stresas ir nerimas, kylantis iš kolektyvinio gyvenimo sąlygų, riboto privatumo, prie kurio reikia prisitaikyti. Tyrėjai, ateinantys iš santykinai komfortabilios aplinkos, skirtumą tarp savęs ir tiriamųjų aiškiai jaučia. Tai jaučia ir įkalintieji.

Emocijos Lietuvos kalėjimuose beveik neanalizuotos; apie jas šiek tiek užsiminta tik tiriant vyrų kalėjimus Lietuvoje (Petkevičiūtė, 2015; Tereškinas et al., 2016; Tereškinas ir Vaičiūnienė, 2013). Apie emocijas moterų įkalinimo įstaigoje visai nerašyta. Tačiau, kaip pastebi kalėjimų tyrinėtoja Bosworth ir jos bendraautorai, nenoras diskutuoti tai, kaip įkalintieji ar įkalintosios atvirai rodo ar slepia pykčio, frustracijos, baimės ir įniršio jausmus, susijęs su tendencija nekreipti dėmesio ir į pačių tyrimų emocinę pusę. Nepripažindami savo pačių emocijų ir jausmų, kriminologai yra linkę užmaskuoti egzistencijos skausmus, kuriuos kaliniai patiria metų metais. Tai savo ruožtu silpnina kalėjimų tyrimus ir gebėjimą kritikuoti baudžiamąją sistemą (Bosworth et al., 2005, p. 259).

Nors kalėjimų tyrimai yra apskritai emociškai sudėtingi (neretai tyrėjai susiduria su baime ir nepatogumu bendraudami su įkalintaisiais), Yvonne Jewkes (2012) manymu, būtina pripažinti šių tyrimų emocinį turinį. Ši mokslininkė pabrėžia emocijų svarbą kalėjimų tyrimuose teigdama, kad emocijų pripažinimas yra neatskiriamas nuo tyrėjo atsakomybės valdyti savo tapatumą (Jewkes, 2014). Be to, kaip teigia Alison Lieblich (1999, p. 164), tyrėjai neprivalo derinti savo emocijų su tyrimų duomenimis, nes jos tiesiog apibūdina duomenis. Emocijų atvėrimas tyrimuose gali iš dalies išspręsti klausimus, susijusius tiek su tyrėjo tapatumu, tiek su jo galia atliekant etnografinius tyrimus kalėjimuose. Kalbėdami apie emocijas ir jų sklaidą karcerinėje kalėjimo erdvėje, mokslininkai mėgina apibūdinti specifines emocines geografijas, susijusias su emocijų vadybos strategijomis, emocijų dalijimusi ir emocinėmis manipuliacijomis. Emocinės geografijos tyrimai leidžia iš dalies analizuoti ir tai, kaip emocijos padeda įkalintosioms įveikti „savęs maritimą“ ir „įkalinimo kančias“.

Kaip buvo rašyta monografijos įvade, šiame skyriuje remiamasi 20 pusiau struktūruotų interviu su įkalintomis moterimis, interviu gaires sudarė kelios dalys; vienoje iš jų daug dėmesio buvo skirta emocijų raiškai ir emocijų valdymui. Įkalintų moterų buvo klausama apie tai, kokius jausmus kelia buvimas įkalinimo įstaigoje, kokius jausmus galima atvirai reikšti ir kokių geriau nerodyti, kaip tvarkomasi su neigiamomis emocijomis, kas joms kelia didžiausią stresą ir džiaugsmą įkalinimo įstaigoje, iš ko labiausiai sulaukiama emocinės pagalbos ir t. t. Pusiau struktūruoti interviu ir įkalintųjų stebėjimas, kad ir gana nedidelės apimties, sudaro šio tyrimo duomenis.

Būtina pažymėti, kad kai kurioms informantėms buvo sunku kalbėti apie

jausmus, nes jie susiję su privačiais ir dažnai skausmingais moterų gyvenimo komponentais. Apskritai daugumai žmonių sunku apibūdinti skirtingas emocijas ir jų priežastis. Tie patys žmonės negali paaiškinti, kokio intensyvumo yra šios emocijos net ir tada, kai jų prašoma jas kategorizuoti, pavyzdžiui, pasakyti, ar jos stiprios, visa apimančios ar silpnos (Steiner, 2003, p. 18). Todėl dalis informančių apsiribojo trumpais atsakymais apie savo emocinę būseną arba emocinius santykius su kitomis įkalintosiomis, kalėjimo pareigūnais, artimaisiais.

Skyriuje naudojamos emocijų tyrinėtojų įžvalgomis apie tai, kaip emocijos komunikuojamos, kaip jomis dalijamasi ir kaip jos susijusios su įkalintųjų kasdienėmis praktikomis. Emocijas lengviau suvokti, jeigu tiriame procesus, kurių metu jos kuriamos, interpretuojamos ir išreiškiamos bendraujant su kitais. Tai leidžia suprasti, kaip emocinės normos ir taisyklės plėtojamos ir platinamos (Hochschild, 1983 ir 1990). Analizuojant emocinius įkalintųjų moterų patyrimus ir emocinį darbą, susijusį su jų atliekama emocijų vadyba ir emocijų cirkuliavimu kalėjime, įmanoma prisidėti prie kokybiškai naujo žinojimo apie įkalinimo įstaigas (Crewe, 2014; Jewkes, 2014).

5.2. Emocijos, emocinės geografijos ir emocinis darbas: teorinės pastabos

Lawrence'o Grossbergo žodžiais, kasdienis gyvenimas nėra tik materialūs santykiai; jis yra ir jausmų struktūra, kurioje galima lokalizuoti skirtingas emocijas ir jas įteritorinti. Šioje struktūroje mes judame, kuriame santykius, investuojame savo laiką ir energiją, stabtelime ir ilsimės, suvokiame, kas mums svarbu ir kodėl (Grossberg, 2010, p. 313). Emocijomis įgyvendiname kultūrinės to, kas laikoma asmenybe, apibrėžtis, kurios atsiskleidžia bendraujant su kitais (Illouz, 2009, p. 383). Dėl šios priežasties skirtingos emocijos padeda mums „formuluoti savitą gyvenimą su jo kovomis, nenuoseklumais ir atsitiktinumais“ (Duschinsky & Wilson, 2014, p. 5). Be to, emocijų raiška neatskiriama nuo galios santykių, kurie suteikia mums ir kitiems reikšmę bei vertę (Ahmed, 2004, p. 4).

Tokios emocijos, kaip pyktis, nusivylimas, skausmas, baimė, meilė, viltis, neapykanta, pavydas, dažnai apibrėžiamos kaip tam tikros intensyvumo formos, kurios perduodamos iš vieno kūno į kitą ir kaip rezonansai, atsimušantys į šiuos

kūnus (Seigworth & Gregg, 2010, p. 1). Kartais emocijos vadinamos ir afektais⁹, kurie glaudžiai susiję su tuo, kas apibūdinama kaip „gyvenimo pojūtis“. Emocijos suteikia mūsų kasdienėms patirtims spalvą, toną ir tekstūrą (Grossberg, 1992, p. 80–81). Jos kuria atmosferą, kurioje juda mūsų kūnai. Kartu jos formuoja specifinius kūnus su savo įpročiais ir polinkiais bei suteikia jiems galimybę priklausyti ir įsiklausyti į kitus kūnus.

Emocijos veikia ir kaip kapitalo forma, kuri kaupiama cirkuliavimo tiek socialinėje, tiek psichinėje sferoje metu. Cirkuliuodamos emocijos kuria ryšius tarp individo ir kolektyvo, psichologinės ir socialinės plotmių. Kitais žodžiais, emocijos susieja individą su bendruomene, kūnus – su socialine erdve (Ahmed, 2004, p. 119–120). Tai reikštų ir tai, kad daug svarbiau ne emocijos pačios savaime, bet jų gamyba ir cirkuliavimas. Todėl tyrėjai, tarp jų ir kalėjimų, analizuoja emocijas kaip vadinamųjų „socialinių klijų“ (Laws, 2018) ir „emocinių infekcijų“ arba „afektnių epidemijų“ (Grossberg, 1992) dalį. Pasak Saros Ahmed, emocijos nemažai pasako apie laiką, nes jos įrašo praeitį į asmenų kūnus. Emocijos parodo, kaip istorijos išgyvena net ir tada, kai jos sąmoningai neprisimenamos. Kartu emocijos atveria ateitį, nes jos grįstos orientacija į skirtingus objektus ir asmenis (Ahmed, 2004a, p. 202).

Tačiau emocijos kalba ne tik apie laiką, bet ir apie erdvę, kurioje jos atsiranda ir cirkuliuoja. Tai ypač aktualu analizuojant kalėjimo erdvę. Pasak Crewe et al. (2014, p. 56), „kalėjimai turi specifinį emocinės geografijos tipą, priklausantį nuo zonų, kuriose vienos rūšies emocijos ir emocijų demonstravimas yra daugiau ar mažiau priimtinas“. Čia Crewe et al. kalba ne tik apie įkalintuosius, bet ir apie kalėjimo darbuotojus, kurie ne mažiau nei įkalintieji užsiima emocijų vadyba (pvz., siekdami nuslopinti įkalintųjų frustraciją ir pyktį). Vadinasi, pagal zonas įmanoma braižyti emocinius kalėjimo žemėlapius ir analizuoti, kokiose erdvėse veikia emociniai apribojimai, o kokiose emocijas galima reikšti laisviau. Čia taip pat klausama, kokios erdvės vadintinos tranzitinėmis, įgalinančiomis prieštarų emocijų raišką, ir kaip karcerinė erdvė naudojama manipuliuoti įkalintųjų emocijomis.

⁹ Kai kurie mokslininkai vartoja emocijos ir afekto sąvokas pramaišiu, nors kiti (Probyn, 2005) teigia, kad emocijos – tai kultūrinės ir socialinės jausmo išraiškos, o afektai yra biologinės ir psichologinės prigimties. Šiame skyriuje vartojama tik emocijos sąvoka. Kartais ji gali reikšti ir afektą.

Klausimai apie kalėjimo emocinę geografiją nurodo ir į savotišką jausmų archyvą, susijusį su psichine įkalinimo kaina. Į šį archyvą gali įeiti gėda, neviltis, liūdesys, nerimas, eskapizmas, neapykanta sau, kaltė, vienatvė, kartėlis, apgailėstumas, defetizmas, pasyvumas, kurių perviršį pastebi kalėjimų tyrėjai (Crewe et al., 2014; Laws, 2018). Apskritai kalėjimas laikytinas specifiniu emociniu lauku, veikiančiu įkalintųjų tapatybes ir kuriančiu šios institucijos emocinį klimatą. „Įspūdžių vadyba“ (Goffman, 1959), esminė įkalintųjų ir kalėjimo darbuotojų subkultūroms, dar labiau išryškina emocijų pirmumą kalėjimuose (Garrihy & Watters, 2020, p. 3).

Kartu kalėjimas yra ir lytiškai diferencijuota institucija, kurioje lytis ir emocijų raiška yra susijusios: lyties normų įveiksminimas neatskiriamas nuo emocinio darbo, būdingo vienai ar kitai lyčiai (Crewe, 2014; Crewe et al., 2017; Garrihy & Watters, 2020). Šiuo aspektu analizuojant moterų kalėjimus, dažnai teigiama, kad atviresnė emocijų raiška ir emocinis darbas labiau būdingi moterims. Nors įkalinimo įstaigose nepastebėta didesnių skirtumų tarp vyrų ir moterų patiriamų emocijų (Laws, 2018, p. 21 ir 118), pažymėtina tai, kad, pasak Candace Kruttschnitt and Rosemary Gartner (2005, p. 144), kalėjimų darbuotojai apibūdina įkalintas moteris kaip „emocingesnes, labiau gebančias manipuliuoti ir keliančias daugiau problemų nei įkalinti vyrai“. Kai kurie tyrimai rodo, kad įkalintų moterų emocijos skiriasi ekspresyvumo lygiu: moterys išreiškia daugiau emocijų bei jų demonstravimas yra atviresnis ir daug intymesnis nei vyrų kalėjimuose. Nepaisant šios nuomonės, svarbu nepamiršti, kad emocijų raišką kalėjimuose veikia ne tik lytis, bet ir pati kalėjimo institucinė tvarka, paverčianti emocijų vadybą universalia moterų ir vyrų patirtimi (Laws, 2018).

Aptariant emocijas įkalinimo įstaigoje pažymėtina, kad įkalintosios suvokia, jog jos yra nuolat stebimos ne tik kitų moterų, bet ir kalėjimo darbuotojų arba nuolat jas vertinančio „biurokratinio žvilgsnio“ (Crewe et al., 2014). Kiekvienas jų veiksmas, poelgis ir emocinis demonstravimasis tampa šio biurokratinio žvilgsnio objektu ir emocinės geografijos dalimi. Tai, kaip įkalintosios reguliuoja savo emocijas, sudaro vaisingą tyrimų lauką, susijusį su esminiais kalėjimo gyvenimo aspektais (Laws & Crewe, 2016). Užslopintos emocijos gali išsiveržti smurtiniais pavidalais (Laws, 2019). Kai emocijomis dalijamasi, jos gali kurti įvairiapuses draugystes (Fassin, 2016). Kalėjimo kaip emocijų pripildytos

erdvės suvokimas leidžia analizuoti emocijų įvairovę ir jų pasiskirstymą skirtinguose kalėjimuose (Garrihy & Watters, 2020, p. 4).

Kalbant apie emocijų raišką ir emocinio darbo ypatumus moterų įkalinimo įstaigoje, svarbu turėti omenyje, kad emocinis darbas yra susijęs su individų intymiomis reikmėmis, rūpesčiu mylimaisiais, socialinių ir emocinių ryšių kūrimu ir palaikymu, dėmesiu sveikatai ir higienai (Boris & Parreñas, 2010, p. 5). Arlie Russell Hochschild (1983, p. 7) apibūdina emocinį darbą kaip jausmų valdymą siekiant sukurti viešą matomą veido ir kūno įvaizdį, dažnai parduodamą už atlyginimą. Pasak jos, šis darbas reikalauja asmenį atvirai reikšti arba slopinti emocijas palaikant tinkamą išorinį savęs vaizdinį¹⁰. Tačiau galima teigti, kad net ir spontaniškų bei nuoširdžių emocijų rodymas yra emocinio darbo dalis (Garrihy & Watters, 2020, p. 3).

Klausiant, kokios emocinės normos formuoja įkalinųjų santykius ir jų mąstymą apie savo galimybes ir gebėjimus įsivaizduoti vertą gyventi gyvenimą, šiame skyriuje siekiama išsiaiškinti tai, kokios emocijos vyrauja ir kaip jos valdomos moterų įkalinimo įstaigoje. Čia klausiama: Kaip apibūdinti vyraujančias „jausmines taisykles“, nurodančias įkalintosioms, kokios emocijos tinkamos, o kokios netinkamos viešai demonstruoti? Kokiais būdais emocijos valdomos įkalinimo įstaigoje?

5.3. Emocijų archyvai įkalinimo įstaigoje

5.3.1. Vyraujančios emocijos

Psichinė įkalinimo žala susijusi su neigiamomis emocijomis. Kalėjimo aplinka ir patiriama deprivacija gali kelti depresiją, dirglumą, nerimą bei skatinti fizinę savizalą. Moterys, manančios, kad jų įkalinimo aplinka yra nesaugi ir skatinanti stresą, ir jaučiančios, kad jų negerbia nei kitos įkalintosios, nei kalėjimo pareigū-

¹⁰ Iš pradžių emocinio triūso (angl. *emotional labour*) ir emocinio darbo (angl. *emotional work*) sąvokos buvo atskirtos. Pirmoji reiškė emocijų vadybą už atlyginimą, o emocinis darbas reiškė tvarkymąsi su kitų žmonių emocijomis nemokamai. Tačiau pastaruoju metu abi sąvokos vartojamos pramaišiu. Emocijų vadyba ir skirtingų emocijų formų įveiksimas apibrėžia tiek emocijų triūsą, tiek emocinį darbą (Garrihy & Watters, 2020, p. 3). Šiame skyriuje vartojama tik emocinio darbo sąvoka.

nai, susiduria su didesne psichologinių sutrikimų rizika. Kontakto su šeima ir vaikais trūkumas taip pat prisideda prie psichologinių problemų, kuriomis skundžiasi įkalinimosios (Slotboom et al., 2011, p. 190). Dalis kalėjimų tyrėjų teigia, kad pagrindinės emocijos, patiriamos įkalinimų, ar tai būtų moterys, ar vyrai, yra nesaugumas, vienatvė ir nepasitikėjimas kitais (Crewe et al., 2014; Katz & Pallot, 2014).

Kokias emocijas pačios moterys Panevėžio pataisos namuose įvardija kaip dažniausiai patiriamas? Kokios emocijos vyrauja karcerinio kolektyvizmo emocinėje geografijoje?

Neviltis, depresija, vienatvė buvo jausmai, kuriuos moterys dažnai minėjo. Jie susiję su kasdieniais „įkalinimo skausmais“. Buvimas pataisos namuose

Sukelia labai didelę tokią vienatvę, tokį kažkokį atstūmimą, taip norisi vis tiek <...> Laisvėj tai nueidavai ten pas kokią ten geriausią draugę ar ten pas kokią kaimynę, nu, pašnekėdavai, dar kažką, o čia su kuo pašnekėti? Su niekuo. Nueit pas psichologę pašnekėti? Neapsimoka. Nu, ji tikrai nesupras, tikrai nepasakys to, ką reikia. Ji tik klaus: „Kodėl? Kas? Kodėl?“ ir vsio. Parašys į bylą, kad ten kažką, ir viskas. Nu, ir ką? (Galina, vagystė).

Šios informantės žodžiais, „jo, iš tikrųjų, čia liūdna. Čia nėra draugų ir čia tikrai jų nesusirasi. Čia kiekvienas žiūri savęs ir jeigu ten ateini, kam nors ten pasakai: „Va, blogai jaučiuosi. Eina sau, ten tas ar anas“, kitos sėdės, linktels: „Jo, jo“, viską pritars, o iš tikrųjų joms pro vieną [ausį] įeis, pro kitą išeis arba nueis ir dar kam nors aplodys. Nu, ir viskas, ką? Sėdi ir viską laikai savyje“ (Galina, vagystė). Daugumos moterų kasdienybę apibūdina ir liūdesys bei šeimos ilgesys: „Liūdna labai. Ilgiesi visko – ir namų, ir vaikų, ir šeimos, ir kažkaip tai save grauži: „Kodėl? Aš galėjau kitaip gyventi. Ką aš padariau? Aš visus tuos metus praradau. Mano vaikai su motina. Aš galėjau <...>“. Taip, apmaudu, labai, labai skauda“ (Euzebija, vagystė).

Buvo informančių, gyvenančių paprastajame sektoriuje, kurios skundėsi, kad neigiamas emocijas skatina įvairūs draudimai (pvz., draudimas laikyti vandens virdulius ir radiją) ir užsiėmimų trūkumas:

Taip, taip. Tuos virdulius irgi nuėmė. Nei tų žinių, nei tu matai, kas pasau-lyje, net tos paprastos radijukės ir tos tu negali. Atsiribot nuo viso šito. Tu

kažkaip tai tą radiją paklausai, tas žinias pažiūri, dar kokią laidą pažiūri, tu vis tiek atsiriboji. Tas gyvenimas... Vis tiek tu lauki bent per televiziją, kas pasauly darosi. Tu gali pasitaisyti. Žmonės gyvena, viskas praeity liks. Svarbiausia <...>, o dabar viskas. Ir mes čia tokioj nevilty kaip ir depresija. Ir, žinot, kitiems žmonėms yra <...> Nervams, psichikai, jie agresyvūs, nervuoti, visokie veiksmai ir prasideda muštynės už menkniekį. Už menkniekį. Už tai, kad jie neturi ką veikti. Jokių užsiėmimų. Net paprasčiausio užimtumo – tos televizijos nėra (Euzebija, vagystė).

Įkalinimo arba subordinacijos skausmai dar labiau sustiprina įniršio, gėdos, desperacijos ir apatijos jausmus. Viena iš informančių minėjo gėdą: „*Man gėda gal. Prieš artimuosius, prieš vaiką*“ (Milda, dokumentų klastojimas). Jos atveju įkalinimas stigmatizavo ir kėlė gėdą. Tačiau ši gėda gali būti ir reintegruojanti, t. y. suartinanti įkalinimą su jos artimaisiais ir skatinanti pasitaisyti. Neretai gėda ir pyktis dėl įvykdyto nusikaltimo nukreipiami į save:

Šiaip būna visokių, žinokit. Kitą kartą ir ant savęs pyktis ima, kad teko atsidurti čia per savo kvailumą, neapdairumą. Kitą kartą ir juokas pačiai iš savęs ima, kaip aš sakau: „Į senatvę ne anūkus sūpuot, bet kalėjime pasėdėt reikia.“ Ir paverki žmogus vienas, nu, aišku, jau verkiu daugiausiai tai naktį, kai niekas nemato, nes čia ne ta vieta, kur galėtum ašaras parodyti, nes jeigu verksi, pagalvos, kad silpna esi ir vėl iš naujo (Vaida, smurtas).

Dar vienos informantės žodžiais, kalėjime pasitaiko moterų, kurios atvirai reiškia pyktį ir agresiją, nors ji nuo tokių įkalinimų stengiasi atsiriboti: „*Rodo žmonės ir pyktį, ir agresiją. Aš kažkaip nežinau, galbūt aš, sakau, atsiribojau nuo tokių žmonių. Aš ateinu, matau, kad yra rūkykla pas mus, ateina parūkyt, jos ten pradeda pyktis, bartis, aš net akių nepakėlus parūkau ir išeinu, nei labas, nei viso gero. Man neįdomios jos [šypteli]*“ (Vaida, smurtas). Stengdamasi išvengti emoci-
nio „užsikrėtimo“ neigiamomis emocijomis, ši moteris nuo jų atsiriboja. Tai gali būti veiksminga, tačiau gali reikšti ir savotišką emociinę apatiją, kai stengiamasi nepastebėti, kas vyksta už tavo, kaip psichinės būtybės, ribų.

Kita informantė pabrėžė nusivylimo savimi ir kaltės jausmus, kuriuos patiria nemažai moterų, nors apie juos nekalba: „*Nu, nežinau, tai nusivylimą labai didelį,*

nu, kaip? Gaila ne savęs, o šeimos, nu, ir nežinau. Ir tas kaltės jausmas yra. Man atrodo, kiekvienai yra, tik ne visos nori tą pripažinti. Visos. Čia apie tokius jausmus niekas čia nekalba“ (Karlita, narkotikų platinimas). Galima būtų manyti, kad įkalinimo traumą išgyvenančios moterys dažnai nesugeba išsakyti su ja susijusių emocijų, nors jos yra palietusios daugelį jų gyvenimo pusių (Tapia, 2010).

Interviu metu moterų buvo klausama, kas pataisos namuose kelia didžiausią stresą ir nerimą, kuriuos galima laikyti nuolatiniais įkalinimų palydovais. Šių emocijų šaltinių kalėjime – ne vienas. Nemažai daliai informančių stresą ir nerimą kėlė mintys apie ateitį ir su ja susijusi nežinomybė: „*Nežinomybė. Nežinojimas ir tas laukimas*“ (Fabija, narkotikų platinimas). Apskritai kalėjimo erdvė, skatinanti „įkalinimo skausmus“, buvo streso šaltinis. Lygindamos buvimą kalėjime ir laisvėje, moterys jautė nuolatinį praradimo ir nežinomybės jausmą:

Jo, keisis, lauki ir tas laukimas, va, pavyzdžiui, kai kažkas keičiasi, tu nori paskambinti, tie apribojimai visi trukdo. Nu, kad negali laisvai elgtis. Va, būtum laisvėj, čia pasiimi, paskambinai, susiderinai, viską, o čia turi laukti, nervuojiesi, stresuoji, galvoji, kaip vaikai. Jeigu paskambini ir ten vaikas, žinai, kad susirgo, galėsi paskambinti tik po kelių dienų, neturi ten kreditų, kaip paskambinti, paprašyt, kad kažkas papildytų, kad galėtum pasiskambinti, nes taip tu nepaskambinsi kitaip (Fabija, narkotikų platinimas).

Stresą kėlė ir moterų priklausomybė nuo pataisos namų darbuotojų, nes pastarieji sprendė, kada jos išeis iš kalėjimo: „*Kai ateina laikas, kad jau gali, yra šansų, kad tu išeisi namo, ir tu žinai, kad nuo jų tavo likimas priklauso, nuo šitų žmonių, nors tu, iš tikrųjų, žmogus, nors tu niekam nelinki <...>, kad tu pasikeitęs, kad tu tikrai, nu, viską vykdai, ką reikia. Va, šitas didžiausias stresas. Kad ateina tos lengvatos tavo <...>*“ (Euzebija, vagystė). Tačiau ateities perspektyvos priklausė ir nuo pačių moterų. Pasak vienos informantės, „*[atsidūsta] Stresą? Tai tas neprisirinkti gal kažkokių nuobaudų. Stresas yra, kad nematai šeimos, iš tikrųjų nežinau, nu, čia visą laiką kažkokia įtampa, aš nežinau, visą laiką aš jaučiu [šypteli]*“ (Karlita, narkotikų platinimas). Panašiai mąstė ir kita informantė, tačiau įkalinimo įstaigoje viskas jai kėlė stresą: „*Daug visokių, iš tikrųjų, daug. Daug čia streso, labai daug, iš tikrųjų, yra kiekvienai. Stresuoji dėl lengvatų, stresuoji dėl kiekvieno judesio, dėl kiekvieno bendravimo, dėl kiekvieno to žodžio pasakymo, dėl visko [pabrėžia]. Dėl visko, iš tikrųjų*“ (Galina, vagystė).

Dar viena informativė nuogaštavo, kad gali vėl pradėti vartoti narkotikus: „[Atsidūsta] Kad, sakau, baimė visą laiką yra. Baimė, sakau, aš 100 procentų negaliu teigti, bet 1 procentą palieku, kad vartosiu vis vien. Ta baimė vėl, kad kažkur neįsisukti, nepasiduoti emocijoms, problemas spręsti, nepabėgti, kad vėl neįnikti ir vėl negrįžti čia. Yra ta baimė ir visą laiką išliks. Bet su ta baimė reikia kovoti“ (Rasa, narkotikų platinimas). Kitoms stresą kėlė artimųjų gyvenimas, jų sveikata: „Man tai didžiausią stresą kelia, kai būna kažkokie namuose rūpesčiai. Labai pergyvenu dėl namiškių, iš tikrųjų. Čia ir mamai operacijos buvo su kojom. Va, dėl šito, o kad čia, tai aš nestresuoju iš tikrųjų“ (Olga, plėšimai).

Taigi kalėjimo erdvė pripildyta neigiamų emocijų. Dalis jų, tarp jų nevilts, depresija, vienatvė, susijusios su pačia įkalinimo įstaiga, tačiau kitą dalį emocijų, tokių, kaip pyktį, gėdą ir kaltę, įkalinimosios sieja su savo atliktais nusikaltimais. Nors kai kurios moterys atvirai reiškė neigiamas emocijas įkalinimo įstaigoje, informativės teigė siekiančios atsiriboti nuo jų. Tyrėjai tai vadina emocinės klausrofobijos arba baimės nukentėti nuo atvirai reiškiamų emocijų (Crewe et al., 2017, p. 1374) ir kartu užsikrėsti jomis išdava. Apie tai bus kalbama tolimesniajame poskyryje.

5.3.2. Emocijų valdysena

Sekant Benu Lawsu (2018, p. 9), galima klausti: Kaip moterys išreiškia ir valdo emocijas uždaramame kalėjimo pasaulyje? Kaip lytis ir įkalinimo įstaigos aplinka formuoja emocinio reguliavimo ir raiškos bruožus?

Kalėjimai yra intensyviai valdomų emocijų vietos dėl streso ir nerimo, kuri kelia gyvenimo sąlygos juose. Todėl svarbu būti emociškai raštingai arba gebėti valdyti savo emocijas atsižvelgiant į savo interesus. Emocinis raštingumas yra socialinio kapitalo, kuris padeda žmonėms kurti tarpusavio santykius, dalis (Illouz, 2008, p. 203). Todėl emocijoms valdyti įkalinimo įstaigose skiriama nemažai pastangų ir dėmesio.

Įkalinimos moterys pabrėžė, kad kalėjime labai svarbu emocijų, pirmiausia neigiamų, ribojimas ir kontrolė. Nevalia parodyti savo skausmo, vienišumo ar pažeidžiamumo. Būtina būti santūrioms ir reiškiant teigiamas emocijas, pavyzdžiui, džiaugsmą ir susižavėjimą. Pasak vienos iš informančių, apie daug ką pa-

taisos namuose negalima kalbėti, juo labiau apie savo jausmus: „Niekas čia nekalba, iš tikrųjų. Ir tarp moterų čia nėra tokia tema, kad galėtum, nu, nebent su kažkuo susibendrauji, tai gali pasipasakoti, kaip jautiesi, bet <...>“ (Karlita, narkotikų platinimas). Jei nepavyksta emocijų suvaldyti, galima atsidurti kitų moterų dėmesio centre, o tai visiškai nepageidaujamas dėmesys. Dėl šios priežasties geriausia nesigilinti ir į kitų moterų skausmą:

Nu, kaip sakyti? Čia gal ne, dabar tai nėra. Anksčiau gal būtų taip griežčiau, kad labai čia pamato, kad verki ir būna ten sunku žmogui, jau visos galvoja: „Aha, jau kažkas nutiko“, ir visos lenda, domisi, gilinasi, tai stengiesi, kad nematyti. Jeigu tau sunku, tu stengiesi, kai niekas nemato <...>, nes kitoms tikrai nepatinka, kad lenda ir tada dar labiau kyla viskas, o taip tai nepasakyčiau, kad <...> Čia būna visaip. Liūdna, tai liūdna žmogui. Tiesiog mes nelendam (Fabija, narkotikų platinimas).

Tokios moteris tiesiog paliekamos ramybėje, kad pačios susitvarkytų su savo jausmais: „Apsiramina žmogus, paskui jau pats pradeda bendrauti, kada jau mato, kad jau jam geriau“ (Fabija, narkotikų platinimas).

Kita informantė teigė, kad norėdama išgyventi turi būti emociškai kieta ir tvirta. Įkalinimo įstaigoje moteris nešioja emocinį šarvą ar kaukę; jos žino ribas tarp to, kas leistina, ir to, kas nepageidautina emocinėje sferoje. Pabūti su savimi ir savyje – jų pasirinkimo valdyti savo emocijas dalis. Todėl ši moteris smerkė kitas įkalintąsias, kurios atvirai reiškė nepasitenkinimą:

Iš laisvės žinau, kad, pavyzdžiui, darbas yra darbas, o namai yra namai, tai aš tų emocijų nereiškiu. Jeigu man blogai, tai aš su savimi pabūsiu ar darbe, kai dirbu viena, ar kažką tokio. Yra tokių, kurios rodo savo tas emocijas, rodo savo tą nepasitenkinimą, nu, bet tada kiti pasižiūri į ją kreivai, nes tiesiog galbūt tos tavo emocijos niekam neįdomios? Ar tau ten kas nors atsitiko, ar tau ten kažkas tai kažko nepadarė. Tiesiog aš moku savyje <...>, neparodau to nei sekcijoje, pavyzdžiui, parėjus. Viskas pas mane yra gerai (Donalda, narkotikų platinimas).

Jos teigimu, niekam tavo emocijos neįdomios, nes kiekviena įkalintoji gyvena savo gyvenimą. Nedemonstruoti savo emocijų ir nekreipti dėmesio į kitų

moterų emocijas yra viena iš atviriausiai artikuliuojamų emocijų valdymo strategijų. Jausmų negalima rodyti ir dėl to, kad sunku sulaukti užuojautos: „*Ne, nes čia tos tokios užuojautos gal net tokios didelės ir negausi. Aišku, ten paklaus, kas tau yra, dėl ko verki, bet visą laiką tas toks, kad būk stipri ir viskas. Nepasiduok*“ (Donalda, narkotikų platinimas).

Kita informantė teigė, kad ji nemėgsta būti atvira dėl to, kad jau yra patyrusi neigiamą tokio atvirumo rezultatą: „*Ne, aš iš tokių žmonių, kur labai ramiai priimu. Galiu ramiai atsakyti. Aišku, ten nuėjus paburbuliuosiu sau. Sau [pabrėžia], ne kažkam. Nerodau aš savo emocijų, iš tikrųjų, tokių. Nemėgstu labai atvirauti. <...> Nu, aš kai ne pirmą kartą ir nudegusi nuo tokių dalykų, tai tikrai net nenoriu bandyti su kažkuo atvirai kalbėtis, nes čia kaip yra? Moteris, tai žinot, kaip pas bobas būna*“ (Olga, plėšimai). Kita informantė sakė: „*Nu, gali, aišku, būna, jeigu susikaupia, tai paverki. Visoms būna, taigi čia natūralu. Tikrai nesinori, kad matytų*“ (Milena, narkotikų platinimas).

Ši požiūrį lemia jau minėta emocinė klaustrofobija arba baimė nukentėti nuo atvirai reiškiamų emocijų. Tačiau ar apskritai įmanoma ištrinti neigiamas emocijas kalėjime? Į šį klausimą atsakė kita informantė, teigusi, kad, norint pasiekti emocinę pusiausvyrą, nebūtina visada užgniaužti, distiliuoti ar perdirbti jausmus. Atvira jausmų raiška leidžiama, jei ji neperžengia tam tikros ribos. Pasak jos, „*geriau kad tu iškart išlietum, nes jeigu dažniausiai tie, kurie kaupia, kaupia, tai po to sprogsta ir ten maža kas gali būti. O jeigu tu iš karto sakai tą, nu, ten biškį supyksti ir kažką pasakai, tai ten dažniausiai nebūna ten toks pyktis, kaip tau ten pačiai atrodo*“ (Demetrija, narkotikų platinimas). Tačiau ir jos nuomone, visiškai atvirai kalbėti ir reikšti emocijas kalėjime negalima: „*Nu, iki tam tikros ribos. Visur turi būti ta riba, o čia ypatingai, tai jeigu tu turi galvoj nors kiek košės, tai nesakysi, ko nereikia*“ (Demetrija, narkotikų platinimas).

Iš nemažos dalies informančių pasisakymų matyti, kad dalijimasis emocijomis ir atvirai emocingas elgesys gali tapti ginklu, panaudojamu prieš tave. Kaip rodo jau atlikti tyrimai, įkalintos moterys mano, kad kalėjime emocijos naudojamos manipuluoti ir net šantažuoti vienai kitą (Laws, 2018, p. 59). Panašiai kaip ir vyrų kalėjimuose (Crewe et al., 2014; Jewkes, 2005), moterys Panevėžio patalpos namuose aiškiai artikuliuoja būtinybę palaikyti „kietą“ fasadą ir užsiimti „fasado vadybos taktikomis“ (De Viggiani, 2012). Tai reiškia, kad emocijų kontrolės procesai daugeliu atvejų yra sąmoningai apmąstomi pabrėžiant, kad neigiami

jausmai, tokie, kaip skausmas, pažeidžiamumas, silpnumas ir vienišumas, privalo būti užgniaužti.

Emocijų valdymas svarbus ir dėl „emocinio užsikrėtimo“ efekto, kai kitų moterų neigiamos emocijos gali persunkti tave ir „sugadinti nuotaiką“. Pasak vienos informantės, moterų, kurių blogi jausmai gali užkrėsti, pasitaiko, todėl reikia būti labai atsargioms:

Yra tokių, kurie stengiasi, yra, kurie parodo akivaizdžiai savo jausmus. Nu, būna netgi variantas, kad žmogui kiekvieną dieną blogai. Neatsiuntė pinigėlių – jam blogai ir visiems rodo, ir automatiškai ir tau gadina nuotaikas ir pan. Nu, jau čia sureikšmina tokius dalykus, kaip pinigai, ten vyras ar sugyventinis neatvažiavo ar nepakėlė ragelio. Visokių variantų pasitaiško. Ir būna, kad tas emocijas perduoda tau. Kiekvieną dieną tu turi matyti va tokias emocijas, paklausi: „Kas atsitiko?“, sako: „Oi, pinigų nepervedė, oi, ten sugyventinis nepakėlė ragelio.“ Nu, tai čia smulkmena (Rasa, narkotikų platinimas).

Įdomu tai, kad ši informantė vis tiek neatsisakė bendrauti su tokiomis įkalinimosiomis. Priešingai, ji stengėsi patarti šioms moterims ir palaikyti jas: „*Ne, ne tai kad nebendrauti. Stengiesi bendrauti vis vien, stengiesi patarti, kad visko būna, visko pasitaiko, rodai pavyzdį iš savo gyvenimo ir pan. Vis vien ir nuotaiką pakelti*“ (Rasa, narkotikų platinimas).

Tačiau dauguma moterų minėjo pasitikėjimo trūkumą ir draugysčių įkalinimo įstaigoje paviršutiniškumą. Gana suskilusius ir netvarius santykius tarp įkalinusių rodo ir vienos informantės pasakymas, kad kalėjime „*kas antra dviveidė*“ (Galina, vagystė). Kitos įkalinimosios žodžiais, „*išvis čia negali niekuo pasitikėti*“ (Karlita, narkotikų platinimas). Dėl to pasitikima tik pačiomis savimi, vengiama artimesnių santykių, o emocijos kontroliuojamos: „*Aš visą laiką sau į kamputį daugiausiai įlendu ir, sakau, sau kamputy ir sėdžiu daugiausiai. Būna, ten su vienomis, sakau, pašneku, bet taip tai aš šitoj vietoj save vieną turiu ir viena būnu daugiausia*“ (Galina, vagystė). Baimė nukentėti nuo atviro emocingumo akivaizdi: „*<...> O čia reikia išlikti labai stipriai. Negali rodyti savo emocijų kažkam, nes kai tu parodai savo emocijas, kad tu esi silpnesnis žmogus, negu kažkas kitas, tau tada labai pradės per tą vietą, per kurią tu silpnas, ant galvos lipt*“

(Rainolda, narkotikai). Šios informantės žodžiais, „viską reikia slėpt. Aš apie savo šeimą niekam net nepasakoju. Apie savo vaiką niekam nepasakoju. Niekas nežino, kad aš čia vaiką turiu.“ Kita informantė taip pat pabrėžė, kad silpnumo negalima rodyti: „Ne, čia silpnų žmonių negali būti. Kaip aš sakau: čia baimė ir žodis ‚bijau‘ šitoj vietoj negalioja“ (Vaida, smurtas).

Vis dėlto tarp informančių buvo kelios, kurios manė, kad įmanoma būti emociškai atviroms, nebijant parodyti silpnumo. Vienas iš būdų dalintis emocijomis – tai kalbėtis su kitomis įkalintomis moterimis, nes jas sieja jų įkalinimo patirtis. Platesni psichologiniai tyrimai atskleidžia, kad žmonės labiau linkę bendrauti su tais, kurie patiria panašias emocijas, kadangi toks bendravimas užpildo galingą socialinio pripažinimo ir socialinės integracijos poreikį. Kartu esi išklausoma, pateisinama ir priimama tokia, kokia esi. Kolektyvinė įkalinimo patirtis yra galingas vienijantis įrankis, nes ji leidžia įsijausti į kito žmogaus emocijas ir kartu jas patirti (Laws, 2018, p. 133).

Paprastai dalintis emocijomis pasirenkamos nedidelės įkalintųjų grupės arba tik atskiros moterys, kuriomis labiausiai pasitikima: „Taip, pas mus netgi yra <...> Nu, savaitgaliais mes atsisėdam visos prie stalo ir šnekame. Jeigu ten kažkam negerai, šnekame ta tema. Taip“ (Lina, plėšimas). Šiuo atveju galima kalbėti apie tai, kaip dalijimasis emocijomis tampa „emociniais klėjais“, kuriančiais įkalintųjų solidarumą ir kartu intymumą. Šie socialiniai klėjai, kad ir veikiantys gana ribotu mastu, stiprina artumą, intymumą bei tarpusavio pasitikėjimą ir suteikia moterų santykiams santykinės harmonijos. Tačiau tai nereiškia, kad dalijamasi visomis emocijomis. Dauguma įkalintųjų labai aiškiai atsirenka, kuriomis emocijomis dalintis ir kuriomis – ne (Laws, 2018, p. 110). Savicenzūra, tiek emocinė, tiek kalbinė, labai akivaizdi kalėjime. Pavyzdžiui, ta pati informantė buvo nelinkusi dalintis jausmais su kitomis moterimis dėl savo uždaro būdo: „Nu, aš toks žmogus, kad aš slepiu ir kažkaip nerodau. Būna, aišku, pasitaiko, kad ten paverki“ (Lina, plėšimas).

Kai surandama bendrystė su kitomis moterimis, imama susitaikyti su įkalinimo bausme ir džiaugiamasi emociniais ryšiais su kitomis įkalintosiomis:

Nu, gal tai, kad visgi dabar ta aplinka nauja džiaugiuosi, nes tikrai geros moterys ir džiaugiuosi, kad visgi kiek čia laiko esu, kad buvo visokių, kaip sakyti? Apkalbų ir kalbų, bet kad žmonės įvertina tai, kokia aš esu ir kad

mato, kokia esu, ir kad tiesiog žmogiškai elgiasi. Yra tas. Vis tiek yra malonu, kai ateina, nusišypso, draugiškai nusiteikę visos, o ne susisukę pastoviai burba, burba „Kaip čia blogai, kaip čia blogai.“ Nu, kitaip nebus. Mes turim tuos <...> Mes esam nuteistosios. Mes turim su tuo susitaikyti, kad žinot, kur papulsi, ir kad čia vis tiek yra viskas biškį kitaip (Fabija, narkotikų platinimas).

Teigiamos emocijos čia veikia kaip motyvacinis mechanizmas palaikyti draugiškus santykius su kitomis įkalinimosiomis. Kai kurios informantės siejo teigiamas emocijas ir su darbu bei kolektyviškumo jausmu darbe: „<...> *Man teigiamos emocijos – tai darbas, teigiamos emocijos, nes ir kolektyvas, ir bendravimas, ir mes turim iš laisvės ir vedėją valgyklos. Nu, tikrai, nėra taip, kad į tave žiūri kaip į didžiausią kažkokį priešą. Tai va, darbas tai mane labai džiugina. Kažkokia tai <...> Negali išeit, yra tam tikros valandos, tai dirbi tu ramiai sau, nu, viską susitvarkai, viską pasidarai ir nėra, nu, kaip? Niekas tavęs nekontroliuoja, niekas nelaiko*“ (Donalda, narkotikų platinimas). Iš šios informantės pasisakymo matyti, kad jai darbinė aplinka yra saugi erdvė, kurioje kuriamas alternatyvus emocinis klimatas, besiremiąs savitarpio pagalba, kolektyviškumu, atvirumu ir gerumu. Tai leidžia bent trumpam išvengti neigiamų įkalinimo išgyvenimų.

Nors karcerinis kolektyvizmas labiausiai susijęs su stresu ir įtampa, kad ir kaip būtų paradoksalu, kolektyvinis buvimas darbe ar laisvalaikiu gali kelti ir džiaugsmą. Viena informantė kalbėjo apie žaidimus, kuriuos žaidžia įkalinimosios, arba jų pasakojamas istorijas: „<...> *Tai kai su visomis susirenkam ir pradėdam durnavoti [pradeda juoktis]. Geriausias dalykas! Jo, kai ten viena pradeda ką nors vaidinti, kita ten dabaigia, kita ten vieną pasako kokį ten nuotykių juokingą, kita dar dadeda. Nu, va taip va*“ (Galina, vagystė). Nors ir manydama, kad kalėjime bendrauti sunku, kita informantė teigė, kad moterys reikalingos viena kitai morališkai: „*Sudėtinga labai, taip. Ir yra tokie žmonės, kurie tikrai vienas kitam reikalingi. Tu padedi ir morališkai, kažkaip tai vienas kitą paremi. Būna tokios, kad, žinot, puola į tą depresiją, vis tiek turi palaikyt. Nu, aišku, ne su visais, bet kiekvienas žmogus pagal save randa. Yra draugių, yra bendravusių, yra kaip sesės net čia, susibendrauja. Bet labai sunku su tuo bendravimu*“ (Euzebija, vagystė). Vadinas, atskiros moterys ar moterų grupės veikia kaip emocinės paramos tinklai, padedantys išgyventi.

Kaip pastebėjo pačios informantės, egzistuoja du moterų tipai: vienam tipui priklausančios atviriau reiškia jausmus, o kitos užsidaro savyje ir atsisako dalintis tuo, ką jaučia ir išgyvena: „*Skirtingai, pavyzdžiui, aš tai ne. Aš jo nei užgniauziu, aš jeigu ir supyktu ant čia esančių moterų, ateinu, bandau kalbėtis, aiškintis, kad pasakyti, kad tai man nepatinka. ‚Supykau dėl tavo elgesio.‘ O kitos nieko nesako, verkia. Tiesiog būna vienos. Yra skirtingai*“ (Milda, dokumentų klastojimas). Šiuos tipus galima įvardinti neigiamų, o kartais ir destruktivių emocijų internalizavimo ir eksternalizavimo kategorijomis, kurios atspindi emocijų raiškos skirtumus tarp moterų (Laws, 2018, p. 129). Tačiau iš apklaustųjų matyti, kad daugiau yra tokių, kurios šias emocijas slopina. Tai patvirtina ir ankstesni moterų kalėjimų tyrimai, rodantys tiek sąmoningą, tiek pasąmoningą emocijų slopinimą įkalinimo įstaigose. Benas Lawsas, apklausęs 25 įkalintas moteris, teigia, kad daugiau kaip du trečdaliai informančių tam tikru mastu slopino ir slėpė savo jausmus (Laws, 2018, p. 75).

Tarp emocijas eksternalizuojančių moterų nemažai tokių, kurios dalyvavo fiziniuose ir emociniuose konfliktuose, nes manė, kad demonstruoti emocinį kietumą yra individualios stiprybės ženklas. Pasak vienos informantės, „<...> *Jos jau atvažiuoja čia su mintim, kad ‚Aš negaliu elgtis taip, kaip moteris. Aš turiu pasielgti taip vos ne kaip vyras, nes jeigu aš pasielgsiu taip, kaip moteris, pamatys, kad aš silpnesnė, tada man ant galvos užlips*“ (Rainolda, narkotikų platinimas). Šios informantės nuomone, savo elgesiu tokios įkalintosios rodo, kad jos tampa vyrais („nebe moterimis“): „*Čia nebe moterys. Ne visos, bet dauguma čia esančių jau nebe moterys tapo. Elgsena kaip pas vaikiną, muštynės, peštynės, dar kažkas. Tu esi moteris, tu privalai pasišnekėti ramiai. Bandyt bent jau pasišnekėti ir išsiaiškinti konfliktą ramiai, nevirtot smūgių, nevirtot necenzūrinių žodžių, dar kažko, bet viskas, ta prasme, nėra to. Jos nesugeba ateit ramiai ir pasikalbėti.*“ Šis pasisakymas atskleidžia ir moterų adaptacijos prie kalėjimo aplinkos, grįstos agresyvumu ir grėsmingumu, ypatumus. Agresyvumas, atvirai reiškiamas priešiškusas ir pyktis, kurie paverčia šias moteris „nebe moterimis“, gali būti laikomi ir savisaugos forma, atsinešta iš laisvės (Grounds, 2004, p. 170). Emocijų valdymo specifika taip pat susijusi ir su ankstesnėmis patirtimis, kurios išugdytos dar būnant laisvėje (Laws, 2018, p. 175). Todėl ne tik kalėjimo aplinka, bet ir ankstesnės informančių biografijos gali lemti tai, kokiais būdais reiškiamos emocijos, kaip emocijos valdomos ir kokios emocijos vyrauja jų gyvenimuose.

Grįžtant prie emocijų valdymo, galima teigti, kad daugumai informančių emocinė kompetencija arba gebėjimas žinoti, kada slėpti ir kada demonstruoti emocijas, būtinas visur, net ir laisvėje, kur irgi „*ten proto ribose turi ir pasisakyti*“, nes ir kalėjime, ir už jo ribų būna intrigu, nesusipratimų, pykčių (Demetrija, narkotikų platinimas). Emocinės kompetencijos gali tapti socialiai naudinga ištekliu prisitaikant prie kalėjimo aplinkos, pavyzdžiui, palaikant nekonfliktinius santykius arba tvarkantis su vienvietės, apleistumo ir neviltingų išgyvenimais. Jos įgalina meistriškai reaguoti į skirtingas situacijas. Ši įkalinimo teigė, kad tam, kad perteklinės emocijos netrukdytų kasdienio gyvenimo, galima kreiptis į psichologę arba skambinti artimiesiems („*tada eik pas psichologę pasakotis, kad, ta prasme, čia išlystų kažkokia intriga, arba skambink mamai ir sakyk*“). Kai kurios įkalinimosios taip pat manė, kad užuot demonstravus emocijas geriau savo emocinius gebėjimus tobulinti pas psichologę ir kitas pataisos namų darbuotojas:

Šiaip į psichologę, jeigu jau čia būtina labai, tai jau geriau pas psichologę nueiti pasikalbėti, o šiaip, aišku, galima ir artimiesiems paskambinti, išsakyti kažkokias tai problemas ar nusiskundimus kažkokius. Ar šiaip nuotai kos, va, nėra [šypteli] (Olga, plėšimai).

Gali eiti pasikalbėti pas viršininkę, gali eiti pas dinaminį prižiūrėtoją pasikalbėti, yra psichologė, pas psichologę, yra reabilitacijos socialinė darbuotoja, gali eiti. Tikrai yra vietų, pas ką gali eiti, kreiptis, gali atvirai kalbėti problemas savo, jeigu yra situacija kažkokia ar tau spaudimą ten, tarkim, kažkas daro ar ten tave morališkai, žodžiais, gali eiti pasikalbėti tikrai. Tavęs neišduos, gražiai spręš tą reikalą (Rasa, narkotikų platinimas).

Vadinasi, įkalinimo įstaiga – nebloga emocijų valdymo mokykla, kurioje išmokstama santūrumo ir apskritai emocinės drausmės. Pasak informantės, „*čia išmokau patylėti. Tai gal ir gerai, nes šiaip ramesnė išmokau čia būti, o laisvėje tokia akiplėša šiaip jau. Niekada nepatylėsiu, o čia išmokau. Tai gal ir gerai*“ (Milda, dokumentų klastojimas). Kalėjime egzistuoja ir kursų, kuriuose mokoma emocinio raštingumo. Viena įkalinimoji minėjo streso valdymo kursus: „*Pas mus būna ir tokie streso valdymo kursai. Įgūdžiai <...> Veda tuos dinaminius mūsų pareigūnės ir padeda merginoms*“ (Aida, narkotikų platinimas).

Ne viena informantė kalbėjo apie bendresnes kalėjimo pamokas, susijusias su emociniu raštingumu ir emocinėmis kompetencijomis. Vienos įkalintosios žodžiais, „*aš čia labai išmokau kantrybės, kaip sakyti? Ir užsigrūdinau, kad tikrai <...> Nu, to tikėjimo, kad tikiu, kad aš galiu, kad aš iškęsiu, kad man reikia tik kantrybės, kad aš esu žmogus, kaip mane benuvertintų čia, aš vis tiek ateisiu ir būsiu savo vaikams gera mama, gera šeima ir tų klaidų jau nekartosiu, bet čia ne kiekvienas tai, aš manau, supranta*“ (Euzebija, vagystė). Kai kurioms atrodė, kad įkalinimo metu pasikeitė jų charakteris, jos sustiprėjo, ėmė vertinti laisvės privatumus. Pataisos namai privertė permąstyti save ir kitus: „*Sakau, kai čia pakliuvau, aš kažkaip gal daug to laiko turėjau apmąstyt viską ir pradėjau galvot, kad labiau reikia gal save mylėti, o ne kitus*“ (Mirta, sveikatos sutrikdymas). Apskritai įkalinimo įstaiga užgrūdino: „*Taip, taip, nusikaltimų kažkokių, protingesnis lieki toks, ištvėringesnis lieki, toks užgrūdintas lieki. Labai užgrūdintas esi žmogus*“ (Livija, narkotikų platinimas). Ši informantė teigė, kad pabuvus pataisos namuose dabar jau viskas atrodo įveikiama: „*Viską, atrodo, įveiksi. Jau baisiau nieko negali būti. Taip, šitas yra.*“ Todėl į kalėjimo pamokas įeina ne tik savo gyvenimo permąstymas, bet ir išugdytas gebėjimas kontroliuoti emocines išraiškas bei jų atvėrimo strategijas.

Interviu rodo, kad dauguma moterų linkusios kultivuoti ir palaikyti savo emocinį privatumą. Todėl daug emocijų, tarp jų gėda, kaltė, pyktis, nusivylimas, neviltis, užgniauziamos ir laikomos savo viduje. Emociškai atsiverti bijoma tiek dėl emocinės klaustrofobijos (galimybės nukentėti dėl savo atvirumo), tiek dėl „emocinio užsikrėtimo“ (pasiduoti kitų reiškiams neigiamiems jausmams). Kaip paaiškėjo iš interviu, emocijų vadyba yra svarbi įkalintosioms. Nors kai kurios teigia, kad išsipasakoja artimesnėms draugėms ar įkalintųjų grupėms, vis dėlto dauguma mano, kad emocijų, ypač pažeidžiamumo, silpnumo, skausmo, kitoms moterims rodyti negalima. Jei pasidarai pažeidžiama, tave lengva žeminti. Tavo silpnumas gali pasidaryti manipuliacijų ir žeminimo įrankiu. Emociškai santūrios moterys ir moterys, kurios atvirai reiškia savo emocijas, ypač neigiamas, išryškina emocijų valdymo ir emocinės kompetencijos skirtumus, apibūdintinus emocijų internalizavimo ir eksternalizavimo kategorijomis.

5.4. Apibendrinimas

Emocijos laikomos sunkiai pažiniomis ir „pagaunamomis“, todėl jas sunku stebėti, identifikuoti ir aprašyti, ypač kai tyrėjai dirba radikaliam skirtingoje įkalinimo įstaigos aplinkoje. Tačiau mūsų tyrimas rodo, kad emocijos yra esminės kasdieniame įkalintųjų gyvenime, net ir tada, kai jos egzistuoja latentinėmis formomis. Kalėjimas pripildytas neigiamų emocijų, kurias įkalintosios turi įveikti pačios arba padedamos artimųjų, kalėjimo psichologės ir darbuotojų.

Jau yra tapę įprastu dalyku manyti, kad kasdieniame gyvenime moterys ir vyrai turi atlikti skirtingus emocinius uždavinius. Hochschild (1983) teigia, kad moterys valdo emocijas, ypač neigiamas, slopindamos ir paversdamos jas atviru mielumu. Priešingai, vyrai slepia baimę ir pažeidžiamumą elgdamiesi agresyviai.

Karcerinio kolektyvizmo kalėjimo aplinka koreguoja šias idėjas. Panašiai kaip ir vyrų kalėjimuose (Petkevičiūtė, 2015), Panevėžio pataisos namuose vyrauja emocinio santūrumo norma, veikianti kaip prisitaikymo prie kalėjimo aplinkos ir susitaikymo su bausme įrankis. Dauguma įkalintų moterų manė, kad kalėjime nėra erdvės emocijoms arba emocijų išlaisvinimui. Emocinė nepriklausomybė demonstruojama būnant emociškai stipriai, pateikiant save kaip „kietą“ asmenį. Kartu tai ir buvimo moterimi pataisos namuose tikrovė. Kai kurios informantės teigė, kad moterys, kurios atvirai reiškia neigiamas emocijas, tarp jų ir agresiją bei pyktį, panašesnės į vyrus nei į moteris, nes manoma, kad vyrai yra labiau linkę eksternalizuoti sudėtingas emocijas (pvz., pyktį, neapykantą, agresyvumą ir pan.). Šis požiūris paneigia emocionalumo kaip esminio moteriškumo komponento suvokimą (Evans & Wallace, 2008; Fivush & Buckner, 2000). Kartu tai rodo, kad emocinės kompetencijos įkalinimo įstaigoje susijusios su gebėjimu slėpti emocijas ir atsiverti tik ribotam kitų įkalintųjų, kurios tampa emocinės paramos tinklais, skaičiui. Vadinasi, moterys riboja savo dalyvavimą emociniame darbe, susijusiame su socialinių ir emocinių ryšių kūrimu ir palaikymu.

Todėl įmanoma teigti, kad ribotą moterų emocionalumą kalėjime sąlygoja ne tik lytis, bet ir įkalinimo įstaigos, grįstos savitarpio nepasitikėjimo ir emocine klaustrofobija, specifika. Kalėjimo institucinės tvarkos paverčia įkalintąsias emocinio sąstingio taikiniais ir priverčia jas atsiriboti nuo savo jausmų. Tad emocijų slopinimas laikytinas gana universalia įkalinimo įstaigos patirtimi, ar tai būtų moterų, ar vyrų kalėjimas (Laws, 2018, p. 77).

Nepaisant mūsų tyrimo ribotumo, emocinių įkalinimo aspektų tyrimas suteikia įrankių, kuriais naudojantis galima permąstyti naująją penologiją ir kontrolės kultūrą įkalinimo įstaigose. Emocijų analizė leidžia pasižiūrėti į lyties pagrindu diferencijuotas įkalinimo patirtis ir tai, kaip (ne)pasitikėjimas tarp įkalinimų, jų emocinė gerovė, varžymasis dėl galios veikia pataisos namuose. Mūsų tyrimas ne tik pratęsia jau ankstesnius tyrimus apie tai, kad įkalinimas susijęs su emocinės izoliacijos ir įkalinimo skausmų patyrimais (Laws, 2018), bet ir atveria emocinių kompetencijų, grįstų emociniu santūrumu ir gana griežta emocijų vadyba, svarbą pataisos namuose. Kita vertus, emocijų analizė neišvengiamai kelia klausimų apie paties kokybinio tyrimo strategijų neatskiriamumą nuo emocijų (Jewkes, 2012; Drake et al., 2015). Toliau tiriant moterų įkalinimo įstaigas, būtų svarbu pripažinti emocinių normų įvairialypumą ir jų esminį vaidmenį formuojant įkalinimų tarpusavio santykius, reguliuojamus institucinių „jausminių taisyklių“. Emocijų dinamikos stebėjimas taip pat leistų suvokti, kokiais būdais kalėjime kuriamos emocinės tvarkos ir kokie alternatyvūs būdai galėtų būti naudojami siekiant palaikyti įkalinimų emocinę pusiausvyrą ir teigiamą emocinę atmosferą.

Išvados ir rekomendacijos

Konceptualizuojant lyties požiūriu diferencijuotas baudimo tendencijas ir praktikas bei moterų bausmės patyrimus šioje knygoje pristatomi bendri baudimo bruožai ir atskleidžiami įkalintų moterų bei moterų, esančių probacijos tarnybos priežiūroje, susidūrimo su baudžiamąja sistema ypatumai ir išgyvenimai. Ilgą laiką analizuojant baudimo praktikas lytis nebuvo laikoma reikšmingu kriterijumi pirmiausia dėl to, kad moterų nusikaltimai savo pobūdžiu ir gausumu reikšmingai skyrėsi nuo vyrų (Carlen, 2013). Tačiau šiandien laikomasi nuostatos, kad, analizuojant moterų nusikalstamą elgesį ir jų asmenines patirtis baudžiamojame sistemoje, nepakanka naudotis tik vyrų nusikaltimams taikomais interpretaciniais rėmais, todėl svarbu kiek įmanoma labiau plėsti šios tematikos empirinį pažinimą (Moore & Scraton, 2014; Gomes & Duarte, 2018). Šioje knygoje, remiantis skirtingais empiriniais duomenimis, tarpdisciplininėmis priegomis bei kriminologinės, sociologinės ir lyčių studijų literatūros masyvu, empirinis pažinimas plečiamas analizuojant du aktyviausiai šiuolaikinėje mokslinėje literatūroje diskutuojamus klausimus, susijusius su moterų teisės pažeidėjų vaidmeniu baudžiamojame sistemoje.

Pirmasis klausimas, jau tapęs chrestomatinis, yra nukreiptas į moterų baudimo analizę, vyrams ir moterims skiriamų bausmių palyginimą keliant klausimą, ar moterys yra ir ar gali būti baudžiamos švelniau bei ar gali būti taikomas lyties požiūriu diferencijuotas, individualizuotas baudimas, numatantis tam tikrus baudimo priemonių įgyvendinimo skirtumus. Siekiant atliepti šį klausimą monografijoje apžvelgiama pastarojo dešimtmečio registruotų nusikalstamų veikų statistika bei aptariami įkalintų asmenų skaičiaus pokyčiai. Taip pat pristatomas 2018 m. teismų nuosprendžių tyrimas, kuris, viena vertus, dėl tam tikros įgyvendinto mokslinio projekto apimties leidžia tik iš dalies atsakyti į minėtą klausimą, identifikuojant tam tikras baudimo praktikų tendencijas ar skirtumus ir formuluojant su šiomis tendencijomis susijusias prielaidas. Kita vertus, nors tyrimas ir ribotas dėl atrinktų nuosprendžių skaičiaus, šio skaičiaus apribotos statistinės analizės ir tik tam tikrų nusikalstamų veikų įtraukimo, jis leidžia men-

kai išdirbtame lauke identifikuoti ir išgryninti specifinius probleminius baudimo praktikų aspektus.

Antrasis klausimas moksliniame lauke formuluojamas atsižėžiant į pačias teisės pažeidėjas moteris, į kurias ir yra nukreipta baudžiamoji politika. Šis klausimas susitelkia į lyties požiūriu netolygų bausmės poveikį, teigiant, kad socialinės pasekmės, taikant griežčiausias bausmes, tokias kaip laisvės atėmimas, taip pat ir probacijos priežiūra, moterų ir vyrų atveju dėl jų skirtingos socialinės padėties gali reikšmingai skirtis (Gelsthorpe & Sharpe, 2015; Carlen, 2013). Todėl būtina empiriškai tirti ir klausti, kaip pačios moterys patiria minėtas bausmes, kaip jas išgyvena ir kaip su jomis bando susitaikyti. Būtent šiam klausimui nagrinėti ir skirta didžioji monografijos dalis.

Pradedant nuo rezultatų, susijusių su pirmu klausimu, aptarimo verta pažymėti, kad didesnis dėmesys moterų nusikalstamam elgesiui ir baudžiamosios sistemos atsakui į jį buvo ir dar tebėra grindžiamas vis didesniu moterų įsitraukimu į viešąjį gyvenimą, kartu vis ryškesniu jų vaidmeniu nusikalstamosiose veikose. Tačiau įvairūs tyrimai atskleidžia, kad didesnis susirūpinimas moterų nusikalstamumu elgesiui ir griežtėjantis baudžiamasis tonas ne visuomet koreliuoja su moterų nusikalstamų veikų tendencijomis ar jų kaita (Estrada et al., 2016). Monografijoje apžvelgtos moterų registruotų nusikalstamų veikų tendencijos taip pat iš dalies (vertinant turimus duomenis) parodo, kad tam tikri moterų kalinimo svyravimai nebūtinai yra susiję su konkrečiais pokyčiais registruotų nusikaltimų struktūroje. Žvelgiant į pastarojo dešimtmečio duomenis matyti, kad bendrai įkalinimų asmenų skaičius Lietuvoje nuo 2012 metų iki 2020 metų sumažėjo 34,23 proc. (Aebi & Tiago, 2020). Tačiau pastebėta, kad beveik dešimtmetį nuosekliai kasmet mažėjant įkalinimų vyrų, įkalinimų moterų skaičiui, skirtingai nei vyrų, būdingi svyravimai, o nuoseklus mažėjimas pastebimas tik pastaruosius ketverius metus. Absoliutus įkalinimų moterų skaičius ir procentinė dalis nuo 2004 metų augo, 2012 metais užfiksuotas didžiausias absoliutus įkalinimų moterų skaičius, o 2017 m. didžiausia procentinė dalis. Nors 2011–2013 m. fiksuoti didžiausi absoliutūs įkalinimų moterų skaičiai, tačiau ryškių pokyčių registruotų moterų nusikaltimų struktūroje nevyko; įtariamų moterų procentinė dalis buvo stabili, nors absoliutus įtariamų moterų skaičius šiek tiek augo. Vis dėlto pastaruosius kelerius metus absoliutus įkalinimų moterų skaičius mažėjo, o procentinė įkalinimų moterų dalis, kuri sudarė 4,7 proc., atitiko Europos Sąjungos vidurkį (Aebi & Tiago, 2020).

Vertinant registruotų moterų nusikalstamų veikų kaitos tendencijas pažymėtina, kad per pastaruosius dešimt metų mažėjo absoliutus įtariamų moterų skaičius, o procentinė moterų dalis per šį laikotarpį taip pat šiek tiek svyruodama mažėjo nuo 12,64 proc. 2010 m. iki 11,30 proc. 2020 m. Sparčiausiai ir gausiausiai augo absoliutus skaičius ir procentinė dalis moterų, įtariamų nusikalstamomis veikomis žmogaus sveikatai; būtent šių registruotų veikų moterys padaro daugiausia. 2012 m. nusikalstamomis veikomis žmogaus sveikatai įtariamos moterys sudarė 6,3 proc. visų įtariamųjų, o 2020 m. – 11,2 proc.; absoliutus įtariamų moterų skaičius per šį laikotarpį taip pat padvigubėjo. Tačiau ši augimą daugiausia sudarė nežymūs sveikatos sutrikdymai ir fizinio skausmo sukėlimas. Tarp įtariamų moterų mažėjo nusikalstamų veikų nuosavybei, turtinėms teisėms ir turtiniams interesams bei finansinei sistemai. Taip pat per pastaruosius penkerius metus mažėjo moterų dalis nuo visų įtariamų už nusikalstamas veikas, susijusias su narkotikais, nors absoliutus vyrų skaičius augo itin ryškiai. Pastarųjų penkerių metų Informatikos ir ryšių departamento duomenys atskleidžia, kad, nepaisant tam tikrų panašių tendencijų (nusikaltimų turtinei nuosavybei vyravimo), moterų ir vyrų registruotų nusikalstamų veikų struktūra pasižymi tam tikrais skirtumais. Pirma, moterys, lyginant su vyrais, kur kas rečiau įtariamos dėl sunkių ir labai sunkių smurtinių nusikaltimų. Antra, kur kas dažniau moterų registruojama padarius nusikaltimus, kuriuos galima sieti su moters socialiniais vaidmenimis ar padėtimi. Pagal moterų skaičiaus lyginamąją dalį procentais, virš 50 proc. įtariamų moterų (lyginant su visų įtariamųjų skaičiumi) buvo registruota dėl tokių nusikalstamų veikų, kaip piktnaudžiavimas tėvų, globėjo ar rūpintojo arba kitų teisėtų vaiko atstovų teisėmis ar pareigomis, taip pat dėl melagingų įskundimų ar pranešimų apie nebūtą nusikaltimą (dėl kitų nusikalstamų veikų moterų procentinė dalis vidutiniškai sudaro apie 10 proc.). Pažymėtina, kad šios nusikalstamos veikos gali būti siejamos su moterų socialiniais vaidmenimis ir santykiais. Pavyzdžiui, smurto artimoje aplinkoje atvejais moterys neretai baudžiamos už melagingus pranešimus, kai jos keičia parodymus ar ima neigti smurto artimoje aplinkoje faktą.

Būtent todėl svarbu analizuoti ir suvokti ne tik lyčių skirtumus nusikalstamo elgesio struktūroje, bet ir platesnį lyčių vaidmenų ir jiems taikomos socialinės kontrolės kontekstą. Suvokti lytį kaip rizikos veiksnį ir lyčių skirtumus analizuojant nusikalstamą elgesį ilgą laiką trukdė paternalistinis požiūris į nusikalti-

mus įvykdžiusias moteris. Tokios moterys laikomos puolusiais ir orumą praradusiais individais, kuriuos reikia apginti. Šis paternalizmas sukuria paradoksą: viena vertus, moterys kviečiamos būti atsakingos už save, tačiau, kita vertus, jos privalo atitikti tradicinius lyčių vaidmenis, kurie savo ruožtu skatina jų pasyvumą ir priklausomybę nuo vyrų (Laws, 2018, p. 26). Kalėjimų tyrimuose vartojama sąvoka „pastelinis fašizmas“ (angl. *pastel fascism*) (Zaitzow & Thomas, 2003, p. 24) ir išreiškia šį paradoksą: giliai paslėptos moterų kontrolės formos įkalnimo įstaigose dažnai maskuojamos paviršutinišku fasadu arba apsimestiniu generoriškumu jų atžvilgiu.

Analizuojant moterų nusikalstamą elgesį pastebima, kad jis laikomas priešprieša norminiams moteriškumo elementams; kita vertus, tie patys elementai panaudojami mėginant taikyti švelnesnes nei vyrams baudimo priemones ir šitaip tarsi atkurti sutrikdytą socialinę tvarką. Baudžiamąjį toną moterų atžvilgiu sušvelninti pavyksta atidžiau atsižvelgiant į nusikalstamo elgesio socialines, ypač šeimines, aplinkybes. Tai daroma ne be pagrindo, nes, kaip jau ne kartą minėta, empiriniai duomenys patvirtina, kad moterų nusikaltimai yra kur kas dažniau sąlygoti moterų struktūrinės padėties visuomenėje ir kur kas didesnė moterų nusikalstamų veikų dalis yra susijusi su jų artima aplinka (Gelsthorpe & Morris, 2002).

Tai patvirtina tiek aptarti statistiniai įtariamų moterų duomenys Lietuvoje, tiek atlikta 2018 m. teismų nuosprendžių analizė. Nuosprendžių analizės duomenys (šioje monografijoje aptariama tam tikra atrinktų duomenų dalis) atskleidžia, kad smurtinių nusikaltimų bylose kaltinamos moterys visais atvejais pažinono nukentėjusius asmenis. Tyrime identifikuotas ryšys tarp artimų santykių ir nusikalstamos veikos sunkumo: kuo artimesnis santykis siejo kaltinamąsias ir nukentėjusiuosius, tuo sunkesnė nusikalstama veika įvykdyta. Nesunkių sveikatos sutrikdymų atveju daugiausia nukenčia vaikai, giminaičiai ar kiti artimi socialiniai kontaktai (kaimynai, pažįstami), o sunkių sveikatos sutrikdymų ir nužudymų atveju nuo kaltinamosios veiksmų dažniausiai nukenčia sugyventinis ar sutuoktinis. Šie duomenys tik patvirtina, kad moterų nusikalstamas elgesys yra veikiamas jų socialinės padėties, todėl svarstymai apie tam tikras diferencijuotas baudimo formas yra pagrįsti ir aktualūs.

Šiame kontekste iškyla ir jau pristatytas nuolat moterų nusikalstamo elgesio bei baudimo tyrimuose diskutuojamas švelnesnio moterų baudimo poreikio ir žalos moterų socialinei ir šeiminei aplinkai, už kurią jos dažniausiai ir yra atsa-

kingos, klausimas. Moterų ir vyrų baudimo tendencijas analizuojančiuose tyrimuose, viena vertus, identifikuojama, kad į panašiomis nusikalstamomis veikomis kaltinamas moteris žiūrima atlaidžiau negu į vyrus. Kita vertus, moterų, kurios pažeidžia lyčių normas ir vertybes, atžvilgiu baudžiamasis tonas griežtėja. Pavyzdžiui, moterys, kurių nusikaltimai dramatiškai nutolsta nuo lyčių normų (pavyzdžiui, banko apiplėšimas ar automobilių vagystės), bus baudžiamos griežčiau negu tos, kurios įvykdė moteriškesniais laikomus nusikaltimus, pavyzdžiui, vagystes parduotuvėje ar sukčiavimus. Vadinasi, moterys, kurios nukrypsta nuo kultūrinių normų įvykdydamos nusikaltimus, nelaikomus tipiškai moteriškais, baudžiamos griežčiau (Spohn, 1999; Bontrager, Barrick & Stupi, 2013). Tačiau moterys, įvykdžiusios sunkius nusikaltimus, baudžiamos taip pat griežtai, kaip ir vyrai. Taigi nors moterys už tam tikrus nusikaltimus gali būti baudžiamos švelniau negu vyrai, tam tikroms moterų grupėms, ypač toms, kurioms nepavyksta išpildyti visuomenės numatytų socialinių normų ir lūkesčių, gali būti taikomos griežtesnės baudžiamosios priemonės. Tokios moterys baudžiamos tiek už padarytą teisės pažeidimą, tiek už socialiai moterims nepriimtina elgesį (Carlen, 2013).

Panašių analogijų atskleidžia ir teismų nuosprendžių analizė. Pirma, iš bausmės vykdymo atidėjimo ir laisvės apribojimo bausmių laikotarpiu skirtų įpareigojimų analizės matyti, kad moterims reikšmingai dažniau nei vyrams buvo skiriamas įpareigojimas atsiprašyti nukentėjusio asmens ar įpareigojimas auklėti ir prižiūrėti savo nepilnamečius vaikus. Vyrams, nuteistiems laisvės apribojimo bausme, reikšmingai dažniau buvo skiriamas įpareigojimas pradėti dirbti arba mokytis. Taigi šie reikšmingi skirtumai parodo, kad įpareigojimuose įtvirtinamas tam tikrų lūkesčių apie moterims ir vyrams priskiriamus skirtingus socialinius vaidmenis išpildymas. Panašios tendencijos stebimos ir užsienio mokslininkų atliktuose tyrimuose. Anglijoje ir Velse atliktuose tyrimuose pastebėta, kad moterims rečiau skiriami įpareigojimai, susiję su darbu ar viešaisiais darbais, taip pat su akredituotomis programomis (Gelsthorpe & Sharpe, 2015). Todėl ypač svarbu, kad įpareigojimai būtų skiriami atsižvelgiant ne į nusistovėjusias praktikas ar tradicinius lyčių vaidmenis, bet į konkretaus asmens socialinius įgūdžius (Hedderman & Barnes, 2015). Tam tikrų įgūdžių trūkumas neretai ir tampa nusikalstamo elgesio priežastimi, todėl įpareigojimai turi būti skirti ne dar kartą patvirtinti šių įgūdžių stoką, bet prisidėti prie tam tikrų įgūdžių stiprinimo.

Antra, daugiausia statistiškai reikšmingų skirtumų tarp vyrų ir moterų baudimo atsiskleidė analizuojant laisvės atėmimo bausmę. Ilgesnė laisvės atėmimo bausmė vyrams buvo skiriama registruotais tyčinio sunkaus sveikatos sutrikdymo ir narkotikų platinimo atvejais. Anksčiau teisti vyrai, kaltinami minėtomis nusikalstamomis veikomis, taip pat buvo baudžiami ilgesne laisvės atėmimo bausme negu anksčiau teistos moterys. Įkalinimo patirties turintys narkotikų platinimu kaltinami vyrai buvo baudžiami ilgesnėmis įkalinimo bausmėmis nei įkalinimo patirties turinčios moterys. Tokie rezultatai matyti ir kituose moksliniuose tyrimuose, atkreipiant dėmesį, kad dažniau statistiškai reikšmingi bausmės trukmės skirtumai tarp vyrų ir moterų atsiskleidžia tyčinių smurtinių nusikaltimų atveju, o toks reikšmingumas grindžiamas matomu didesniu tokių vyrų nusikaltimų pavojingumu visuomenei (Sanchez & Harris, 2020).

Nors tyrimo duomenys leidžia teigti, kad vyrai už tam tikras nusikalstamas veikas yra baudžiami griežčiau negu moterys, jie taip pat atskleidė, kad lyginant įkalinimo patirties turinčių moterų ir vyrų imtis pastebėta, kad įkalinimo patirties turinčioms moterims laisvės atėmimo bausmė gali būti skiriama dažniau negu vyrams. Vadinas, galima sutikti su mokslinėje literatūroje keliamą prielaidą, kad tam tikra moterų grupė (šios monografijos pagrindu esančio tyrimo atveju moterys, anksčiau teistos laisvės atėmimo bausme) gali būti baudžiama griežčiau negu įkalinimo patirties turintys vyrai.

Atsižvelgiant į mokslinėje literatūroje akcentuojamą moterų nusikaltimų struktūros ir nusikaltimų padarymo aplinkybių skirtumą nuo vyrų, tyrimo metu buvo gilinamasi į atsakomybę lengvinančias ir sunkinančias aplinkybes. Tyrimas atskleidė, kad lengvinančių aplinkybių nustatymo dažnis statistiškai nesiskyrė moterų ir vyrų imtyse. Bene vienintelė teismų nuosprendžiuose plačiausiai naudota atsakomybę lengvinanti aplinkybė buvo kaltės pripažinimas. Nors teismas reikšmingai dažniau konstatavo, kad moterų veikai įtakos turėjo provokuojantis ar rizikingas nukentėjusio asmens elgesys, ši aplinkybė buvo nustatoma itin retai. Kur kas daugiau reikšmingų skirtumų tarp vyrų ir moterų nustatyta sunkinančių aplinkybių atveju, t. y. sunkinančių aplinkybių vyrams buvo nustatyta statistiškai daugiau nei moterims. Bendrai kur kas didesnė reikšmingų aplinkybių nustatymo įvairovė matoma vertinant atsakomybę sunkinančias aplinkybes abiejose imtyse. Veikos padarymas apsvaigus nuo alkoholio, narkotinių, psichotropinių ar kitų psichiką veikiančių medžiagų tyrimo atveju buvo dažniausiai

nustatyta sunkinanti aplinkybė, vyrams ši aplinkybė buvo nustatoma statistiškai reikšmingai dažniau negu moterims. Tiek moterų, tiek vyrų atveju apsvaigusiems nuo alkoholio buvo skiriama ilgesnė laisvės atėmimo bausmė. Moterys dažniau negu vyrai bendrininkavo, ypač vagysčių ir narkotikų platinimo atvejais, o vyrai daugiau veikė organizuotoje grupėje bei dažniau buvo teismo pripažinti recidyvistais, recidyvizmą laikant atsakomybę sunkinančiu požymiu. Atsakomybę lengvinančių ar sunkinančių aplinkybių analizė leidžia daryti prielaidą, kad tarp minėtų aplinkybių taikymo egzistuoja tam tikra disproporcija, tai yra sunkiančios aplinkybės naudojamos kur kas dažniau; ji taip pat leidžia svarstyti apie lengvinančių aplinkybių platesnį taikymą. Taip pat galima kelti prielaidą ir dėl vyrų baudimo ilgesnėmis laisvės atėmimo bausmėmis, tokį baudimą siejant su nustatytu statistiškai reikšmingai didesniu sunkinančių aplinkybių skaičiumi.

Tyrime atkreiptas dėmesys ir į kitas reikšmingas aplinkybes, pavyzdžiui, šeiminiai išpareigojimai, nepilnamečių vaikų turėjimas. Kituose tyrimuose pastebėta, kad su šeimine atsakomybėmis susijusios aplinkybės, tokios kaip vaikų turėjimas ar net vedybinis statusas, sąlygoja švelnesnį moterų baudimą (Chatsverykova, 2017). Atlikus nepilnamečių vaikų turinčių vyrų ir moterų bausmių palyginimą pastebėti tam tikri reikšmingi skirtumai: tai yra vaikų turinčioms moterims teismas reikšmingai dažniau skyrė laisvės apribojimo bausmę, o vaikų turintiems vyrams – laisvės atėmimą ir bausmės vykdymo atidėjimą. Visgi verta pabrėžti, kad panašios tendencijos buvo matyti lyginant moterų ir vyrų bausmes ir bendroje imtyje.

Pereinant prie antrojo, kur kas išsamiau monografijoje nagrinėto dėmens aptarimo, svarbu pažymėti, kad tyrėjai pastebi, kad nusikaltimais įtariamų moterų patirtys baudžiamojo teisingumo sistemoje skiriasi nuo vyrų, tačiau moterų ir vyrų patirčių skirtumams bei įvairovei vis dar trūksta išsamesnių ir nuodugnesnių tyrimų (Brennan et al., 2018). Šioje monografijoje bandyta įgarsinti, dokumentuoti ir atskleisti daugialypes ir daugiasluoksnes moterų susidūrimo su baudžiamąja sistema patirtis. Gilinantis į probuojamų moterų požiūrį į probaciją išryškėjo, kad jos kenčia dėl tam tikrų probacijos reikalavimų, tokių, kaip judėjimo suvaržymas, elektroninis monitoringas ir pareigūnų lankymasis probuojamųjų namuose vėlai vakare ar naktį. Tačiau daug daugiau kančių šioms moterims suteikia kaltės ir gėdos už įvykdytas kriminalines veikas jausmai, galimybių integruotis į bendruomenę stygius, baimė, kad kas nors sužinos apie teistumą ir

probaciją. Moterų bausmės skausmus stiprina ir sudėtingi santykiai su artimos aplinkos žmonėmis, ypač gyvenimo partneriais, ir rūpestis artimaisiais, ypač vaikais. Kita vertus, rūpestis artimaisiais vertintinas ir kaip motyvacinis veiksnys, neleidžiantis nusikalsti ir pažeisti bausmės atlikimo sąlygų. Kaip rodo atliktas tyrimas, bausmių taikymo ir vykdymo praktikoje tikslinga ieškoti priemonių, kurios keistų neigiamą nuteistų moterų socialinę aplinką, skatinančią jų nusi- kalstamą elgesį ir kliudančią laikytis bausmės (probacijos) sąlygų.

Baudžiamųjų institucijų struktūra veikia lyties pagrindu; joje moterys socia- lizuojamos tapti tinkamais ir kartu paklusniais moteriškais subjektais. Pats baus- mės įgyvendinimas sietinas su lytimi, nors lytis nėra nekintama ir pastovi; ji pa- siduoda pokyčiams ir naujoms interpretacijoms. Moterų įkalinimo patirtys taip pat priklauso nuo socialiai konstruojamų lyties sąvokų (Carlen, 1983), o pačių įkalintųjų negalima laikyti pasyviomis: baudimo režimai ir moteriško elgesio lū- kesčiai suteikia joms išteklių, kad ir ribotų, priešintis ir laužyti priimtino mote- riškumo normas (Bosworth & Kaufman, 2013, p. 198; taip pat žr. Bosworth & Carrabine, 2001). Remiantis pusiau struktūruotais interviu su moterimis, įkalin- tomis Panevėžio pataisos namuose, monografijoje aptartos jų įlytintos patirtys įkalinimo aplinkoje.

Tyrimas atskleidžia, kad nors kolektyvinio kalinimo sąlygomis nepertrau- kiamai ir nuolatos kontaktuodamos tarpusavyje moterys ypač kenčia dėl priva- tumo praradimo, dalis iš jų pabrėžia individualizmą ir nusišalinimą nuo kitų įka- lintųjų kaip pasipriešinimo strategijas. Atsiskyrimas nuo kitų, mėginimas nusi- šalinti ir gyventi tik su savimi didina socialinį susiskaldymą, individualių intere- sų išsisklaidymą ir tarpusavio nepasitikėjimą. Vadinasi, karcerinio kolektyvizmo aplinka ne tik kuria bendrumo ir solidarumo jausmą, bet ir atskiria įkalintąsias viena nuo kitos priklausomai nuo įvykdyto nusikaltimo turinio, susitaikymo / nesusitaikymo su bausme, finansinių išteklių turėjimo ir kitų veiksnių. Pabrėžti- na, kad tam tikri neformalūs santykiai, neformalios hierarchijos tarp skirtingus nusikaltimus įvykdžiusių moterų, pakaitines arba surogatines šeimas turinčių moterų, skirtingų tautybių moterų, pasiturinčių ir neturtingų moterų bei mote- rų, turinčių žalingų įpročių, taip pat prisideda prie kolektyviškumo fragmenta- cijos pataisos namuose.

Kaip jau minėta, moterų baudimo patirtys yra nulemtos lyties ir veikiamos lyties socialinio konstravimo. Todėl monografijoje analizuotos įkalinimo aplin-

koje kursuojančios moteriškumo sampratos. Moteriškumo kaip kultūrinio ir socialinio kapitalo, egzistuojančio įkūnyta forma, problema pasirinkta nagrinėti dėl to, kad pataisos namai kaip lyties pagrindu diferencijuota institucija atspindi specifines socialines, politines ir kultūrinės vertybes, tarp jų ir moteriškumo normas. Moteriškumas laikytinas pasiekimu bei investicija: moteriškumu didžiuojamasi, nemažai pastangų skiriama jam puoselėti, investuojama į moterišką kūną ir fizinę išvaizdą tikintis pelno ir socialinių dividendų. Kita vertus, būtina prisiminti, kad nusikaltimus įvykdžiusios moterys dažnai suvokiamos kaip tos, kurios griaua lyčių lūkesčius ir normas, todėl įkalinimo įstaigose naudojami „institucinės refeminizacijos“ metodai, kuriais siekiama priversti moteris „sugrįžti“ į tradicinį moteriškumą. Interviu su įkalintomis moterimis atskleidžia, kad tik dalis moterų prisitaiko prie tradicinio moteriškumo reikalavimų, laikydamos šį moteriškumą kultūriniu kapitalu. Vis dėlto nemažas skaičius moterų nuvertina moteriškumą ir laiko investicijas į jį beprasme. Joms tradicinis moteriškumas nėra vertingo kultūrinio kapitalo forma, kurią būtų galima pelningai išnaudoti. Nepaisant šios išvados, galima teigti, kad visos moterys atvirai apmąsto moteriškos išvaizdos ir moteriško elgesio normas, kurios, jų nuomone, gali kisti atsižvelgiant į aplinkybes ir santykį su kitomis moterimis. Taip pat moterų požiūriu visuomenėje priimtino moteriškumo rekonstrukcija įkalinimo įstaigoje gali veikti kaip tam tikra išgyvenimo strategija, kuomet moterys teigia, kad, nepaisant skaudžios įkalinimo kasdienybės, nuvertinimo, kaltės jausmo, jos siekia išlaikyti ir neprarasti joms priimtinių buvimo moterimi būdų ir žmogiškumo elementų.

Viena iš svarbių moteriškumo sudedamųjų dalių ar vienas iš prieinamų ir moterims ypač vertingų būdų atkurti moterišką tapatybę yra moters – motinos vaidmens išpildymas. Motinystės įgyvendinimas tyrime dalyvavusioms moterims suteikia daug vilties, motyvacijos ir stiprybės, tačiau pati įkalinimo aplinka yra nepalanki ir nedraugiška motinystės pareigų išpildymui. Todėl daugelis motinų kenčia tiek dėl nusikaltimo žalos ryšiui su vaikais, tiek dėl bejėgiškumo esamu kalinimo momentu, tiek dėl baimės, susijusios su ryšio atkūrimu ateityje.

Taigi įkalinimo aplinka generuoja daugybę įvairių emocijų, deja, neigiamos neretai šioje aplinkoje dominuoja. Moterims neišvengiamai tenka jas pažinti, priimti ir valdyti. Kaip ir kitose institucijose, kalėjimuose užsiimama labai intensyvia emocijų vadyba. Tai neišvengiama siekiant išgyventi svetimoje ir asketiškoje aplinkoje, kurios nuolatiniai palydovai – stresas ir nerimas, kylantis iš kolekty-

vinio gyvenimo sąlygų ir riboto privatumo, prie kurio reikia prisitaikyti. Panašiai kaip ir vyrų kalėjimuose, Panevėžio pataisos namuose vyrauja emocinio santūrumo norma: dauguma įkalintųjų moterų mano, kad kalėjime negalima išlaisvinti emocijų ir kad svarbiausia pateikti save kaip emociškai stiprų, „kietą“ asmenį. Vadinasi, emocionalumas nėra laikomas esminiu moteriškumo komponentu. Moterų emocinės kompetencijos įkalinimo įstaigoje susijusios su gebėjimu slėpti emocijas ir atsiverti tik ribotam kitų įkalintųjų, kurios tampa emocinės paramos tinklais, skaičiui. Todėl įmanoma teigti, kad ribotą moterų emocionalumą kalėjime sąlygoja ne lytis, bet įkalinimo įstaigos, grįstos savitarpio nepasitikėjimu ir emocine klaustrofobija, specifika. Emocijų slopinimas laikytinas gana universalia įkalinimo įstaigų patirtimi. Nors mūsų tyrimas atveria emocinių kompetencijų, grįstų emociniu santūrumu ir gana griežta emocijų vadyba, svarbą, detalesnis emocijų dinamikos stebėjimas leistų suvokti, kokie alternatyvūs būdai galėtų būti naudojami siekiant palaikyti įkalintųjų emocinę pusiausvyrą ir teigiamą emocinę atmosferą pataisos namuose.

Kaip jau minėta, monografijoje pateikiamas platesnis socialinis baudimo praktikų ir bausmės atlikimo patirčių kontekstas, kuriame lytis – vienas iš svarbiausių veiksnių: iš kriminologinės analizės periferijos lytis perkeliama į centrą. Tačiau šioje knygoje buvo siekta ne tik įtraukti į tyrimo akiratį nusikaltimais įtariamų moterų balsus bei analizuoti moterų patirtis, bet ir plėsti kriminologinio tyrimo, teorijos ir metodologijos ribas. Monografija nepretenduoja į visapusišką baudimo ir bausmės praktikų Lietuvoje analizę, tačiau nubrėžia svarbias tolimesnes analizės kryptis, pavyzdžiui, įrodymais pagrįstų lyties požiūriu individualizuotų baudžiamųjų priemonių įgyvendinimo galimybių ar lyties požiūriu jautrios ir diferencijuotos laisvės atėmimo bausmės įgyvendinimo sąlygų taikymo tyrimus. Kartu atliktas tyrimas prisideda prie skirtingų probleminių aspektų identifikavimo, todėl leidžia formuluoti tam tikras rekomendacijas atsakingoms institucijoms, kurios prisidėtų prie lyties požiūriu labiau individualizuoto moterų baudimo.

Rekomendacijos Nacionalinei teismų administracijai ir Lietuvos Respublikos teismams

1. Tiek šio tyrimo rezultatai, tiek mokslinėje literatūroje aptinkamos išvalgos atskleidžia, kad neretai skiriasi vyrų ir moterų nusikalstamų veikų vykdymo kontekstas: atsakomybę sunkinančių aplinkybių nustatymo dažnumas bei pa-

čių aplinkybių pobūdis, taip pat tam tikros sociodemografinės charakteristikos bei prieš nusikaltimo įvykdymą patiriami sunkumai. Todėl galvojant apie maksimaliai individualizuotos ir sunkumus atliepiančios bausmės skyrimą moteriai, itin didelę reikšmę įgyja teisėjų mokymai moterų kriminalinio elgesio prielaidų tematika ir socialinio tyrimo išvados (LR BPK 253¹ str.) instituto pasitelkimas teismo proceso metu, kai nusikalstamos veikos padarymu kaltinama (-os) moteris (-ys).

2. Tyrimas atskleidė, kad tam tikrais atvejais probacijos tarnybos priežiūroje esančių moterų judėjimo laisvės apribojimai gali varžyti ir jų vaikų ar kitų nuo jų priklausomų šeimos narių teises ir interesus. Atsižvelgiant į tai, teismo proceso metu skiriant laisvės atėmimo ar arešto bausmės vykdymo atidėjimą pagal LR BK 75 str. arba laisvės apribojimo bausmę pagal LR BK 48 str. rekomenduojama atkreipti ypatingą dėmesį į moterims skiriamų įpareigojimų bei baudžiamojo poveikio priemonių tarpusavio suderinamumą. Pavyzdžiui, skiriant LR BK 75 str. numatytą įpareigojimą „auklėti ir prižiūrėti savo nepilnamečius vaikus, rūpintis jų sveikata, išlaikyti juos“, svarbu atsižvelgti į tai, ar kai kuriais atvejais kartu skiriamas LR BK 75 str. numatytas įpareigojimas „neišeiti iš namų tam tikru laiku, jeigu tai nesusiję su darbu arba mokymusi“ bei šio įpareigojimo vykdymo kontrolė (lankymasis nuteistosios gyvenamojoje vietoje nakties metu) leis užtikrinti nepilnamečių vaikų geriausius interesus. Taip pat rekomenduotina moterims, kurios prižiūri mažamečius vaikus, intensyviai priežiūrą skirti tik tais atvejais, kai individualūs nusikalstamo elgesio rizikos veiksniai yra susiję su asmens buvimu tam tikrose vietose, bendravimu su tam tikrais asmenimis ar realiomis grėsmėmis kitiems asmenims.

Rekomendacijos Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijai

1. 2020 m. sausio 21 d. teisingumo ministro įsakymu Nr. 1R-25 patvirtintų Pataisos įstaigų ir tardymo izoliatorių vidaus tvarkos taisyklių 16 p. nurodoma, kad skirtingose grupėse esančios nuteistosios gali būti rakinamos gyvenamosiose patalpose nakčiai. Dėl egzistuojančių taisyklių nuteistosioms šiuo metu ribojama galimybė iškilus fiziologiniams poreikiams naudotis dušu ar karštu vandeniu nakties metu. Todėl rekomenduojama atsižvelgti į nuteistųjų moterų fiziologinius ypatumus ir numatyti naudotimosi dušu ar karštu vandeniu

nakties metu išimtis laisvės atėmimo bausmę atliekančioms moterims.

2. 2020 m. sausio 21 d. teisingumo ministro įsakymu Nr. 1R-25 patvirtintų Pataisos įstaigų ir tardymo izoliatorių vidaus tvarkos taisyklių III skyriuje pateikiamas nuteistiesiems leidžiamų įsigyti ir turėti daiktų sąrašas šiuo metu yra orientuotas į laisvės atėmimo bausmę atliekančius vyrus: pavyzdžiui, šių taisyklių 20.4.4 p. nurodoma, kad lengvajai grupei priskirtiems nuteistiesiems galima turėti barzdaskutę, bet nenumatoma galimybė turėti moterims aktualią alternatyvą (pavyzdžiui, epiliatorių); šių taisyklių 20.2.6 p. numatyta, kad vaikiškų drabužių ir avalynės gali įsigyti nuteistosios, auginančios vaikus iki 4 m., tačiau nėra minimos nuteistosios, kurios pagal LR BVK 152 str. 2 d. gali auginti vaikus iki mokyklinio amžiaus.
3. Tyrimo rezultatai rodo, kad tiek įvairaus pobūdžio nusikaltimais kaltinamos, tiek nuteistos ir laisvės atėmimo bausmę atliekančios moterys iki įkalinimo neretai vienos rūpinosi šeimoje augančiais vaikais bei jų gerove. Įkalinamos moterys tyrimo metu kalbėjo apie šeimos ir vaikų ilgesį, nerimą dėl laisvėje be jų globos augančių vaikų. Šiuo metu LR BVK 94 str. nuostatos numato trumpalaikių pasimatymų su vaikais įkalinimo įstaigoje galimybes, o ilgalaikiai pasimatymai su vaikais galimi tik dalyvaujant moters sutuoktiniui ar partneriui. Pasimatymų su artimaisiais (taip pat ir vaikais) skaičius yra ribojamas priklausomai nuo grupės, kuriai priskirta nuteistoji, o papildomi trumpalaikiai ar ilgalaikiai pasimatymai socialiniams ryšiams palaikyti skiriami pataisos įstaigos administracijos leidimu. Atsižvelgiant į vaikų turinčių moterų poreikį palaikyti ryšius su laisvėje likusiais vaikais bei būtinybę užtikrinti geriausius įkalinėtų moterų vaikų interesus, rekomenduojama nustatyti išimtinę nuteistųjų pasimatymų su jų vaikais tvarką, suteikiant galimybę nuteistiesiems dažniau pasimatyti su jų vaikais bei vaikams atvykti į ilgalaikius pasimatymus lydint ne tik nuteisto asmens sutuoktiniui ar partneriui, bet ir kitam juos globojančiam asmeniui.

Rekomendacijos Kalėjų departamentui prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos ir Lietuvos probacijos tarnybai

1. 2020 m. sausio 21 d. teisingumo ministro įsakymu Nr. 1R-25 patvirtintų Pataisos įstaigų ir tardymo izoliatorių vidaus tvarkos taisyklių 13 p. nurodoma,

kad nuteistieji skirstomi į gyvenamąsias patalpas, atsižvelgiant į jų nusikalstamo elgesio riziką, neigiamos įtakos jiems ar kitiems nuteistiesiems riziką, sveikatos būklę, amžių ir kitas savybes. Atlikto tyrimo rezultatai rodo tam tikrus hierarchinius skirtumus tarp skirtingus nusikaltimus įvykdžiusių moterų bei atskleidžia, kad nusikaltimus prieš vaikus įvykdžiusios moterys pataisos įstaigoje yra atstumiamos ir dėl savo nusikaltimo pobūdžio galimai tampa labiau pažeidžiamos. Todėl, šios grupės moterims atvykus į įkalinimo įstaigą, svarbu užtikrinti jų saugumą tiek pirmąsias penkias dienas po atvykimo, tiek moterį perkėlus į gyvenamąsias patalpas.

2. Viena iš tyrimo metu išryškėjusių temų – negatyvi moters partnerio įtaka, jo palaikymo siekiant gyventi nenusikalstant stoka, partnerio vaidmuo įtraukiant moterį į nusikalstamos veikos vykdymą. Atsižvelgiant į tai, rekomenduojama plėtoti bendradarbiavimą su įvairaus pobūdžio partnerio smurtą patyrusioms moterims pagalbą teikiančiomis organizacijomis bei specialistais (pavyzdžiui, specializuotos pagalbos centrais). Šių organizacijų įsitraukimas ir teikiama pagalba yra aktuali tiek įkalinimoms, tiek visuomenėje (probacijos tarnybose) bausmę atliekančioms moterims.
3. Tyrimo rezultatai rodo, kad įkalinimo įstaigoje atsidūrusios moterys yra linkusios slopinti ir užgniaužti patiriamas emocijas, vengia dalintis savo išgyvenimais su aplinkiniais bei įstaigoje dirbančiais specialistais. Probacijos tarnybų priežiūroje esančios moterys savo ruožtu išgyvena didelę gėdą bei jaučiasi stigmatizuojamos dėl savo teisinio statuso. Galvojant apie nuteistų moterų gerovę ir psichikos sveikatą, rekomenduojama didinti psichologinės pagalbos prieinamumą nuteistoms moterims tiek įkalinimo įstaigoje, tiek probacijos tarnybose. Pažymėtina, kad teikiant psichologinę pagalbą didelę reikšmę įgyja konfidencialumo principo laikymasis. Didesnį nuteistų moterų pasiryžimą kreiptis psichologinės pagalbos gali paskatinti išorinių organizacijų ir socialinių partnerių specialistų (psichologų) pasitelkimas.
4. Rekomenduotina įsigyjant, diegiant ir adaptuojant nuteistųjų priežiūros ir resocializacijos priemones įvertinti jų tinkamumą, o jau taikomas priemones adaptuoti lyties požiūriu; moterims taikyti resocializacijos priemones (pavyzdžiui, elgesio pataisos programas), adaptuotas atsižvelgiant į lyties specifiką.
5. Tyrimai rodo, kad moterys po įkalinimo grįžta į probleminę socialinę aplinką, kurioje artimos aplinkos žmonių yra neigiamai veikiamos tiek nusikalsta-

mo elgesio rizikų požiūriu, tiek patiria fizinį ir/ar psichinį smurtą. Atsižvelgiant į tai, siūlytina svarstyti galimybę diegti mentorystės ir apgyvendinimo programas, kurios sėkmingai įgyvendinamos kitų valstybių (pavyzdžiui, Jungtinėje Karalystėje taikomos moterų, grįžusių iš įkalinimo įstaigų, gyvenamosios vietos keitimo programos (žr. Dominey & Gelsthorpe, 2020; Bateman & Hazel, 2014)).

Women in the Lithuanian criminal justice system: from sentencing practices to punishment experiences

Summary

This book conceptualises gender-differentiated trends and practices of criminal behaviour and punishment. It examines the general features of punishment and the peculiarities and experiences of imprisoned women and women serving community sentences in Lithuania. We follow the assumption that when analysing women's criminal behaviour and their personal experiences in the criminal justice system, using the interpretive frameworks applicable to men's crimes is not sufficient (Moore & Scraton, 2014; Gomes & Duarte, 2018). Therefore, a rich array of contemporary criminological and gender studies literature, interdisciplinary approaches and multifaceted empirical data are the basis of our analysis which trace women's experiences from the imposition of punishment to serving community and imprisonment sentences.

The book focuses on two research questions related to the role of women in the criminal justice system. The first question, which has already become customary, relates to the analysis of women's punishment and the comparison of men and women's punishments. Here we ask whether women are and can be punished more leniently and whether gender-differentiated, individualised punishment can be applied, providing for specific differences in men and women's punishment. In order to answer this question, the study reviews the statistics of registered crimes of the last decade and discusses the changes in the number of imprisoned persons. A study of court sentences in 2018 is also presented, which, due to a limited scope of our research project, allows only to identify specific trends or differences in penal practices and formulate some assumptions related to these trends. Moreover, although the study is limited by the number of selected sentences and the inclusion of only certain offences, it allows us to analyse certain problematic aspects of penal practices in an underdeveloped research field.

The second question related to female offenders focuses on the gender-unequal effects of punishment. It has been argued, in the research literature, that the

social effects of most severe punishments, such as the deprivation of liberty and probation, may differ significantly between women and men due to their different social positions (Gelsthorpe & Sharpe, 2015; Carlen, 2013). Therefore, it is necessary to ask how women themselves experience punishment and come to terms with it. Much of the study is devoted to this question.

For a long time, gender was not considered a significant criterion in the analysis of sentencing practices and punishment experiences, primarily because women's crimes differed significantly from men in nature and number (Carlen, 2013). Therefore, the increased focus on women's criminal behaviour reflects the increasing involvement of women in public life and their growing role in criminal activities. However, various studies reveal that growing concern with women's criminal behaviour and stricter criminal stance towards women do not always correlate with trends or changes in women's crimes (Estrada et al., 2016). The trends in women's crimes presented in the study also show that certain fluctuations in women's incarceration are not necessarily related to specific changes in crime patterns.

According to the Lithuanian data for the last decade, the general number of imprisoned persons decreased by 34.23 per cent from 2012 to 2020 (Aebi & Tia-go, 2020). Moreover, the number of imprisoned men has been steadily declining every year for almost a decade; the number of women prisoners, unlike men, has fluctuated, with a steady decline only during the last four years. The absolute number and percentage of imprisoned women have been growing since 2004, with the highest absolute number recorded in 2012 and the maximum percentage in 2017. In 2011-2013 the highest absolute numbers of women prisoners were recorded, but there were no significant changes in the structure of women's crime; the percentage of suspected women was stable, although the absolute number of suspected women increased slightly. However, the absolute number of imprisoned women has been declining over the last few years, and the percentage of imprisoned women (4.7 per cent) corresponded to the European Union average.

The changing trends in female crimes point to the decrease in the absolute number of suspected women over the last ten years. The percentage of suspected women has also decreased with some fluctuations from 12.64 per cent in 2010 to 11.30 per cent in 2020. The absolute number and percentage of women suspected of injury to a person's health grew the fastest; it is these crimes that women

are accused of the most. In 2012, women suspected of injury to a person's health accounted for 6.3 per cent of all suspects and in 2020, 11.2 per cent; the absolute number of suspected women has also doubled during this period. However, this growth was mainly due to crimes related to insignificant injury to a person's health and infliction of physical pain. Among the suspected women, the number of crimes against property, property rights, property interests, and the financial system has declined. There has also been a decline in the proportion of women suspected of all drug-related offences over the past five years although the absolute number of men has risen sharply.

An analysis of the statistics of the last five years reveals that, despite some similar trends (the dominance of property crime), the structure of crimes among women and men differs. First, women are far less likely to be suspected of serious and very serious violent crimes than men. Second, women are much more likely to commit crimes attributed to a woman's social roles or position. According to the percentage of women, over 50 per cent of suspected women (compared to the total number of suspects) were registered for crimes such as abuse of rights or responsibilities of parent, guardian, caretaker or another legal representative of the child, as well as false complaints or reports of non-existent crime (for other crimes, the percentage of women averages about 10 per cent). It should be emphasised that these crimes may be associated with women's social roles and relationships. For example, in domestic violence cases, women are often punished for making false statements when they change their testimony or begin to deny the fact of domestic violence.

For this reason, it is crucial to analyse and understand gender differences in the structure of criminal behaviour and a broader context of gender roles and social control relevant to them. A paternalistic approach to women who commit crimes did not allow, for a long time, to consider gender differences and gender as a risk factor in the analysis of criminal behaviour. Sentenced women are customarily considered as fallen and deprived individuals who need to be protected. This paternalism creates a paradox: on the one hand, women are asked to be responsible for themselves, but, on the other hand, they must conform to traditional gender roles that in turn encourage their passivity and dependence on men (Laws, 2018, p. 26). Prison research uses the term 'pastel fascism' (Zaitzow & Thomas, 2003, p. 24) and expresses this paradox: deeply hidden forms of con-

trol over women in prisons are often disguised as a superficial facade or feigned benevolence towards them.

Women's criminal behaviour is often thought of as an opposition to the normative elements of femininity; on the other hand, the same elements are used to punish women less severely than men and thus restore a disturbed social order. Consequently, criminal justice for women is implemented with greater regard to the social, particularly familial, circumstances of criminal behaviour. It is not unreasonable because empirical evidence confirms that women's crimes are much more often caused by the structural position of women in society and that a much higher proportion of women's crimes are related to their immediate environment. The discussed statistical data of suspected women and the analysis of court sentences confirm this finding.

This analysis of court sentences (this study discusses only a part of selected data) demonstrates that women accused of violent crimes knew their victims in all cases. Furthermore, the study identified a link between close relationships and the seriousness of the crime: the closer the relationship between the accused and the victims, the more serious the crime was committed. In the case of insignificant injury to a person's health, children, relatives or other close social contacts (neighbours and acquaintances) were the main victims, while in the case of grievous bodily harm and homicides, the cohabitant or spouse usually suffered from the actions of the accused. These data confirm that women's criminal behaviour is affected by their social status, so it is reasonable and timely to consider differentiated forms of punishment relevant to women.

In this context, the constant question is raised whether women are or should be punished more leniently and what punitive measures would do the least damage to women's social and family environment for which they are most often responsible. Studies analysing trends in punishment of women and men, on the one hand, show that women accused of similar crimes are treated more leniently than men. On the other hand, the attitude of the criminal justice system towards women who violate gender norms and values has been becoming increasingly stricter. For example, women whose crimes offend gender norms (such as bank robbery or car theft) dramatically will be punished more severely than those who commit crimes considered more feminine, e.g. shoplifting or fraud. Consequently, women who deviate from cultural norms by committing crimes that are

not regarded as typically feminine are punished more severely (Spohn, 1999; Bontrager et al., 2013). However, women who commit serious crimes are punished as severely as men. Therefore, although women may be and are punished more leniently than men for some crimes, certain groups of women, particularly those who fail to meet society's social norms and expectations, may be subject to more severe criminal measures. Such women are punished both for violating the law and for socially unacceptable female behaviour (Carlen, 2013).

The analysis of court sentences points to similar analogies. First, an analysis of the obligations imposed on suspended sentences and custodial sentences shows that women were significantly more likely than men to have an obligation to apologise to the victim or an obligation to care for their children. Men sentenced to imprisonment were significantly more likely to be required to start work or study. Thus, these significant differences show that the obligations provide for fulfilling certain expectations regarding the different social roles assigned to women and men.

Secondly, the most statistically significant differences in punishment of men and women are visible in custodial sentences. Men received longer custodial sentences in cases of grievous bodily harm and drug distribution. Previously convicted men accused of the above crimes were also sentenced to longer-term imprisonment than previously sentenced women. Men accused of drug distribution with imprisonment experience were punished with harsher prison sentences than women with imprisonment experience. Our study found that women accused of drug distribution more often than men did not have a profession and a legal source of income, but at the same time, they had to support their families and their children. In addition, some of them may have engaged in these criminal activities due to their drug addiction and connections to a partner distributing drugs. It shows these women's social vulnerability and their inability to escape the environment of hardship and criminal behaviour.

Although our research findings suggest that men are punished more severely than women for certain crimes, they also demonstrate that women with the experience of imprisonment are sentenced to imprisonment more often than men with the same experience. Thus, it is possible to agree with the assumption common in the research literature that a certain group of women (in the case of our research, women who have previously been sentenced to imprisonment) may be

punished more severely than men with a history of imprisonment.

Given the difference in the structure and circumstances of crimes between men and women emphasised in the scholarly literature, we also focused, in our research, on mitigating and aggravating circumstances. The research found that the frequency of mitigating circumstances was not statistically different in the female and male samples. Generally, the admission of guilt was the only most widely used mitigating circumstance in court judgments. No significant differences were noticed in the sentences imposed on women with and without children. However, significant differences between men and women were shown in aggravating circumstances, i.e. statistically more aggravating circumstances were found in the male sample. It should be pointed out that much greater diversity in determining significant circumstances is seen in assessing aggravating circumstances for both women and men. The most common aggravating circumstance – being under the influence of alcohol, narcotics, psychotropic or other psychoactive substances – was found statistically significantly more often in men than in women. Both women and men under the influence of alcohol were sentenced to longer-term imprisonment. Women were more often than men accomplices in the crime, particularly in theft and drug distribution, and men were more active in an organised group and more often recognised as recidivists by the court, with recidivism being an aggravating factor. In assessing these data, it is essential to note that women might have been punished more leniently not because of the mitigating circumstances, while men might have been punished more severely due to a significantly higher number of aggravating circumstances.

The study also drew attention to other significant circumstances, such as family responsibilities and the care for minors. Previous research has found that circumstances related to family responsibilities, such as having children or even marital status, lead to more lenient punishment for women (Chatsverykova, 2017). A comparison of the sentences of men and women with minor children reveals some significant differences: in the case of women with children, the court significantly more often sentenced them to the deprivation of liberty, and in the case of men with children, they were sentenced to the deprivation of liberty or received a suspended sentence. However, it is worth noting that similar trends were observed when comparing men and women's punishments between and the overall sample.

In answering the second research question, it should be emphasised that women's experiences in the criminal justice system differ from those of men, but these differences are still insufficiently analysed (Brennan et al., 2018). This study attempts to document and describe the multifaceted and multi-layered experiences of women encountering the criminal justice system. The analysis of the attitudes of females serving community sentences towards the Probation Service revealed that they suffered from certain requirements of community sanctions, such as mobility restrictions, electronic monitoring, and probation officers' visits to their homes late in the evening or at night. However, the feelings of guilt and shame for the crimes committed, the lack of opportunities to integrate into the community and fear that someone will learn about the conviction and community sentence cause much more suffering for these women. The women's pains of punishment are exacerbated by complex relationships with people in the immediate environment, particularly life partners, and concern for loved ones, particularly children. On the other hand, women's concern for loved ones could also be seen as a motivating factor preventing the violation of the conditions of serving a sentence and criminal behaviour in general. According to our research, in applying and executing punishments, it is necessary to look for measures that would change the negative social environment of sentenced women conducive to criminal behaviour.

Women's experiences of incarceration depend on socially constructed notions of gender (Carlen, 1983). The structure of criminal institutions operates based on gender; it socialises women to become appropriate and, at the same time, obedient female subjects. The implementation of punishment itself is gender-specific; although gender is not fixed and constant, it is open to change and new interpretations. Inmates themselves cannot be considered passive: punitive regimes and expectations of feminine behaviour provide them with the resources, albeit limited, to resist and break the norms of normative femininity (Bosworth & Kaufman, 2013, p. 198; also see Bosworth & Carrabine, 2001).

Based on semi-structured interviews with women imprisoned in Panevėžys Correctional Facility, the study discusses their experiences in the environment of carceral collectivism. Although women suffer from a loss of privacy, some emphasise individualism and social withdrawal as strategies of resistance to imprisonment. Women's attempts to escape cohabitation via self-isolation intensi-

fy social fragmentation, heterogeneity of individual interests and mutual mistrust. Thus, carceral collectivism not only creates a sense of community and solidarity but also separates prisoners from each other depending on the content of the crime committed, women's (non)acceptance of punishment, availability of financial resources and other factors. It should be noted that informal hierarchies between the two parts of the prison, women sentenced for different crimes, women forming surrogate families, women of different nationalities, rich and poor women, and women with harmful habits also contribute to the fragmentation of collectivism at Panevėžys Correctional Facility.

The study also analyses femininity as a cultural capital that exists in an embodied form since prisons as gendered institutions reflect specific social, political and cultural values, including the norms of femininity. In prison, femininity is an achievement and an investment: some inmates are proud of their femininity, they devote considerable effort to fostering it, they invest in feminine body and physical appearance in hopes of profit and social dividends. On the other hand, it must be remembered that women who have committed crimes are often perceived as undermining gender expectations and norms, so prisons use methods of 'institutional refeminisation' to force women to 'return' to traditional femininity. Interviews with the imprisoned women reveal that only a fraction of women adapts to traditional femininity requirements by accepting it as cultural capital. However, a significant number of women devalue this femininity and view investments in it as meaningless. For them, traditional femininity is not a form of valuable cultural capital that can be profitably exploited. Despite this finding, it is possible to argue that all inmates openly reflect on norms of feminine appearance and feminine behaviour that, in their opinion, may vary according to circumstances and mutual relationships between women. The reconstruction of socially acceptable femininity in prison can also serve as a survival strategy. Some women claim that despite the painful experiences of imprisonment, devaluation and guilt, they seek to maintain the elements of womanhood and humanity accessible to them.

One of the most accessible and particularly valuable ways for women to restore their female identity is to fulfil their role of mother. Motherhood provides a lot of hope, motivation, and strength to the research participants, although the prison environment is unfriendly for carrying out the responsibilities of mother-

hood. As a result, many mothers suffer from the damaged contacts with children, helplessness caused by their incarceration and fear of losing contacts with children in the future.

The study also analyses how women express and manage emotions in Panevėžys Correctional Facility. Very intensive emotion management is characteristic of prisons as well as other institutions. This management is inevitable to survive in an alien and ascetic environment accompanied by stress and anxiety arising from the conditions of collective living and the limited privacy to which women have to adapt. As in men's prisons, a norm of emotional restraint prevails in Panevėžys Correctional Facility: most inmates believe that emotions should be carefully guarded in prison and they must hide behind the façade of an emotionally strong and 'tough' person. Consequently, emotionality is not considered an essential component of femininity. Women's emotional competencies are related to their ability to hide emotions and open up only to a limited number of inmates who become their emotional support networks. Therefore, it is possible to argue that the limited emotionality of women in prison is not caused by gender but by the specificity of a prison institution based on mutual mistrust and emotional claustrophobia. The suppression of emotions could be regarded to be a reasonably universal prison experience. While our study reveals the importance of emotional competencies based on emotional restraint and rigorous emotion management, a more detailed analysis of emotional dynamics could help us understand what alternative approaches could be used to maintain inmates' emotional balance and positive emotional atmosphere in correctional homes.

As already mentioned, the study presents a broader social context of criminal justice and punishment in which gender is one of the most critical factors: we move gender from the periphery to the centre of criminological analysis. At the same time, the book aims to include the voices of women suspected of crimes and analyse their experiences and expand the boundaries of criminological research, theory, and methodology. The study does not claim to be a comprehensive analysis of punishment practices and experiences in Lithuania but outlines crucial areas of analysis that could be further developed. It also formulates recommendations to relevant authorities that would contribute to a more gender-specific punishment of women.

Literatūra

- Ahmed, S. (2004). *The cultural politics of emotion*. New York: Routledge.
- Ahmed, S. (2004a). Affective economies. *Social Text*, 79(22/2), 117–139.
- Annisson, J., Byng, R., & Quinn, C. (2019). Women offenders: Promoting a holistic approach and continuity of care across criminal justice and health interventions. *Criminology and Criminal Justice*, 19(4), 385–403.
- Balfour, G. (2018). Searching prison cells and prisoner bodies: redacting carceral power and glimpsing gendered resistance in women's prisons. *Criminology & Criminal Justice*, 18(2), 139–155.
- Baldwin, L. (2018). Motherhood disrupted: Reflections of post- prison mothers. *Emotion, Space, and Society*, 26, 49–56.
- Bateman, T., & Hazel, N. (2014). *The Resettlement of Girls and Young Women – Evidence from Research*. London: Beyond Youth Custody.
- Baumer, E. P., Messner, S. F., & Felson, R. B. (2000). The role of victim characteristics in the disposition of murder cases. *Justice Quarterly*, 17, 281–307.
- Beirne, P., & W. Messerschmidt, J. W. (2010). *Criminology: a sociological approach*. Oxford: Oxford University Press.
- Belknap, J. (2021). *The invisible woman. Gender, crime, and justice*. 5th Ed. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Birkett, G. (2016) We have no awareness of what they actually do': Magistrates' knowledge of and confidence in community sentences for women offenders in England and Wales. *Criminology and Criminal Justice*, 16(4), 497–512.
- Blackwell, B. S., Holleran, D., & Finn, M. A. (2008). The impact of the Pennsylvania sentencing guidelines on sex differences in sentencing. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 38, 372–394.
- Bloom, B., Owen, B., & Covington, S. (2003). *Gender-responsive strategies: Research, practice, and guiding principles for women offenders project guiding Principles and strategies draft document*. Washington, DC: National Institute of Corrections.
- Bloom, B., & Brown, M. (2011). Incarcerated Women: Motherhood on the Margins. In J. M. Lawston, & Lucas A. E. (Ed.), *Razor Wire Women – Prisoners, Activists, Scholars, and Artists* (p. 51–67). New York: State University of New York Press.

- Bontrager, S., Barrick, K., & Stupi, E. (2013). Gender and sentencing: a meta-analysis of contemporary research. *The Journal of Gender, Race & Justice*, 16, 349–372.
- Boris, E., & Parreñas, R. S. (Eds.) (2010). *Intimate labors: cultures, technologies, and the politics of care*. Stanford: Stanford University Press.
- Bosworth M. (2005). *Doing prison research: views from inside*. *Qualitative Inquiry* 11(2), 249–264.
- Bosworth, M. (1999). *Engendering resistance: agency and power in women's prisons*. Aldershot: Dartmouth.
- Bosworth, M. (2016). *Engendering resistance: agency and power in women's prisons*. New York: Routledge.
- Bosworth, M., & Kaufman, E. (2013). Gender and punishment. In J. Simon & R. Sparks (Eds.), *The Sage handbook of punishment and society* (pp. 194–212). Thousand Oaks: Sage Publications.
- Bosworth, M., & Carrabine, E. (2001). Reassessing resistance: gender, race and sexuality in prison. *Punishment and Society*, 3(4), 501–515.
- Bosworth, M., Campbell, D., Demby, B., Ferranti, S., & Santos, M. (2005). Doing prison research: views from inside. *Qualitative Inquiry*, 11(2), 249–264.
- Bourdieu, P. (1986). *Distinction: A social critique of the judgment of taste*. London: Routledge.
- Bourdieu, P. (2000). *Pascalian meditations*, trans. R. Nice. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P., et al. (Eds.) (1999). *The weight of the world: social suffering in the contemporary society*, trans. P. P. Ferguson et al. Stanford: Stanford University Press.
- Brennan, I. R., Green, S., & Sturgeon-Adams, L. (2018). Early diversion and empowerment policing: evaluating an adult female offender triage project. *Policing and Society*, 28(5), 570–586.
- Brennan, K., Milne, E., South, N., & Turton, J. (2018). Women and the Criminal Justice System—Moving Beyond the Silo. In E. Milne, K. Brennan, N. South & J. Turton (Eds.), *Women and the criminal justice system: failing victims and offenders?* (pp. 1–11). Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan.
- Britton, D. M. (2003). *At work in the iron cage: the prison as gendered organization*. New York: New York University Press.
- Bush-Baskette, S. R., & Smith, V. C. (2012). Is meth the new crack for women in the War on drugs? Factors affecting sentencing outcomes for women and parallels between meth and crack. *Feminist Criminology*, 7(1), 48–69.

- Butler, J. (1990). *Gender trouble: feminism and the subversion of identity*. New York: Routledge.
- Butler, J. (1993). *Bodies that matter: On the discursive limits of "sex."* London: Routledge.
- Butler, J. (2009). *Frames of war. When is life grievable*. London: Verso.
- Butler, J. 2004. *Undoing gender*. New York: Routledge.
- Butler, J., & Athanasiou, A. (2013). *Dispossession: the performative in the political*. Cambridge: Polity Press.
- Campbell, H. (2008). Female drug smugglers on the U.S.-Mexico border: gender, crime, and empowerment. *Anthropological Quarterly*, 81(1), 233–267.
- Capaldi, D. M., Kim, H. K., & Owen, L. D. (2008). Romantic partners' influence on men's likelihood of arrest in early adulthood. *Criminology*, 46, 267–299.
- Carlen, P. (2002). Introduction: women and punishment. In P. Carlen (Ed.), *Women and punishment: the struggle for justice* (p. 3–20). Cullompton: Willan Publishing.
- Carlen, P. (2002b). Carceral clawback: the case of women's imprisonment in Canada. *Punishment & Society*, 4(1), 115–121.
- Carlen, P. (2013). Introduction: Women and punishment. In P. Carlen (Ed.), *Women and Punishment. The Struggle for Justice* (p. 16–32). New York: Routledge.
- Carlen, P. (2016). Doing imaginative criminology. In M. H. Jacobsen & S. Walklate (Eds.), *Liquid criminology: doing imaginative criminological research* (pp. 17–30). London: Routledge.
- Carlen, P. (Ed.) (2002). *Women and punishment: The struggle for justice*. Cullompton: Willan Publishing.
- Chamberlen, A. (2017). Changing bodies, ambivalent subjectivities, and women's punishment. *Feminist Criminology*, 12(2), 125–144.
- Charlesworth, S. J. (2000). *Phenomenology of working class experience*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chatsverykova, I. (2017) Severity and leniency in criminal sentencing in Russia: the effects of gender and family ties. *International Journal of Comparative and Applied Criminal Justice*, 41(3), 185–209.
- Chesney-Lind, M. (1987). Female offenders: paternalism reexamined. In L. Crites & W. Hepperele (Eds.), *Women, the courts, and equality* (pp. 114–140). Newbury Park, CA: Sage Publications.

- Chesney-Lind, M. (2006). Patriarchy, crime, and justice. Feminist criminology in an era of backlash. *Feminist Criminology*, 1(1), 6–26.
- Cho, A., & Tasca, M. (2019). Disparities in women's prison sentences: exploring the nexus between motherhood, drug offense, and sentence length. *Feminist Criminology*, 14(4), 420–440.
- Cohen, L. C., & Felson, M. (1979). Social change and crime rate trends: A routine activity approach. *American Sociological Review* 44(4), 588–608.
- Combessie, P. (2002). Marking the carceral boundary: penal stigma in the long shadow of the prison. *Ethnography*, 3(4): 535–555.
- Cook, S., & Davies, S. (Eds.) (1999). *Harsh punishment: International experiences of women's imprisonment*. Boston, MA: Northeastern University Press.
- Corda, A. (2011). Imprisonment for drug-related offenses in Argentina. In P. Metal & C. Youngers (Eds.), *Systems Overload: Drug Laws and Prisons in Latin America* (pp. 11–19). Amsterdam/Washington: Transnational Institute and the Washington Office on Latin America.
- Corston, J. (2007). *The Corston report: A review of women with particular vulnerabilities in the criminal justice system*. London: Home Office.
- Covington, S. S., & Surrey, J. L. (1997). The relational model of women's psychological development: Implications for substance abuse. In R. W. Wilsnack & S. C. Wilsnack (Eds.), *Gender and alcohol: Individual and social perspectives* (pp. 335–351). New Brunswick, N.J.: Rutgers Center of Alcohol Studies.
- Crewe, B. (2009). *The prisoner society power, adaptation and social life in an English prison*. Oxford: Oxford University Press.
- Crewe, B. (2011). Depth, weight, tightness: revisiting the pains of imprisonment. *Punishment & Society*, 13(5), 509–529.
- Crewe, B. (2014). The Emotional geography of prison life. *Theoretical Criminology*, 18(2), 56–74.
- Crewe, B. (2015). Inside the belly of the penal beast: understanding the experience of imprisonment. *International Journal for Crime, Justice and Social Democracy*, 4(1), 50–65.
- Crewe, B., Hulley, S., & Wright, S. (2017). The gendered pains of life imprisonment. *British Journal of Criminology*, 57, 1359–1378.
- Crewe, B., Warr, J., Bennett, P., & Smith, A. (2014). The emotional geography of prison life. *Theoretical Criminology*, 18, 56–74.

- Crouch, B. M. (1993). Is incarceration really worse? Analysis of offenders' preferences for prison over probation. *Justice Quarterly*, 10, 67–88.
- Curry, T. R., Gang, L., & Rodriguez, S. F. 2004. Does Victim Gender Increase Sentence Severity? Further Explorations of Gender Dynamics and Sentencing Outcomes. *Crime and Delinquency* 50, 319–343.
- Curry, T. & Corral-Camacho, G. (2008). Sentencing young minority males for drug offenses. *Punishment & Society*, 10(3), 253–276.
- Daly, K., & Tonry, M. (1997). Gender, race, and sentencing, *Crime & Justice* 22, 201–252. Prieiga per internetą: https://scholarship.law.umn.edu/faculty_articles/487.
- de Viggiani, N. (2012). Trying to be something you are not: masculine performances within a prison setting. *Men and Masculinities*, 15(3), 271–291.
- Doerner, J. K., & Demuth, S. (2014). Gender and sentencing in the federal courts: are women treated more leniently? *Criminal Justice Policy Review*, 25(2), 242–269.
- Dominey, J., & Gelsthorpe, L. (2020). Resettlement and the case for women. *Probation Journal*, 67(4), 393–409.
- Drake, D., & Harvey, J. (2014). Performing the role of ethnographer: processing and managing the emotional dimensions of prison research. *International Journal of Social Research Methodology*, 17(5), 489–501.
- Drake, S. (2018). *Conviviality and survival: co-producing Brazilian prison order*. London: Palgrave Macmillan.
- Durnescu, I. (2010). Pains of probation: Effective practice and human rights. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 55(4), 530–545.
- Duschinsky, R., & Wilson, E. (2014). Flat affect, joyful politics and enthralled attachments: engaging with the work of Lauren Berlant. *International Journal of Politics, Culture and Society*, 28(3):179–190.
- Embry, R., & Lyons Jr., P. (2012). Sex-based sentencing: Sentencing discrepancies between male and female sex offenders. *Feminist Criminology*, 7(2), 146–162.
- Estrada, F., Bäckman, O., & Nilsson, A. (2016). The darker side of equality. The declining gender gap in crime: historical trends and an enhanced analysis of staggered birth cohorts. *The British Journal of Criminology*, 56, 1272–1290.
- Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Rec (2010) 1 dėl Europos probacijos taisyklių. Prieiga per internetą: <http://hub.coe.int/en/>.
- Evans, T., & Wallace, P. (2008). A prison within a prison? The masculinity narratives of male prisoners. *Men and Masculinities*, 10, 484–507.

- Fassin, D (2016). *Prison worlds: An ethnography of the carceral condition*. Malden, MA: Polity Press.
- Fernando Rodriguez, S., Curry, T., & Lee, G. (2006). Gender differences in criminal sentencing: Do effects vary across violent, property, and drug offenses? *Social Science Quarterly*, 87(2), 318–339.
- Fineman, S. (1993). *Organizations as emotional arenas*. In S. Fineman (Ed.), *Emotion in organizations* (pp. 9–35). Thousand Oaks: Sage Publications.
- Fineman, S. (2008). Introducing the emotional organization. In S. Fineman (Ed.), *The emotional organization: passions and power* (pp. 1–14). Oxford: Blackwell Publishing.
- Fivush, R., & Buckner, J. (2000). Gender, sadness and depression: The development of emotional focus through gendered discourse. In A. H. Fischer (Ed.), *Gender and emotion: social psychological perspectives* (pp. 232–253). New York: Cambridge University Press.
- Francis, B. (2016). The female human trafficker in the criminal justice system: A test of the chivalry hypothesis. *Electronic Theses and Dissertations 2004–2019*. Prieiga per internetą: <https://stars.library.ucf.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=6116&context=etd>.
- Freiburger, T. L. (2010). The effects of gender, family status, and race on sentencing decisions. *Behavioral Sciences & the Law*, 28, 378–395.
- Freiburger, T. L., & Hilinski, C. M. (2013). An Examination of the interactions of race and gender on sentencing decisions using a trichotomous dependent variable. *Crime & Delinquency*, 59(1), 59–86.
- Frois, C. (2017). *Female imprisonment: an ethnography of everyday life in confinement*. Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan.
- Frost, L., & Hoggett, P. (2008). Human agency and social suffering. *Critical Social Policy*, 97(28/4), 438–460.
- Ganem, N. M., & Agnew, R. (2007). Parenthood and adult criminal offending: the importance of relationship quality. *Journal of Criminal Justice*, 35, 630–643.
- Garrihy, J., & Watters, A. (2020). Emotions and agency in prison research. *Methodological Innovations*, 13(2), 1–14.
- Gelsthorpe, L. (2010). Women, crime and control. *Criminology and Criminal Justice*, 10, 375–386.

- Gelsthorpe, L. (2013). Sentencing and gender. In R. Sheehan, G. McIvor & C. Trotter (Eds.), *What works with women offenders* (pp. 40–60). London: Willan.
- Gelsthorpe, L. (2018). Women, crime and criminal justice: tales of two cities. In E. Milne, K. Brennan & N. South (Eds.), *Women and the criminal justice system: failing victims and offenders?* (p. 221–244). London: Palgrave Macmillan.
- Gelsthorpe, L., & Morgan, R. (2007). (Eds.) *Handbook of probation*. Cullompton: Willan Publishing.
- Gelsthorpe, L., & Morris, A. (2002). Women's imprisonment in England and Wales: a penal paradox. *Criminal Justice*, 2(3), 277–301.
- Gelsthorpe, L., & Wright, S. (2015). The context: women as law-breakers. In J. Annisson, J. Brayford, & J. Deering (Eds.), *Women and the criminal justice: from the Corston Report to transforming rehabilitation* (pp. 39–58). Bristol: Bristol University Press.
- Gelsthorpe, L., Sharpe, G., & Roberts, J. (2007). *Provision for women offenders in the community*. London: Fawcett Society and Nuffield Foundation.
- Gelsthorpe, L., & Sharpe, G. (2015). Women and sentencing: challenges and choices. In J. V. Roberts (Ed.), *Exploring sentencing practice in England and Wales* (pp. 118–136). London: Palgrave Macmillan.
- Genter, N. (2002). Women offenders and the sentencing guidelines. *Yale Journal of Law & Feminism*, 14, 291–305.
- Gilfus, M. E. (1992). From victims to survivors to offenders: Women's routes of entry and immersion into street crime. *Women and Criminal Justice*, 4(1), 63–89.
- Gimlin, D. L. (2002). *Body work: beauty and self-image in American culture*. Los Angeles: University of California Press.
- Giordano, P., Cernkovic, S. A., & Rudolph, J. L. (2002). Gender, crime, and desistance: Toward a theory of cognitive transformation. *American Journal of Sociology*, 107, 990–1064.
- Goffman, E. (1959). *The presentation of the self in everyday life*. London: Penguin Books.
- Goffman, E. (1961). *Asylums: essays on the social situation of mental patients and other inmates*. New York: Anchor Books.
- Goffman, E. (1968). *Asylums: essays on the social situation of mental patients and other inmates*. Harmondsworth: Penguin.
- Gomes, S., & Duarte, V. (Eds.) (2018). *Female crime and delinquency in Portugal. In and out of the criminal justice system*. Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan.

- Graham, J., & Bowling, B. (1995). *Young people and crime*. London: Home Office.
- Griffin, M. L., & Armstrong, G. S. (2003). The effect of local life circumstances on female probationers' offending. *Justice Quarterly*, 20(2), 213–240.
- Griffin, T., & Wooldredge, J. (2006). Sex-based disparities in felony dispositions before versus after sentencing reform in Ohio. *Criminology*, 44(4): 893–923.
- Grossberg, L. (1992). *We gotta get out of this place: popular conservatism and post-modern culture*. New York: Routledge.
- Grossberg, L. (2010). *Cultural studies in the future tense*. Durham: Duke University Press.
- Grounds, A. (2004). Psychological consequences of wrongful conviction and imprisonment. *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice*, 46, 165–182.
- Hannah-Moffat, K. (2001). *Punishment in Disguise: Penal Governance and Federal Imprisonment of Women in Canada*. Toronto: University of Toronto Press.
- Harper, R., Harper, G., & Stackdale, J. (2002). The role and sentencing of women in drug trafficking crime. *Legal and Criminological Psychology*, 7(1), 101–114.
- Hartley, R., Kwak, D., Park, M., & Lee, M. (2011). Exploring sex disparity in sentencing outcomes: A focus on narcotics offenders in South Korea. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 55(2), 268–286.
- Haynie, D. L., & Osgood, D. W. (2005). Reconsidering peers and delinquency: How do peers matter? *Social Forces* 84, 1109–1130.
- Hayward, K. J. (2016). Cultural criminology: script rewrites. *Theoretical Criminology*, 20(3), 297–321.
- Hedderman, C. (2004). The 'criminogenic' needs of women offenders. In G. McIvor (Ed.), *Women who offend* (pp. 228–245). London: Jessica Kingsley.
- Hedderman, C., & Barnes, R. (2015). Sentencing women: an analysis of recent trends. In J. V. Roberts (Ed.), *Exploring sentencing practice in England and Wales* (pp. 93–117). London: Palgrave Macmillan.
- Hedderman, C., & Gelsthorpe, L. (1997). *Understanding the sentencing of women*. Home Office research study 170. London: Home Office.
- Herzog-Evans, M. (2009). French post custody law (2000-2009): From equitable trial to the religion of control. *European Journal of Probation*, 1(2), 97–111.
- Hochschild, A. R. (1983). *The managed heart: commercialization of human feeling*. Berkeley: University of California Press.

- Hochschild, A. R. (1990). Ideology and emotion management: A perspective and path for future research. In T. D. Kemper (Ed.), *SUNY series in the sociology of emotions. Research agendas in the sociology of emotions* (p. 117–142). New York: State University of New York Press.
- Hübschle, A. (2014). Of bogus hunters, queenpins and mules: the varied roles of women in transnational organized crime in Southern Africa. *Trends in Organized Crime*, 17(1–2), 31–51.
- Illouz, E. (2008). *Saving the modern soul: therapy, emotions, and the culture of self-help*. Berkeley: University of California Press.
- Immarigeon, R., & Chesney-Lind, M. (1992). *Women's prisons overcrowded and overused*. Report. New York: National Council on Crime and Delinquency.
- Informatikos ir ryšių departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos Duomenys apie nusikalstamas veikas, padarytas Lietuvos Respublikos apskrityse per 2010–2019 m. laikotarpį sausio–gruodžio mėn.
- Informatikos ir ryšių departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos Duomenys apie nusikalstamas veikas, padarytas Lietuvos Respublikos apskrityse per 2020 m. sausio–gruodžio mėn.
- Jalili Idrissi, A. (2020). *Prison space, social control and relationships in a post-Soviet women's prison*. University of Plymouth Research Theses. University of Plymouth. Prieiga per internetą: <http://hdl.handle.net/10026.1/15834>.
- Jewkes, Y. (2005). Men behind bars: 'doing' masculinity as an adaptation to imprisonment. *Men and Masculinities*, 8(1), 44–63.
- Jewkes, Y. (2012). Autoethnography and emotion as intellectual resources: doing prison research differently. *Qualitative Inquiry*, 18(1), 63–75.
- Jewkes, Y. (2014). An introduction to 'doing prison research differently'. *Qualitative Inquiry*, 20(4), 387–391.
- Jewkes, Y., Bennett, J., & Crewe, B. (Eds.) (2016). *Handbook on prisons*. 2nd ed. London and New York: Routledge.
- Johnson, H. (2004). *Key findings from the drug use careers of female offenders study*. Canberra: Australian Institute of Criminology.
- Jungtinių Tautų elgesio su įkalintomis moterimis ir moterimis, kurioms už teisės pažeidimus taikomos priemonės, nesusijusios su laisvės atėmimu, taisyklės

- (Bankoko taisyklės) (Bankoko taisyklės, patvirtintos Generalinės Asamblėjos rezoliucija Nr. 65/229 (2010 m. gruodžio 21 d., 71-oje sesijoje)).
- Justickaja, S., & Giedrytė-Mačiulienė, R. (2016). Delinkvencinis elgesys ir lyčių skirtumai: situacinio veiksmo teorijos tikrinimas (pagal Tarptautinio jaunimo delinkvencinio elgesio, nuostatų ir viktimizacijos tyrimo (ISR-3) duomenis). *Kriminologijos studijos*, 4, 125–144.
- Kalėjimų departamentas prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos (2016–2020) Darbo su asmenimis, esančiais probacijos tarnybos priežiūroje statistinės ataskaitos. Prieiga per internetą: <http://kaldep.lt/lt/kalejimu-departamentas/-administracine-informacija/ataskaitos/metu.html>.
- Kalėjimų departamentas prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos (2016–2020) Nuteistųjų laisvės atėmimu skaičiaus, sudėties (pagal padarytą nusikaltimą, amžių, bausmės terminą ir kt.) ir jų kaitos statistinės suvestinės. Prieiga per internetą: <http://kaldep.lt/lt/kalejimu-departamentas/administracine-informacija/ataskaitos/metu.html>.
- Katz, E., & Pallot, J. (2014). Prisoners' wives in post-Soviet Russia: 'for my husband I am pining!'. *Europe-Asia Studies*, 66(2), 204–224.
- Kensy, J., Stengal, C., Nougier, M., & Bigrin, R. (2021). *Drug policy and women: addressing the negative consequences of harmful drug control*. London: International Drug Policy Consortium.
- King, A. (2004). The prisoner of gender: Foucault and the disciplining of the female body. *Journal of International Women's Studies*, 5(2), 29–39.
- Kleinman, A. (1999). From one human nature to many human conditions: An anthropological enquiry into suffering as moral experience in a disordering age. *Suomen Anthropologi*, 24(4), 23–36.
- Koons-Witt, B. A. (2002). The effect of gender on the decision to incarcerate before and after the introduction of sentencing guidelines. *Criminology*, 40, 297–328.
- Koons-Witt, B., Sevigny, E., Burrow, J., & Hester, R. (2014). Gender and sentencing outcomes in South Carolina: Examining the interactions with race, age, and offense type. *Criminal Justice Policy Review*, 25(3), 299–324.
- Kruttschnitt, C., & Gartner, R. (2005). *Marking time in the golden state: women's imprisonment in California*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Kruttschnitt, C., Gartner, R., & Miller, A. (2000). Doing her own time. Women's responses to prison in the context of the old and the new penology. *Criminology*, 33(33), 681–718.
- Koons-Witt, B. A. (2002). The effect of gender on the decision to incarcerate before and after the introduction of sentencing guidelines. *Criminology*, 40, 297–328.
- Laws, B. (2018). *Emotions in prison: an exploration of space, emotion regulation and expression*. PH.D. dissertation. Wolfson College.
- Laws, B. (2019). The return of the suppressed: Exploring how emotional suppression reappears as violence and pain among male and female prisoners. *Punishment & Society*, 21(5): 560–577.
- Laws, B., & Crewe, B. (2016). Emotion regulation among male prisoners. *Theoretical Criminology*, 20(4), 529–547.
- Liebling, A. (1999). Doing research in prison: breaking the silence? *Theoretical Criminology*, 3(2), 147–173.
- Liebling, A. (2011). Moral performance, inhuman and degrading treatment and prison. *Punishment & Society*, 13(5), 530–550.
- Liebling, A., assisted by Arnold, H. (2004). *Prisons and their moral performance. A Study of values, quality, and prison life*. Oxford: Oxford University Press.
- Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, 2000-09-26, Valstybės žinios, 2000-10-25, Nr. 89-2741.
- Lietuvos Respublikos nusikalstamų veikų žinybinis registras (2021). Prieiga per internetą: <https://ird.lt/lt/paslaugos/tvarkomu-valdomu-registru-ir-informaciniu-sistemu-paslaugos/nusikalstamu-veiku-zinybinio-registro-nvzr-atviri-duomenys-paslaugos>.
- Lietuvos Respublikos probacijos įstatymas (2011). Lietuvos Respublikos probacijos įstatymas Nr. I-1860, priimtas 2011 m. gruodžio 22 d. Valstybės žinios, 2012, Nr. 4-108 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).
- Loucks, N. (2004). Women in prison. In G. McIvor (Ed.), *Women who offend: research highlights in social work 44* (pp. 142–158). London: Jessica Kingsley.
- MacKenzie, D. L., & Li, S. D. (2002). The impact of formal and informal social controls on the criminal activities of probationers. *Journal of Research in Crime & Delinquency*, 39, 243–276.
- Mackevičius, T. (2011). Probacija. Quid id est? *Socialinių mokslų studijos*, 3(2), 737–754.

- Malinowska-Sempruch, K., & Rychkova, O. (2015). *The impact of drug policy on women*. New York, NY: Open Society Foundations.
- Malloch, M., & McIvor, G. (2011). Women and community sentences. *Criminology & Criminal Justice*, 11(4), 325–344.
- Martinkienė, V., Dembinskas, A., & Germanavičius, A. (2015). Naujagimius nužudžiusių moterų ekspertinių tyrimų Valstybinėje teismo psichiatrijos tarnyboje prie SAM 1994–2014 m. duomenų analizė. *Sveikatos mokslai*, 25(5), 107–113.
- Maslauskaitė, A. (2004). Lytis, globa ir kultūriniai gerovės kapitalizmo barjerai Lietuvoje. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 14(3), 39–51.
- Mažuolienė, J. (2020). Moterų antreprenerystės formavimasis lyčių lygybės politikos kontekste. *Viešoji politika ir administravimas*, 19(1), 139–149.
- McRobbie, A. (1978). Working class girls and the culture of femininity. In Women's studies group (Eds.), *Women take issue: Aspects of women's subordination* (pp. 96–109). London: Hutchinson /CCCS.
- Messerschmidt, J. W. (1993). *Masculinities and crime*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- Messerschmidt, J. W. (2002). On gang girls, gender and a structured action theory: a reply to Miller. *Theoretical Criminology*, 6, 461–475.
- Michailovič, I. (2014). Moterų nusikalstamo elgesio problematika. *Teisė*, 93, 82–94.
- Michailovič, I. (2014a). Kai kurie smurto artimoje aplinkoje aspektai socialinės kultūrinės lyties požiūriu. *Kriminologijos studijos*, 2, 155–172.
- Michailovič, I. 2017. Smurtas prieš moteris kaip diskriminacijos dėl lyties forma ir lyčių stereotipų pasekmė. *Informacijos mokslai*, 80, 50–60.
- Miller, J. (2011). Grounding the analysis of gender and crime: accomplishing and interpreting qualitative interview research. In D. Gadd, S. Karstedt & S. F. Messner (Eds.), *The SAGE handbook of criminological research methods* (pp. 49–62). London: Sage Publications.
- Miller, J. (2014). Doing crime as doing gender? Masculinities, femininities, and crime. In R. Gartner & B. McCarthy (Eds.), *The Oxford handbook of gender, sex, and crime* (pp. 19–40). Oxford: Oxford University Press.
- Moore, L., & Scraton, P. (2014). *The incarceration of women: punishing bodies, breaking spirits*. New York: Palgrave Macmillan.

- Moran, D. (2013a). Carceral geography and the spatialities of prison visiting: visitation, recidivism, and hyperincarceration. *Environment and Planning D: Society and Space*, 31(1), 174–190.
- Moran, D. (2013b). Between outside and inside? Prison visiting rooms as liminal carceral spaces. *GeoJournal*, 78(2), 339–351.
- Moran, D. (2014). Leaving behind the ‘total institution’? Teeth, transcarceral spaces and (re)inscription of the formerly incarcerated body. *Gender, Place & Culture*, 21(1), 35–51.
- Moran, D. (2017). Carceral geography and the spatialization of carceral studies. In M. Brown & E. Carrabine (Eds.), *The Routledge international handbook of visual criminology* (pp. 89–100). Abingdon: Routledge.
- Moran, D., Pallot, J., & Piacentini, L. (2009). Lipstick, lace and longing: constructions of femininity within a Russian prison. *Environment and Planning D: Society & Space*, 27(4): 700–720.
- Moran, D., Pallot, J., & Piacentini, L. (2011). The geography of crime and punishment in the Russian Federation. *Eurasian Geography and Economics*, 52(1), 79–104.
- Moran, D., Piacentini, L., & Pallot, J. (2012). Disciplined mobility and carceral geography: prisoner transport in Russia. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 37(3), 446–460.
- Mullins, C.W., & Wright, R. (2003). Gender, social networks, and residential burglary. *Criminology*, 41(3), 813–839.
- Mustard, D. B. (2001). Racial, ethnic, and gender disparities in sentencing: evidence from the US Federal courts. *Journal of Law and Economics*, 44, 285–314.
- Nagel, I., & Hagan, J. (1983). Gender and crime: Offense patterns and criminal court sanctions. *Crime and Justice*, 4, 91–144.
- Narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės departamentas. (2019). Metinis pranešimas. Prieiga per internetą: <https://ntakd.lrv.lt/uploads/ntakd/documents/files/-2019%20NTAKD%20metinis%20prane%C5%A1imas.pdf>.
- Nielsen, M. M. (2010). Pains and possibilities in prison: on the use of emotions and positioning in ethnographic research. *Acta Sociologica*, 53(4), 307–321.
- Nikartas, S., & Katinaitė-Lodh, R. (2018). Subjektyvusis probacijos veiksmingumas: probacijos tarnybų veiklos vertinimas kliento požiūriu. *Jurisprudencija*, 25(1), 204–224.

- Nikartas, S., & Rinkevičiūtė, G. (2019). *Probacijos pareigūnų diskrecija individualizuojant sprendimus dėl probuojamųjų pažeidimų: empirinis tyrimas*. Prieiga per internetą: <http://teise.org/wp-content/uploads/2019/01/Probacijos-pareigunu-diskrecija.pdf>.
- Nowacki, J. S. (2020). Gender equality and sentencing outcomes: An examination of state courts. *Criminal Justice Policy Review*, 31(5), 673–695.
- O'Malley, S. M. (2019). *Motherhood, mothering and the Irish prison system*. Ph.D. dissertation. Galway: NUI Galway.
- Payne, B., & Gainey, R. (1998). A qualitative assessment of the pains experienced on electronic monitoring. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 43(2), 149–163.
- Petkevičiūtė, R. (2010). Įkalinti vyriškumai Lietuvos nuteistųjų subkultūroje ir Lenkijos nuteistųjų podkultūroje. *Kultūra ir visuomenė. Socialinių tyrimų žurnalas*, 1(2), 147–170.
- Petkevičiūtė, R. (2015). *Laisvės atėmimo bausmė nuteistų vyrų adaptacija Lietuvos pataisos namuose*. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Phillips, C., & Earle, R. (2010). Reading difference differently?: identity, epistemology and prison ethnography. *British Journal of Criminology*, 50(2), 360–378.
- Piacentini, L., & Pallot, J. (2014). 'In exile imprisonment' in Russia. *British Journal of Criminology*, 54(1), 20–37.
- Piacentini, L., & Slade, G. (2015). Architecture and attachment: carceral collectivism and the problem of prison reform in Russia and Georgia. *Theoretical Criminology*, 19(2), 179–197.
- Pierce, M. B. (2013). Examining the impact of familial paternalism on the sentencing decision: gender leniency or legitimate judicial consideration? In B. Russell (Ed.), *Perceptions of female offenders* (pp. 181–190). New York, NY: Springer.
- Pierce, M. B., & Freiburger, T. L. (2011). Assessing the influence of familial paternalism on child neglect sentencing decisions. *American Journal of Criminal Justice*, 36, 421–433.
- Probacijos tarnybos nuostatai, patvirtinti Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2018 m. kovo 26 d. įsakymu Nr. 1R-57. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/0cafb3f030b711e8ab62b6c0fc2adb3f/asr>.
- Probyn, E. (2005). *Blush: faces of shame*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

- Reiter, K. (2014). Making windows in walls: strategies for prison research. *Qualitative Inquiry*, 20(4), 417–428.
- Reynolds, M. (2016). The war on drugs, prison building, and globalization: catalysts for the global incarceration of women. *NWSA Journal*, 20(2), 72–95.
- Rimkutė, E., & Vilkaitė-Lozdienė, L. (2018). Moterys ir vyrai portale delfi.lt: panašūs ar skirtingi? *Gimtoji kalba: bendrinės kalbos žurnalas*, 8, 3–12.
- Rios, V. M. (2009). The consequences of the criminal justice pipeline on Black and Latino masculinity. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 623, 150–162.
- Rowe, A. (2011). Narratives of self and identity in women's prisons: stigma and the struggle for self-definition in penal regimes. *Punishment & Society*, 13(5), 571–591.
- Sakalauskas, G. (2012a). Ar reikalingas Lietuvai probacijos įstatymas? In G. Švedas (Ed.), *Nepriklausomos Lietuvos teisė: praeitis, dabartis ir ateitis. Liber Amicorum profesoriui Jonui Prapiesčiui* (pp. 532–548). Vilnius: Vilniaus universiteto Teisės fakultetas.
- Sakalauskas, G. (2014). Ar prasminga probacijos tarnybų darbą vertinti pagal probuojamųjų recidyvą. *Teisės problemos*, 4(86), 6–28.
- Sakalauskas, G., & Jarutienė, L. (2015). *Probacijos veiksmingumo vertinimas*. Vilnius: Lietuvos teisės institutas.
- Sakalauskas, G., & Mališauskaitė, S. (2001). Probacijos modelio sukūrimas ir įgyvendinimas Lietuvoje. *Kryžkelė*, 1, 24–27.
- Sakalauskas, G., Čepas, A., Nikartas, S., & Ūselė, L. (2012). Savanorystė probacijos sistemoje: prielaidos ir galimybės. *Teisės instituto mokslo tyrimai*, 9, 46–63.
- Sakalauskas, G., Jarutienė, L., Kalpokas, V., & Vaičiūnienė, R. (2020). *Kalinimo sąlygos ir kalinių socialinės integracijos prielaidos*. Vilnius: Teisės institutas.
- Sakalauskas, G., Kalpokas, V., Mališauskaitė, S., Ragauskas, P., Stašinskas, J., Šerkšnas, A., Tamašauskaitė, R., Toleikienė, V., Usik, D., & Vinogradnaitė, V. (2002). *Probacijos modelio sukūrimas Lietuvoje. I dalis: Situacijos analizė; II dalis: Konceptija ir pasiūlymai. Mokslo taikomasis tyrimas*. Vilnius: Teisės institutas. Prieiga per internetą: http://teise.org/Nuteistuju_socialine_reabilitacija_%20ir_probacija.html.
- Sanchez, P., & Harris, L. (2020). Sentencing gender? Investigating the presence of gender disparities in Crown Court sentences. *Criminal Law Review*, 1, 3–28.

- Sanders, J. M. (2011). Coming of age: how adolescent boys construct masculinities via substance use, juvenile delinquency, and recreation. *Journal of Ethnicity in Substance Abuse, 10*, 48–70.
- Scott, D., & Codd, H. (2010). *Controversial issues in prisons*. Maidenhead: Open University Press.
- Seigworth, G. J., & Gregg, M. (2010). An inventory of shimmers. In G. J. Seigworth & M. Gregg (Eds.), *The affect theory reader* (pp. 1–28). Durham: Duke University Press.
- Shammas, V. L. (2017). Pains of imprisonment. In K. R. Kerley (Ed.). *The encyclopedia of corrections* (pp. 679–683). New York: John Wiley & Sons.
- Shechory, M., Perry, G., & Addad, M. (2011). Pathways to women's crime: Differences among women convicted for drug, violence and fraud offences. *The Journal of Social Psychology, 151*(4), 399–416.
- Sibley, D., & Van Hoven, B. (2009). The contamination of personal space: boundary construction in a prison environment. *Area, 41*(2), 198–206.
- Simons, R. L., Stewart, E., Gordon, L. C., Conger, R. D., & Elder, G. H. (2002). A test of life-course explanations for stability and change in antisocial behavior from adolescence to young adulthood. *Criminology, 40*, 401–434.
- Simpson, S., Yahner, J., & Dugan, L. (2008). Understanding women's pathways to jail: Analysing the lives of incarcerated women. *The Australian and New Zealand Journal of Criminology, 41*(1), 84–108.
- Skeggs, B. (1997). *Formations of class and gender: becoming respectable*. London: Sage.
- Slotboom, A-M., Kruttschnitt, C., Bijleveld, C., & Menting, B. (2011). Psychological well-being of incarcerated women in the Netherlands: Importation or deprivation? *Punishment & Society, 13*(2), 176–197.
- Smart, C. (1976). *Women, crime and criminology: a feminist critique*. Henley and London: Routledge and Kegan Paul.
- Spohn, C. (1999). Gender and sentencing of drug offenders: is chivalry dead? *Criminal Justice Policy Review, 9*(3–4), 365–399.
- Spohn, C., & Beichner, D. (2000). Is preferential treatment of female offenders a thing of the past? A multisite study of gender, race, and imprisonment. *Criminal Justice Policy Review, 11*(2), 149–184.

- Stasiūnienė, J., Jasulaitis, A., & Andriuškevičiūtė, G. (2014). Savo naujagimius nužudžiusių moterų psichosocialinė charakteristika iki padarant nusikaltimą. *Laboratorinė medicina*, 2(62), 76–80.
- Steffensmeier, D. & Allan, E. (1996). Gender and crime: Toward a gendered theory of female offending. *Annual Review of Sociology*, 22(1), 459–487.
- Steffensmeier, D., & Demuth, S. (2006). Does gender modify the effects of race–ethnicity on criminal sanctioning? Sentences for male and female white, black, and Hispanic defendants. *Journal of Quantitative Criminology*, 22, 241–261.
- Steffensmeier, D., Kramer, J., & Streifel, C. (1993). Gender and imprisonment decisions. *Criminology*, 31, 411–446.
- Steffensmeier, D., Ulmer, J., & Kramer, J. (1998). The interaction of race, gender, and age in criminal sentencing: the punishment cost of being young, black, and male. *Criminology*, 36, 763–797.
- Steiner, C. (2003). *Emotional literacy: intelligence with a heart*. Fawnskin, CA: Personhood Press.
- Subačiūtė, J., & Gedaminskaitė, A. (2018). Kriminalinės subkultūros apraiškos įkalinimo įstaigoje ir gatvės subkultūrose: Panevėžio pataisos namuose kalinčių moterų ir nacionalistinių pažiūrų Lietuvos skinhedų lyginamoji analizė. *Kriminologijos studijos*, 6, 101–115.
- Sykes, G. M. (1958). *The society of captives: a study of a maximum security prison*. Princeton: Princeton University Press.
- Tapia, R. C. (Ed.) (2010). *Interrupted life. Experiences of incarcerated women in the United States*. Berkeley: University of California Press.
- Tasker, Y. (1998). *Working girls: gender and sexuality in popular cinema*. London: Routledge.
- Tereškinas, A. (2013). *Popkultūra: jausmų istorijos, kūniški tekstai*. Kaunas: Kitos knygos.
- Tereškinas, A., & Petkevičiūtė, R. (2013). Gero gyvenimo fantazijos ir įkalintasis vyriškumas: Alytaus pataisos namų atvejis. *Lyčių studijos ir tyrimai*, 11, 28–37.
- Tillyer, R., Hartley, R. D., & Ward, J. T. (2015). Differential Treatment of Female Defendants: Does Criminal History Moderate the Effect of Gender on Sentence Length in Federal Narcotics Cases? *Criminal Justice and Behavior*, 42(7), 703–721.
- Ubonsuwan, N., & Laeheem, K. (2014). Drug offense recidivism among female inmates. *Asian Social Science*, 10(2), 37–46.

- Ulmer, J. T. (1997). *Social worlds of sentencing: court communities under sentencing guidelines*. Albany, NY: State University of New York Press.
- Ulmer, J. T., & Johnson, B. (2004). Sentencing in context: a multilevel analysis. *Criminology*, 42, 137–178.
- UNODC (2014). *Handbook on women and imprisonment*, 2nd edition. New York: United Nations.
- UNODC (2008). *Handbook for Prison Managers and Policymakers on Women and Imprisonment*. Vienna: United Nations.
- Vaičiūnienė, R., & Tereškinas, A. (2015). Adaptation to imprisonment in Lithuanian men's prisons. In C. Dămboeanu (Ed.), *Sociological studies on imprisonment. A European perspective* (pp. 71–114). Bucharest: Tritonic.
- Vaičiūnienė, R., & Tereškinas, A. (2017). Transformations in Prison Subculture and Adjustment to Imprisonment in Post-Soviet Lithuanian Penitentiary Institutions. *East European Politics and Societies and Cultures*, 31(3): 197–218.
- Vaičiūnienė, R., & Viršilas V. (2018). *Socialinės reabilitacijos priemonių taikymo laisvės atėmimo vietose analizė: esamos praktikos tobulinimo perspektyvos*. Vilnius: Lietuvos teisės institutas. Prieiga per internetą: <http://teise.org/wp-content/uploads/2019/01/Socialine-reabilitacija-laisves-atemimo-vietose.pdf>.
- Vavokhine, Y. (2004). The (post)-soviet prison subculture faced with the use of self-management doctrines by the corrections administration. *Penal Field*, 1, 1–15.
- Venckevičienė, J. (2013). *Kriminologinė atsakomybės už nusikaltimus, susijusius su disponavimu narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis, analizė: nuteistųjų socialinis demografinis portretas*. Mokslostudija. Vilnius: Lietuvos teisės institutas.
- Walmsley, R. (2015). *World prison population list—eleventh edition*. Institute for Criminal Policy Research. Prieiga per internetą: http://www.prisonstudies.org/sites/default/files/resources/downloads/world_prison_population_list_11th_edition_0.pdf.
- Walmsley, R. (2017). *World prison population list—twelfth edition*. Institute for Criminal Policy Research. Prieiga per internetą: https://www.prisonstudies.org/sites/default/files/resources/downloads/wppl_12.pdf.
- Warr, M. (1998). Life-course transitions and desistance from crime. *Criminology*, 36(2), 183–216.
- Wyse, J. J., Harding, D. J., & Morenoff, J. D. (2014). Romantic relationships and criminal desistance: Pathways and processes. *Sociological Forum*, 29(2), 365–385.

Zaitzow, B. H., & Thomas, J. (2003). *Women in prison: gender and social control*. Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers.

Žilinskienė L., & Tumilaitė, R. (2011). Resocializacijos modeliai ir jų taikymas. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2(29), 285–313.

MOTERYS LIETUVOS BAUDŽIAMOJO TEISINGUMO SISTEMOJE: NUO BAUDIMO PRAKTIKŲ IKI BAUSMĖS PATIRČIŲ / Artūras Tereškinas, Rūta Vaičiūnienė, Simonas Nikartas, Liubovė Jarutienė. – Vilnius: Žara, Lietuvos socialinių mokslų centro Teisės institutas, 2021, 195 p.

ISBN 978-9986-34-377-6

Moteryų nusikalstamas elgesys nėra sulaukęs didesnio Lietuvos mokslininkų dėmesio. Lyties ir bausmės sąveikos menkai tyrinėtos, o teisės pažeidėjų moterų padėties baudžiamojoje sistemoje analizių itin trūksta. Ši monografija – pirmas tokio pobūdžio darbas, kuriame analizuojami moterų ir vyrų baudimo tendencijų panašumai ir skirtumai bei gilinamasi į įkalintų ir probuojamų moterų patirtis. Joje pateikiamas platesnis socialinis baudimo praktikų ir bausmės atlikimo patirčių kontekstas, kuriame lytis – vienas iš svarbiausių veiksnių: iš kriminologinės analizės periferijos lytis perkeliama į centrą. Čia ne tik pristatomos bendros moterų baudimo tendencijos, bet ir aptariama tai, kaip pačios moterys išgyvena ir susitaiko su griežčiausiomis joms skirtomis bausmėmis – probacijos priežiūra ir įkalinimu.

